

TURSKO OSVAJANJE SRBIJE 1690. GODINE

TATJANA KATIĆ

TURSKO OSVAJANJE SRBIJE 1690. GODINE TATJANA KATIĆ

STUDIA OSMANICA

ISBN 978-86-83679-73-7

www.cosbelgrade.com

Centar za osmanističke studije

CFU

CENTAR ZA OSMANISTIČKE STUDIJE

STUDIA OSMANICA

Knjiga 1

SRPSKI GENEALOŠKI CENTAR

Etnološka biblioteka

Posebna izdanja

Knjiga 6

Urednik
Srđan Katić

Štampanje ove knjige pomogla je Skupština grada Beograda iz okvira konkursa Kapitalna izdanja iz 2010/2011. godine.

Knjiga je nastala kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije „Od univerzalnih carstava ka nacionalnim državama. Društvene i političke promene u Srbiji i na Balkanu“ (Ev. br. 177030).

Tatjana Katić

TURSKO OSVAJANJE SRBIJE 1690. GODINE

Beograd
2012

Tatjana Katić

THE OTTOMAN CONQUEST OF SERBIA IN 1690.

SADRŽAJ

O izvorima i literaturi	7
-------------------------	---

PRVE GODINE BEČKOG RATA

OSVAJANJA SVETE LIGE NA BALKANU	18
U HABZBURŠKOJ MONARHIJI (1688-1690)	25

POHOD MUSTAFA-PAŠE KEPRILIJA

PRIPREME I POLAZAK U POHOD	34
OSVAJANJE PIROTA I BELE PALANKE	44
OPSADA NIŠA	51
IZA VATRENE LINIJE	62
PREDAJA NIŠA	70
NA PUTU OD NIŠA DO SMEDEREVA	80
OPSADA I OSVAJANJE SMEDEREVA	86
OSVAJANJE BEOGRADA	91

RAJA, HAJDUCI I DOMAĆINI

ZBEGOVI I HAJDUČIJA	104
SULTANOVI PODANICI	111
OBNOVA OSMANSKE VLASTI	117
POVRATAK VOJSKE	123

ZAKLJUČAK	133
SUMMARY	138

Rečnik termina	145
----------------	-----

Izabrana bibliografija sa skraćenicama	157
Indeks	162

O IZVORIMA I LITERATURI

Pohod Mustafa-paše Keprilija, kod nas poznatijeg Ćuprilića, 1690. godine, spada među najznačajnije događaje iz vremena tzv. Bečkog ili Velikog rata (1683-1699). Vojne operacije, vođene na tri fronta, u Srbiji, Erdelju i na Dunavu, od avgusta do oktobra 1690. godine, pokazale su da je Osmansko (Tursko) carstvo, za koje se verovalo da je na izdisaju, u stanju da vrati većinu evropskih poseda, izgubljenih u nekoliko prethodnih godina. Posledice ponovnog turskog osvajanja Srbije bile su dotada nezapamćeno razaranja zemlje i iseljavanje stanovništva, kojim je otvoreno novo poglavlje u istoriji srpskog naroda.

U domaćoj historiografiji velika pažnja posvećena je seobi Srba u Ugarsku, u jesen 1690. godine i njihovoj borbi za privilegije u Habzburškoj monarhiji. Sâm pohod, stanje u Srbiji kao i položaj naroda koji je ostao, samo su delimično obrađeni. Zbog toga smo se odlučili za ovu temu s namerom da, prateći napredovanje osmanske vojske prema Beogradu, ukažemo na izmenjene okolnosti pod kojima je po drugi put teklo uspostavljanje turske vlasti u našim krajevima. Pokušali smo da damo vernu sliku spaljene zemlje, srušenih palanki i kasaba, opšte gladi, narodnih zbegova i hajdučije, a pre svega da ukažemo na odnos starog gospodara prema raji koja se pokazala „nevernom”.

Zaposedanje Makedonije i Kosova, odnosno proterivanje habzburških vojnih snaga iz Stare Srbije, krajem 1689. i prvih dana 1690. godine, nije bio predmet našeg posebnog interesovanja jer su ove teme već historiografski obrađivane. Iz istog razloga nismo opširnije pisali ni o Velikoj seobi i patrijarhu Arseniju III Čarnojeviću.

Osnovni i najiscrpniji izvor za našu temu nastao je iz pera učesnika pohoda, Abdulaha bin Ibrahima el-Uskudarija. Autograf njegove hronike u tri knjige, čiji puni naslov glasi „Događaji pohoda sultana Sulejmana Drugog” a kraći „Sulejman-name”¹, pronađen je u arhivu Topkapi saraja u Istanbulu 1942. godine.² Prva knjiga (331 list), obuhvata događaje od 16. februara 1688. do 3. oktobra 1690. godine; druga (341 list) od 5. oktobra 1690. do 29. oktobra 1691, i treća (293 lista) od kraja oktobra 1691. do septembra 1692. godine. Uskudari je napisao i četvrtu knjigu, koja obuhvata period od septembra 1692. do septembra 1693. godine, ali je ona, po svemu sudeći sačuvana

---

1 Abdullah b. Ibrahim el-Üsküdarî, *Vakî'at-î Sefer-i Sultan-î Süleyman-î Sâni*, I-III, Topkapı Revan Köşkü, 1223-1224, İstanbul.

2 Zasluga za otkrivanje Sulejman-name pripada Ludvigu Foreru (Forrer, Ludwig, „Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul”, *Sonderdruck aus Islam*, Band XXVI, Heft 3, Berlin, März 1942, 207-208.

samo u prepisu. Kompletna četiri toma Uskudarijevog dela, u prepisu i pod nešto izmenjenim naslovom, pohranjena su u istanbulskoj biblioteci Sulejmanije.³

Kopiju prve knjige Uskudarijevog dnevnika ustupila nam je dr Dušanka Bojanić-Lukač, koja je kod nas prva koristila ovaj izvor i pisala o njegovom značaju.⁴ Mikrofilm druge knjige, koja sadrži podatke o poslednjih mesec dana pohoda, dobili smo zahvaljujući zalaganju dr. Ali Engin Obe, bivšeg ambasadora Republike Turske u SR Jugoslaviji, na čemu mu se ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujemo.

Abdulah bin Ibrahim el-Uskudari jedan je od najpouzdanijih osmanskih hroničara Bečkog rata i najbolji izvor o osvajanju Srbije 1690. godine. O njegovom životu ne zna se ništa više od onoga što je sam naveo. Poreklom je bio iz Uskudara, sela na anadolskoj strani Bosfora, koje je danas deo Istanbula. Godine 1652, u dečačkom uzrastu, stupio je u dvorsku službu kao štićenik evnuha Bilal-age, sultanovog učitelja. Četiri godine služio je kao paž,⁵ dok nije prešao na novu dužnost, verovatno pisarskog službenika u poreskoj kancelariji (*mevkufat kalemi*), na kojoj se nalazio i u vreme Bečkog rata.⁶

Uskudari je, kao činovnik ove kancelarije, koja je pratila osmansku vojsku na pohodu kroz Srbiju, beležio događaje iz dana u dan. U svom dnevniku je detaljno opisao opsadu svih tvrđava na putu do Beograda, njihov izgled i snabdevenost, zatim puteve, mostove i naselja. Živo i potresno je prikazao stanje u ratom opustošenoj zemlji, glad, narodne zbegove i hajdučiju, saopštavajući do sada nepoznate podatke u vezi opsade Niša, napredovanja Keprilijeve vojske od Niša do Smedereva i od Smedereva do Beograda. Svakodnevno je zapisivao sve što bi mu se učinilo zanimljivim: svoje kazivanje potkrepljivao je prepisima zvaničnih dokumenata do kojih je dolazio. Zahvaljujući tome, u Uskudarijevoj hronici nalaze se prepisi naređenja o novim postavljenjima, razrezivanju posebnih nameta za ratne troškove, razrešenja dužnosti, zapovesti velikog vezira upućenih komandantima na dunavskom i erdeljskom frontu, i mnoge druge pojedinosti od značaja.

Sulejman-nama nosi lični pečat autora, koji se nije ustručavao da pokaže svoje oduševljenje, malodušne jadikovke, suvoparno moralisanje ili iskrene pohvale. Odlikuje ga lep, negovan jezik i slikovito izražavanje, ali, pre svega, precizno datiranje događaja, navođenje i razmatranje verodostojnosti izvora koje koristi. Ove osobine istoričara izdvajaju ga od većine osmanskih hroničara.

---

³ Mevkufatı Abdullah ibn Ibrahim (al-Üskudarı, al-Mevkufatı), *Vakıat-ı Ruz-merre*, I-IV [Vol. 4 – Istanbul: Suleymaniye Lib. Ms., Esad Efendi 2437].

⁴ *Karpošev pokret i izvori za njegovo proučavanje*, Skoplje 1961 (doktorska disertacija u rukopisu). Nešto podataka o Abdulah b. Ibrahimu zvanom Uskudari dao je i Babinger, Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig 1927, 232, ali se tada nije znalo da li je njegovo delo sačuvano. Uskudarijevo delo opisao je i Agâh Sırrı Levent, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi*, Ankara 1956, 130-131.

⁵ Üsküdarı I, 502, 510.

⁶ Otuda mu se pripisuje i nadimak *mevkufatı*, tj. *mevkufatçija*. Vid. nap. 3.

Drugi tom istorije Silahdar Findiklil Mehmed-age (8. XII 1658 – 1723), u kom su obuhvaćeni događaji od 1683. do 1695. godine⁷, bio je, do pojave Sulejman-name, najbolji osmanski izvor za pohod iz 1690. godine. U hronici, koju je pisao po sećanju, verovatno na osnovu sopstvenih beleški, Mehmed-aga Silahdar dao je samo sažete podatke o napredovanju Turaka kroz Srbiju, po danima i konačistima. Nešto detaljnije opisao je opsadu Pirota, Niša, Smedereva i Beograda. Upoređivanje njegovih podataka s Uskudarijevim pokazuje da je bio dobro obavešten o zbivanjima u Srbiji. Greške koje je pravio pri navođenju imena ličnosti i proceni broja učesnika u ratnim operacijama, razumljive su pošto nije bio očevidac događaja. Silahdar je kao učesnik događaja u Erdelju daleko pouzdaniji. Svoju hroniku završio je u vreme Ahmeda II (1691-1695). Služba u sultanovoj ličnoj pratnji omogućila mu je pristup zvaničnim dokumentima i izveštajima pohranjenim u arhivu i biblioteci saraja.⁸ Tako se među mnogim zvaničnim aktima koje je uvrstio u svoje delo, našao i poziv velikog vezira na predaju Niša, upućen zapovedniku niškog garnizona Gvidu fon Štarembergu.

Grupi osmanskih narativnih izvora koji se odnose na tursko osvajanje Srbije 1690. godine pripadaju i tri hronike, manje po značaju u odnosu na prethodne. To su treća knjiga Defterdarove, druga knjiga Rašidove istorije i anonimna istorija Osmanskog carstva - Hazine 1468.

Hadži Mehmed-paša (? - 1717), poznat po nadimcima Damad i Defterdar, savremenik je ali ne i učesnik zbivanja o kojima je pisao. Službu na dvoru započeo je kao pisar u glavnoj kancelariji za finansije Carstva (*Baş Muhâsebe kalemi*). Nakon stupanja na presto Ahmeda III, 1703. godine, unapređen je na mesto defterdara, ministra finansija. Zbog optužbi za proneveru državnog novca pogubljen je u Kavali 1717. godine. Napisao je istoriju osmanske države pod nazivom *Suština događaja* u kojoj je sažeto obradio period od 1656. do 1671, a potom opširno zbivanja do 1704. godine. Mi smo koristili treću knjigu Defterdarove istorije, koja obuhvata događaje od 1689. do 1694. godine.⁹ Defterdar piše kratko, jasno i povezano. O pohodu na Srbiju uglavnom ponavlja poznate činjenice. Zanimljiv je njegov navod o pogubljenju hajduka i raje u Nišu.¹⁰

7 Silâhdar Findiklil Mehmed Ağa, *Silâhdar Târîhi II*, Istanbul 1928.

8 Opširnije o Silahdaru i njegovom delu vid. Катић, Срђан, *Јеџен Осман-џаиша*, Београд 2001, 17-18.

9 Defterdar San Mehmed-paşa, *Zübde-i Vekaiyat (Olaylann Özü)*, III, 1689-1694, sadeleštiren Abdülkadir Özcan, Istanbul 1979. A. Ozdžan, koji je doktorirao na Defterdaru i njegovom delu, priredio je *Suština događaja* na savremenom turskom, a ne na osmanskom jeziku, tako da se tekst po stilu razlikuje od originala.

10 O verodostojnosti ovog podatka vid. poglavlje *Predaja Niša* i raspravu Катић, Татјана, „Срби у Нишу после турског освајања 1690. године“, *Југословенски историјски часопис* 1-2, XXXI (1998) 49-64.

Mehmed Rašid (? - 1735), zvanični dvorski istoričar od 1714. do 1723. godine¹¹, pisac je obimne istorije Osmanske države, koja obuhvata period od 1660. do 1721. godine. Ratovanje iz 1690. opisano je u drugom tomu ovog dela.¹² Rašid ne navodi svoje izvore, ali je u nauci utvrđeno da je za period koji nas zanima uprostio i skratio, katkad čak prepisao, odgovarajuće delove istorije Mehmed-paše Defterdara. Rašida zbog toga navodimo u napomenama samo kao Defterdarovog prepisivača. Vredi još pomenuti da je Rašid, preko Hamerovog dela¹³ bio prvi poznati osmanski izvor za istoriju ovog ratovanja.

Anonimna istorija Osmanskog carstva koja se nalazi u biblioteci Topkapi saraja, jednostavna po stilu i kompoziciji, nastala je iz pera čoveka skromnijeg obrazovanja.¹⁴ Anonim piše razložno, jednostavnim turskim jezikom, bez stranih pozajmica i suvišnih književnih ukrasa. U vreme događaja živio je u Istanbulu pa je, s tim u skladu, najveću pažnju posvetio zbivanjima u prestonici. Pokušavajući da pruži jedinstvenu i sažetu sliku rata Osmanskog carstva protiv Svete lige, uporedo je pisao o borbama na ratištima prema Habzburškoj monarhiji i Veneciji. Tako je opis borbi u Srbiji dao zajedno s opisima ratovanja u Erdelju, Vlaškoj, na Dunavu i u Bosni. Poseban značaj ima detalj o predaji Niša, tj. o sudbini zarobljene raje i hajduka.

Od turske arhivske građe koristili smo samo zapovesti, čiji su sažeci registrovani u protokolima Divanskog veća (*Mühimme defterleri*), a odnose se na postavljenja muhafiza u ponovo osvojenim tvrđavama i zaštitu raje od osmanskih najamničkih jedinica.

Zapadne hronike, u poređenju s osmanskim, donose malo podataka o ratovanju u Srbiji. Uglavnom se saopštavaju podaci o osvajanju pojedinih tvrđava. Izuzetak predstavljaju nešto opširniji opisi opsade i predaje Niša i Beograda. Dva su razloga za to. Prvi je odluka generalštaba carske vojske kojom je Srbija praktično prepuštena Turcima. Habzburška vojska se povukla iz zemlje, ostavivši malobrojne snage da štite odstupnicu, tako da većeg interesovanja za front u Srbiji nije bilo. Drugi razlog su istovremene borbe u Erdelju, od presudnog značaja za Habzburšku monarhiju, koje su privukle veliku pažnju tadašnje javnosti.

Najznačajniji zapadni izvori za našu temu su: drugi tom istorijskog dela Johana Fajgijusa, peti tom hronike Kristofa Boecija, i memoari grofa Veteranija.

Sa sadržinom Fajgijusovog dela¹⁵, odnosno njegovim opisom opsade Niša, upozнали smo se preko radova o ratovanju vojske Monarhije u Srbiji, pisanim u XIX veku.¹⁶

---

11 O životu i delu Mehmeda Rašida vid. Biltekin, Halit, „Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayati, Eserleri, Edebî Kişiliği“, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research* 3/ 11(Spring 2010) 162-171.

12 Râşid, Mehmed, *Târîh-i Râşid*, II, Istanbul 1282 (1865/1866).

13 Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band III, Pesth 1835.

14 *Anonim tarihi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1468. Istanbul.

15 Feigius, Johann Constantin, *Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Fortsetzung Ortelii Redivivi et continuati*, 2 Theile, Wien 1694.

16 O tome više u tekstu koji sledi.

Peti tom obimnog istorijskog dela K. Boecija¹⁷ obuhvata događaje iz 1690. godine, pre svega četovanje u Srbiji i tursko osvajanje Niša. Njegovi navodi preneti su, u sažetom obliku, u nešto docnijem *Theatri Europaei*, preteči moderne žurnalistike na nemačkom govornom području, koji je izlazio u Frankfurtu na Majni od 1627. do 1738. godine. Dvadeset i jedan tom ovog publicističkog dela obuhvata period od 1617. do 1718. godine. U njegovom sastavljanju učestvovao je niz istoričara koji su, najčešće, pisali popularno, povlađujući ukusu široke čitalačke publike. Ratne operacije u Srbiji opisane su u trinaestom tomu ovog dela.¹⁸

Veteranijeve memoare¹⁹ koristili smo prema izvodima koje je objavio Andrija Torkvat Brlić.²⁰ Podaci iz ovih izvoda poznati su našoj historiografiji; npr. upadi srpskih ustanika i austrijskih odreda na osmansku teritoriju u leto 1690. godine, Veteranijev zbor narodnih prvaka u Nišu uoči dolaska Keprilijeve vojske i drugo.

Kamilo Kontarini, venecijanski plemić i opat, napisao je istoriju austro-turskog rata 1683-1699²¹, po nalogu mletačkog Senata i na osnovu dokumenata ove ustanove. Dosta je korišćena u domaćoj historiografiji premda, prema nivou obaveštenosti o dešavanjima u Srbiji 1690. godine, spada u grupu drugorazrednih izvora. Od ostalih italijanskih izvora treba pomenuti i istoriju Bizozerija²² i Garzonija²³, koji nešto opširnije pišu o opsadi Beograda, kao i istoriju Mucija.²⁴

Domaći izvori, letopisi Atanasija daskala Srbina²⁵ i Stefana Ravaničanina²⁶ sadrže svega nekoliko usputnih i uopštenih zapažanja savremenika o ratnim stradanjima.

17 Boethius, Christoph, *Des Glantz-erhöhten und Triumphleuchtenden Kriegs-Helms Römisch-kaiserl. Majestät und dero hohen Bunds-Verwandten wider den Mahometischen Turbant...*, V, Nürnberg 1692.

18 *Theatri Europaei Continuati, XIII Theil*, Franckfurt am Mayn, 1698.

19 *Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694*, Dresden 1788.

20 *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien 1854.

21 Contarini, Camilo, *Istoria della guerra di Leopoldo Primo imperadore e de'principi collegati contro il Turco dall'anno 1683. fino alla pace*, t. II, Venezia 1710.

22 Bizozeri, Simpliciano, *La Sacra Lega contro la potenza Ottomana*, t. II, Milano 1700.

23 Garzoni, Pietro, *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega Contra Maometto IV, e tre suoi Successori, Gran Sultani de Turchi*, Venezia 1720.

24 Mutii, Michele Luigi, *La Sacra Lega contro la potenza ottomana*, Napoli 1699.

25 Prvo izdanje ovog spisa na srpskoslovenskom jeziku priredio je Panta Srećković (Споменик СКА, V, Београд 1890, 21-36). Трифунувић, Ђорђе, *Очевици о великој сеоби Срба*, Крушевац 1982, preveo je tekst na srpski jezik prema izdanju Pante Srećkovića.

26 Letopis Stefana Ravaničanina prvi je izdao Petar A. Lavrovski (Гласник Друштва српске словесности, XII, Београд 1860, 681-684), zatim je isti tekst, prema originalu, objavio Стојановић, Љубомир, *Сџари срџски зайиси и најџииси*, 3, Београд 1905, 5304-5309; Исти, *Сџари срџски родослови и леџојиси*, Ср. Карловци 1927, 328-330, a potom na srpski Трифунувић, *Очевици*, 39-43.

Atanasije daskal donosi potresan opis gladi u Beogradu, za vreme osmanske ofanzive, i podatak o prelasku Srba u Ugarsku; Stefan Ravaničanin piše o navodnom pokolju celokupnog hrišćanskog stanovništva Niša, posle pada u turske ruke.²⁷

Kratak anonimni zapis iz rukopisa manastira Dečani²⁸ svedočanstvo je o ratnim patnjama i žrtvama stanovništva na području Kosova i Makedonije, početkom 1690. godine.

Pregled literature o turskom osvajanju Srbije 1690. godine započinje Jozefom fon Hamerom, koji je prvi u historiografiji pisao o pohodu Mustafa-paše Keprilija, koristeći pored zapadnih i orijentalne izvore.²⁹ Opis borbi u Srbiji kratak je i sažet, kakav i priliči delu opšteg karaktera. Nešto opširnije obradio je opsadu Beograda i to isključivo na osnovu Rašidove istorije.³⁰ Posle Hamera, o pohodu iz 1690. godine, detaljnije su pisali autori poput Dirsburga, Arnet, Anđelija i drugih.

Druga knjiga o pohodu markgraфа Ludviga Vilhelma Badenskog, višeg generalštabnog oficira Redera fon Dirsburga,³¹ nezaobilazna je jer sadrži bogatu dokumentarnu građu. Dirsburg je u celini objavio dokumenta Velikoherceškog badenskog arhiva. Skoro svi kasniji pisci istorijskih dela na nemačkom jeziku koristili su njegovu knjigu, pa se veoma često ponavljaju isti navodi. Iz tog razloga ovde ćemo pomenuti samo radove onih autora, koji su, pored Dirsburga, koristili i druge izvore.

Alfred Arnet³² je, za biografiju grofa Gvida fon Štaremburga, koristio Dirsburga, Boecija, Fajgijusa, Veteranijeve memoare i, dotada nepoznatu bečku arhivsku građu. Ova biografija izuzetno nam je pomogla prilikom rekonstrukcije stanja u Nišu i Beogradu.

Već pominjani Andrija Torkvat Brlić objavio je fragmente iz Veteranijevih memoara, radova Dirsburga, Boecija, Hamera i Rašida, o ratovanju u Srbiji.³³

Major Moric Anđeli³⁴ napisao je studiju o pohodima Ludviga Badenskog protiv Turaka od 1689. do 1692. godine, na osnovu dokumenata iz Ratnog arhiva u Beču, koja nam je, na žalost, bila dostupna samo preko radova potonjih istraživača.

---

27 O verodostojnosti zapisa Stefana Ravaničanina vid. Катихъ, „Срби у Нишу“.

28 *Записи и напѣвици*, 7179-7180.

29 *Hammer*, 843-844.

30 Još manje prostora posvetili su turskom osvajanju Srbije 1690. godine kasniji pisci opštih istorija Osmanskog carstva: Iorga, Nicolas, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vierter Band, Gotha 1911; Yilmaz, Öztuna, *Türkiye Tarihi* 10. cilt, Istanbul 1966; Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808, Cambridge 1976; Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Poitiers 1989.

31 Diersburg, Philip Röder von, *Des Markgrafe Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, II, Carlsruhe 1842.

32 Arneht, Alfred, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg (1657-1737)*, Wien 1853.

33 Brlić, *Freiwillige* Njegove podatke o četovanju u Srbiji u periodu zima-letu 1690. godine, sve do odlaska većine Veteranijevih snaga iz Niša, koristili su kod nas Kosta Protić, Jovan Tomić, Aleksa Ivić, Rajko L. Veselinović i drugi.

34 Angeli, Moriz Edler von, *Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689-92 gegen die Türken*, Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs, II Jhg. Wien 1877.

Kapetan Rajmund Gerba (Radovan Grba), koristio je za studiju o jednogodišnjem ratovanju, od pada Niša u austrijske ruke 24. septembra 1689. do ponovnog turskog zauzimanja 8. septembra 1690. godine,³⁵ dokumente iz Ratnog arhiva, prepisku Ludviga Badenskog i Leopolda I, zatim Veteranijeve memoare, Kontarinijevu *Istoriju*, *Theatri Europaei* XIII, radove Dirsburga, Anđelija i Arneta. Njegovu studiju često su koristili domaći istraživači.

Savremena turska historiografija nije se posebno bavila ovim pohodom. Sažet pregled ratovanja u Srbiji dao je Ismail Haki Uzunčaršili,³⁶ isključivo prema Silahdarovoj istoriji. Bekir Kutukoglu³⁷ pisao je o istoj temi u enciklopedijskoj odrednici. Iako mu je bio poznat Uskudarijev dnevnik, pregled ratnih operacija u Srbiji dao je pre svega na osnovu Silahdarove, i nešto manje na osnovu Defterdarove istorije.

Pohod Mustafa-paše Keprilija iz 1690. godine nije posebno proučavan ni u domaćoj historiografiji, najviše zbog oskudnih podataka koje daju, dosada pretežno korišćeni, izvori na nemačkom i italijanskom jeziku. Sadržina izvorne građe usmerila je domaće istraživače da veću pažnju posvete borbama ustanika u Srbiji 1688. i 1689. godine, političkoj delatnosti patrijarha Arsenija III i seobi Srba s Kosova i iz Makedonije.³⁸ U novije vreme o događajima u periodu 1687 – 1689. godine pisali su, na osnovu originalne turske građe, Dušanka Bojanić-Lukač i Srđan Katić.³⁹

35 Gerba, Raimund, „Die Kaiserlichen in Albanien 1689.“, *Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs*. NF. II Bd. (1888).

36 *Osmanlı Tarihi*, III, 1-2, Ankara 1988.

37 Kütükoğlu, Bekir, „Süleyman II“, *Islam Ansiklopedisi*, 11, Istanbul 1970, 155-170.

38 Руварац, Иларион, *Одломци о трофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу њаширијарху с шри излеја о њакозваној великој сеоби српској народа*, Београд 1896; Димитријевић, Стеван М., „Прилози расправи 'Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку' у Гласу LVIII и LX“, *Споменик СКА*, XXXVIII (1900) 59-84; Томић, Јован Н., „Патријарх Арсеније III Црнојевић према Млечићима и Ћесару 1685-1695“, *Глас Српске краљевске академије* LXX (1906) 65-162; Костић, Мита, „Из историје српско-арбанашког устанка против Турака уз аустриску војску 1689-90“, *Историјски гласник* 1-2 (1960) 179-193; Исти, „О постанку и значењу“ тзв. „Инвитурије Леополда I балканским народима од 6. априла 1690“, *Историјски часопис* II (1949-1950) 144-156; Исти, „Оулози фрањевца Томе Распасановића у аустро-турском рату на косовском и угарско-ердељском фронту крајем XVII века“, *Историјски гласник* 3-4 (1957) 81-87 (полемика с Рајком Л. Веселиновићем); Исти, „Прилози историји српско-арбанашког устанка 1689-1690“, *Архив за арбанашку старину, језик и етнолозију* II (1925) 11-20; Исти, „Спаљивање Скопља 26. и 27. окт. 1689“, *Јужна Србија* I, 4 (1922) 121-128; Исти, *Завршни биланс полемике о српско-арбанашком усћању њројив Турака уз аустриску војску 1689-90*, Београд 1962, (полемика с Рајком Л. Веселиновићем, изд. аутора); Веселиновић, Рајко Л., *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949; Исти, „Томе Распасановић (Raspasani) и његов рад за аустро-турског рата крајем XVII века“, *Зборник Машице српске за друшћивене науке* 12 (1955) 38-62; Исти, „О неким питањима народних покрета с краја XVII века“, *Историјски гласник* 1-2 (1959) 123-147 (полемика с Митом Костићем); Исти, „Ко су 'Албанци' и 'Клименти' у аустриским изворима с краја XVII века?“, *Зборник Машице српске за друшћивене науке* 25 (1960) 93-124 (полемика с Митом Костићем); Исти, „О резултатима полемике, о методу проучавања неких питања документације и о етичким постулатима једне одбране ради одбране. Прилог проучавању неких питања народних покрета с краја XVII в.“, *Историјски гласник* 3-4 (1960) 113-129 (полемика с Митом Костићем); Поповић, Душан, *Велика сеоба Срба 1690. Срби сељаци и њлемићи*, Београд 1954 i други аутори.

39 Бојанић, Душанка, „Западна Србија у аустро-турском рату 1683-1699. године“, *Историја Титовој Ужица*, Титово Ужице 1989, 212-226, 947-948; С. Катић, *Јејен*.

O pohodu osmanske vojske u Srbiji 1690. godine, započetom opsadom Pirota 8. avgusta, a završenom padom Beograda 8. oktobra, pisano je uglavnom šturo i nepotpuno, uz brojne greške preuzete iz zapadnih izvora. Grešilo se u pogledu datuma i dužine trajanja borbi, čak se pisalo i o nepostojećim bitkama.

Izdvojili bismo ipak nekoliko autora, pre svih veoma pouzdanog, Kostu Protića, koji je detaljno pisao o ovom ratovanju.⁴⁰ Njegov rad nema kritički aparat, ali sadrži spisak korišćenih izvora. Pregled zbivanja od avgusta do oktobra 1690. godine sastavio je na osnovu podataka iz Brlićeve zbirke, Arnetove biografije Gvida Štaremberga i Hamerove istorije. Protić je najčešće citiran od kasnijih istraživača: Agatonović-Spasića⁴¹, Jovana N. Tomića, Rajka L. Veselinovića i drugih.

Jovan Tomić ukratko se osvrnuo na ponovni pad Srbije pod Turke, pozivajući se na Protića i Kontarinijevu istoriju.⁴²

Aleksa Ivić dao je sažet prikaz pohoda u jesen 1690. godine.⁴³ Pored građe iz bečkog Ratnog arhiva, koristio je Gerbu i Dirsburga. Njegovi opisi borbi u Srbiji sadrže priličan broj grešaka, pre svega kada je reč o osvajanju Pirota, Smedereva i Beograda.

Rajko Veselinović se u više radova bavio događajima iz 1690. godine, s pozivanjem na austrijsku arhivsku građu, zatim Gerbu, Ivića i Protića.⁴⁴ Posebno nam je koristio njegov detaljan opis austrijske odbrane Beograda, sačinjen na osnovu dokumenata iz Ratnog arhiva u Beču.

Gligor Stanojević kratko je opisao pohod iz 1690. godine, na osnovu italijanske arhivske građe, Kontarinija, Dirsburga i Ivića.⁴⁵ Dokumenti iz Vatikanskog arhiva koje je koristio u radu potvrđuju pojedine navode iz Uskudarijevog dnevnika.

Radmila Tričković je, na osnovu Silahdarove i Rašidove hronike, delimično rekonstruisala opsadu i pad Niša, ali prenoseći sve greške koje ove hronike sadrže.⁴⁶

---

40 Protić, Kosta S., „Одломци из историје Београда (1688-1717)“, *Годишњица Николе Чујића VI* (1884) 141-188.

41 Агатоновић, Радослав и Спасић, Паун М., *Српски устаници у ројиву Турака у вези са народним сеобама у Шућину од 1459-1814 године*, II, Београд 1896.

42 Томић, Јован Н., *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683-1693)*, Београд 1902.

43 Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања јошиско-јоморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929.

44 Веселиновић, Рајко Л., *Војводина, Србија и Македонија под турском влашћу у другој половини XVII века*, Нови Сад 1960; Исти, „Ратови Турске и Аустрије 1683-1717. године“, *Историја Београда I*, Београд 1974, 465-517; Исти, „Срби у Великом рату 1683-1699“, *Историја српског народа III/1*, Београд 1993, 491-572.

45 Станојевић, Глигор, *Србија у време бечког рата*, Београд 1976.

46 Тричковић, Радмила, „Ниш у великом рату 1683-1699“, *Историја Ниша, I*, Ниш 1983, 199-202.

Mnogo veći značaj imaju fermani, koje je koristila u svojoj doktorskoj disertaciji⁴⁷, a odnose se na zbegove u Srbiji i postupke zvanične osmanske vlasti prema pokorenom stanovništvu.

Poslednji i ujedno najpotpuniji prikaz pohoda Mustafe Keprilija, dao je Nikola Samardžić u okviru monografije posvećene odnosima Francuske i Osmanskog carstva u periodu od 1687. do 1691. godine.⁴⁸ Poznate činjenice znatno je dopunio s francuskom arhivskom građom, pre svega pismima francuskih diplomata iz Istanbula, koja ratovanje u Srbiji prikazuju u okviru širih, evropskih zbivanja. Iz obimne prepiske koju je tadašnji ambasador Kastanjer de Šatonef vodio s francuskim dvorom posebno se izdvajaju izveštaji o opsadi Pirota, Niša i Smedereva. U pogledu obaveštenosti ovi izveštaji mogu da se mere s pisanjem osmanskih dvorskih istoričara.

---

47 Тричковић, Радмила, *Београдски њашалук 1687-1739 године*, I-II, Београд 1977 (докторска дисертација у рукопису).

48 Самарџић, Никола, *Француска и Турска 1687-1691*, Београд 1992.

PRVE GODINE BEČKOG RATA

OSVAJANJA SVETE LIGE NA BALKANU

Posle završetka višedecenijskih sukoba s Persijom, Osmansko carstvo se u prvoj polovini XVII veka okrenulo prema Evropi s namerom da diplomatskim pritiscima i ratovima proširi svoju teritoriju na račun Habzburške monarhije, Mletačke republike i Poljske. Rezultati ove politike pokazali su se u drugoj polovini XVII veka. Turci su ponovo uspostavili suverenitet u Erdelju 1662. godine, 1669. uzeli su Krit, a 1676. Kamenjec i Podoliju. Naredne godine obeležila je borba Habzburgovaca i Osmanlija za prevlast u Ugarskoj.⁴⁹

Ugarski kalvinisti su se 1678. godine otvoreno podigli protiv Beča, koji im je osam godina ranije ukinuo staleške i verske slobode. Centar njihovog okupljanja bila je severoistočna Ugarska odakle je počela borba za proterivanje Habzburgovaca, obilatopomognuta novcem francuskog kralja Luja XIV. Grof Imre (Emerik) Tekeli, vođa ovog pokreta, mogao je da računa od 1681. godine i na tursku vojnu pomoć, a u leto 1682, sultan Mehmed IV (1648-1687), proglasio ga je za kralja cele Ugarske i Hrvatske. I dok je ujedinjena vojska ugarskih nezadovoljnika i Turaka kretala u osvajanje ostalih delova Ugarske, veliki vezir Kara-Mustafa, željan ratne slave, počeo je pripreme za pohod, čiji je krajnji cilj bilo osvajanje Beča. Suočen s novom turskom opasnošću car Leopold I (1658-1705) sklopio je, 31. marta 1683. godine, ofanzivno-defanzivni savez s poljskim kraljem Janom Sobjeskim, pod pokroviteljstvom pape Inocentija XI. Zahvaljujući ovom savezništvu, dvomesečna opsada Beča okončana je 12. septembra 1683. godine snažnim hrišćanskim napadom na turski logor. Katastrofalan poraz pod zidinama habzburške prestonice pretvorio je dotada uspešan Kara-Mustafin pohod u sramno povlačenje i bekstvo. Slabosti Osmanskog carstva, koje su tada izišle na videlo, ponovo su probudile stare nade o proterivanju Turaka iz Evrope. Pobune protiv osmanske vlasti počele su odmah nakon neuspele opsade Beča, i to najpre u Dalmaciji, što je navelo Mletačku republiku da pristupi Svetom savezu 5. marta 1684. godine, a zatim i u ostalim evropskim provincijama Carstva.

Osmanlije su bile prinuđene da zarate na tri fronta: u Ugarskoj protiv Habzburgovaca, u Podoliji protiv Poljaka i na Peloponezu (Moreja) protiv Mlečana. Ratni sukobi koji su potom usledili doveli su do gubitka mnogih osmanskih provincija. Mlečani su 1685. godine zauzeli Prevezu, Koron i Modon na Peloponezu i ostrvo Leukas (Lefkada) između Krfa i Kefalonije. Austrijska vojska uspešno je napredovala kroz Podunavlje. Godine 1686. osvojila je Budim i približila se Erdelju, zauzevši brojna mesta na

---

⁴⁹ Rat protiv Rusije 1678-1681. godine bio je za Osmanlije od sporednog značaja, premda su tada izgubili Ukrajinu i Podoliju.

srednjoj Tisi među kojima i Arad. U pozno leto 1687. godine. habzburške trupe zaposele su celu srednju Slavoniju sa Sremom i tvrđavu Varadin (Petrovaradin). Iste godine Rusija je pristupila Svetom savezu i otvorila novi front u Ukrajini.

Teški gubici Osmanskog carstva doveli su do brojnih pobuna vojske, koje su završene obračunima na istanbulskim ulicama i svrgavanjem sultana Mehmeda IV u novembru 1687. godine. Stanje na ratištima nije se bitnije poboljšalo stupanjem na presto sultana Sulejmana II (1687-1691). Vojska Habzburške monarhije osvojila je Beograd 6. septembra 1688. godine.⁵⁰ Istog dana Leopold I izdao je proglas kojim je pozvao narode Osmanskog carstva da pristupe njegovoj vojsci.⁵¹ Turske posade napustile su Smederevo i Šabac, što je bio znak Srbima iz Mačve da se dignu na ustanak. Ustanici su zauzeli Valjevo i Soko na Drini. U oktobru 1688. godine Srbi su napali Užice, a ubrzo potom habzburške snage zauzele su Zvornik.⁵² Uz pomoć nekoliko hiljada srpskih ustanika vojska generala Hajzlera od 4800 ljudi osvojila je Požarevac i izvršila prodor ka jugu dolinom Velike Morave. Ova operacija završena je neuspehom, ali ju je komandant Eneja Silvije Kaprara, ipak ocenio kao značajnu jer je „oduševio Srbe za borbu i napravio im krstaške barjake”.⁵³ U svom izveštaju, međutim, nije pomenuo velika materijalna razaranja i stradanja civilnog stanovništva u Resavi i Pomoravlju koja su bili posledica osmanskih kaznenih ekspedicija.⁵⁴

Povoljan vojni položaj Habzburgovaca otežan je septembra 1688, kada je Luj XIV upao u Pfalc i osvojio Filipsburg, a 14. februara 1689. godine i formalno objavio rat Austriji. Leopold I morao je deo snaga s balkanskog ratišta da uputi na Rajnu. Ratni savet je odmah naredio svojim zapovednicima da povuku vojsku preko Morave, a da stanovništvo iz okoline Požarevca i Užica, presele u Srem i Slavoniju, pošto ne mogu da mu obezbede zaštitu od Turaka.⁵⁵ Pravi razlog nije bila briga za postradali narod, već potreba da se nasele novoosvojene, opustele teritorije.

Trupe Habzburške monarhije u Srbiji, koncentrisane uglavnom u Beogradu, trebalo je popuniti ustanicima, koji su već u rano proleće 1689. godine počeli s napadima. Srbi iz Starog Vlaha opljačkali su i spalili Užice i Novi Pazar, a zatim teško porazili Turke kod Sjenice. Oni, međutim, nisu imali dovoljno snage da drže zaposednute oblasti, pa su Osmanlije u julu 1689. godine povratile Čačak, Požegu, Kragujevac i Valjevo, a 1. avgusta i tvrđavu Zvornik.⁵⁶

50 O svrgavanju sultana Mehmeda IV i austrijskom osvajanju Beograda vid. С. Катиф, *Јејен*, 61-104; 138-152.

51 „Kriegs-Chronik”, 111-115; Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 506.

52 Бојанић, „Западна Србија”, 214-215.

53 Ивић, *Историја Срба*, 271.

54 С. Катиф, *Јејен*, 159-160.

55 Ивић, *Историја Срба*, 275.

56 Detaljnije vid. Бојанић, „Западна Србија”, 218-222.

Operacije austrijske vojske u Srbiji, započete u junu 1689. godine, bile su prvenstveno usmerene ka jugu, uz Veliku Moravu prema Nišu, Pirotu i dalje ka Sofiji i Istanbulu, kao konačnom cilju. Bočni pravac napada razdvajao se u dva kraka; jedan ka zapadu, dolinom Zapadne Morave, preko Kruševca, prema Kozniku, Magliču, Užicu, a drugi prema Skadru, preko Prokuplja, Kuršumlije, Kosova polja, Skoplja, Prizrena i Ljume.⁵⁷ Napredujući dolinom Morave, markgrof Ludvig Badenski pobedio je Turke uz pomoć srpskih ustanika, 29. avgusta kod Grabovca i 30. avgusta kod Batočine, a zatim je poslao jedan konjički puk da zauzme Kruševac. Posle kraće borbe kruševačka posada napustila je grad i povukla se prema Nišu.⁵⁸ Austrijska vojska ostala je u Batočini nekoliko dana, odakle je Badenski 6. septembra uputio još jedan proglas narodu da pride njegovoj vojsci i preteće pismo patrijarhu Arseniju III, kojim ga je pozvao na vojnu saradnju.

Pečki patrijarh uveliko je radio na dizanju ustanka, što je bilo poznato i Turcima, koji su mu više puta preteli smrću, zahtevajući velike sume novca na ime otkupa. Strahujući od turske osvete patrijarh je u oktobru pobjegao iz Peći u Nikšić, gde je primio pismo Ludviga Badenskog. Ne obazirući se na oštar ton pisma otišao je na Cetinje u nameri da nastavi za Kotor radi susreta s tamošnjim predstavnikom Mletačke republike, s kojim je bio u vezi još od 1686. godine.⁵⁹

Austrijska vojska je u međuvremenu nastavila napredovanje prema Jagodini i Nišu. Posle slabog otpora i rasula u redovima branilaca, Niš je osvojen 24. septembra 1689. godine. Turci su pobjegli u Sofiju, a odredi, koji su krenuli za njima u poteru, zauzeli su Piro, Belu Palanku i Dragoman. Srpski ustanici su za to vreme na zapadnom delu fronta zauzeli Koznik i Maglič.⁶⁰ Na vest o padu Niša, turske posade Oršave i Kladova (Fetislam) povukle su se u Vidin. Ludvig Badenski je s delom vojske krenuo iz Niša na Vidin i osvojio ga 14. oktobra. Odatle je otišao u Kladovo, gde je na njegov poziv stigao Đorđe Branković, samozvani potomak srpskih despota, koji je već godinama bio obuzet idejom o oslobađanju hrišćanskih naroda – Srba, Bugara i Vlaha, i uspostavljanju Ilirske kraljevine. U nameri da preko Brankovića privuče što više naroda, bečki dvor je potvrdio njegovo tobožnje vladarsko poreklo, proglasivši ga za ugarskog grofa. Ohrabren postupcima Beča, on je u proleće 1689. godine izdao proglas kojim je pozvao hrišćane podanike Osmanskog carstva na ustanak. Potpisao se kao Đorđe II, nasledni despot Gornje i Donje Mezije, veliki knez Svete rimske imperije, gospodar Svetosavskog dukata, Crne Gore, Hercegovine, Srema i drugih

---

57 Веселиновић, „Крушевац“, 111.

58 „Kriegs-Chronik“, 121-123; Веселиновић, „Срби у Великом рату“, 511-512.

59 Веселиновић, „Срби у Великом рату“, 518.

60 Isto, 513; „Kriegs-Chronik“, 123-124.

krajeva. Ludvig Badenski je, shvativši suviše ozbiljno pretenzije ovog bezopasnog čudaka, naredio da ga uhapsu i pošalju u progonstvo.⁶¹

Za to vreme drugi manji deo austrijske vojske pod komandom generala Eneja Silvija Pikolominija ostao je u Nišu, sa zadatkom da se probije do Jadranskog mora i tako odseče Bosnu od Osmanskog carstva. Uoči polaska, Pikolomini je okupio ustanike, čiji je broj u međuvremenu znatno porastao i od njih formirao regimentu sastavljenu od deset pešadijskih četa od po 300 i dve konjičke čete od po 200 boraca. Za zapovednika „srpske milicije” postavljen je pukovnik Pavle Nestorović Deak, a za njegovog zamenika natkapetan, kasnije potpukovnik, Antonije Znorić. General Pikolomini je zajedno sa srpskim ustanicima raspolagao sa ukupno 8800 boraca. Većinu je ostavio u Nišu kao posadu, a sam je sa 1600 pešaka i 2100 konjanika krenuo dolinom Toplice preko Prokuplja na Malo Kosovo. Mahmud-paša Mahmudbegović, pritežavalac sandžaka Prizren i Dukadin, povukao se iz Prištine, ne sačekavši njegov dolazak, a s njim i muslimansko stanovništvo grada i okolnih sela. Pikolomini je ušao u Prištinu bez borbe, zatekavši tamo oko 5000 ustanika, među njima i dosta Albanaca katolika, koji su se priključili njegovoj vojsci. Zatim je 23. oktobra stigao u Skoplje, u kome takođe nije naišao na otpor. Pošto nije imao dovoljno ljudi da ga zaposedne, a u gradu je vladala kuga, naredio je da se Skoplje spali.⁶²

Broj ustanika stalno je rastao i višestruko premašio broj regularnih trupa, zbog čega je Pikolomini zakazao savetovanje s predstavnicima naroda u Prizrenu. Na savetovanju je kao predstavnik pravoslavnih učestvovao patrijarh Arsenije III, kome je Pikolomini ranije uputio preteće pismo da će umesto njega da postavi drugog patrijarha, ako se odmah ne vrati iz Crne Gore. Rimokatolike je predstavljao skopski nadbiskup Petar Bogdani. Pregovori u Prizrenu, završeni su 8. novembra primanjem ustanika i mesnog stanovništva pod zaštitu Leopolda I, uz uslov da svi koji žele da se bore protiv Turaka budu primljeni u regularne carske trupe. Ostali su morali da polože oružje.⁶³

Već sutradan Pikolomini je umro od kuge, a za privremenog zapovednika postavljen je hercog Georg Kristijan od Holštajna. On je rasporedio vojsku u zimovnike oko Kumanova, Vranja i Novog Brda. Austrijski garnizoni nalazili su se i u Prištini, Prizrenu, Tetovu i Peći, a manje posade u Mitrovici, Banjskoj i Vučitrnu. Značajnih uspeha hrišćanskih snaga u narednom periodu nije bilo, a manji sukobi kod Štipa, Tetova, Prizrena, Velesa i Trna nisu promenili odnos zaraćenih strana.⁶⁴ Činilo se da je Osmansko carstvo na kolenima i da će već iduće ratne sezone biti potisnuto iz Evrope.

61 Радонић, Јован, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 392-396.

62 Gerba, 133-139; Ивић, *Историја Срба*, 280-282; Бојанић, „Карпош”, 100-102.

63 Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 518-519.

64 Detaljnije o ovim događajima vid. Бојанић, „Карпош”, 105-106.

Neočekivani preokret nastupio je dolaskom Fazil Mustafa-paše Keprilija na mesto velikog vezira, 8. novembra 1689. godine. Mustafa-paša bio je treći po redu veliki vezir iz kuće Keprilija (*Köprülü*), u narodnoj tradiciji zapamćenih kao Čuprilića (*köprü* - ćuprija, most). Prvi je bio njegov otac Mehmed-paša, poreklom Albanac, koji je mladost proveo služeći u saraju, a kasnije je obavljao razne vojno-upravne dužnosti po osmanskim provincijama.⁶⁵ Nadimak Keprili stekao je dok je, privremeno, bez nameštenja, boravio u Kepriju pored Amasije u zapadnoj Anadoliji, rodnom mestu svoje supruge. Po njemu je ova kasaba kasnije dobila ime Vezir Keprisi (*Vezir Köprüsü*).⁶⁶ Na dužnosti prvog ministra, od 1656. do 1661. godine, proslavio se kao čovek koji je uspeo da izvuče državu iz najveće krize do tada. Nasledio ga je njegov stariji sin Ahmed-paša Keprili koji se na položaju velikog vezira zadržao duže od svih prethodnika, obavljajući ovu dužnost od 1661. do 1676. godine. U njegovo vreme evropske teritorije Osmanskog carstva dostigle su najveći obim.

Mustafa Keprili, mlađi sin Mehmed-paše, bio je ugledni dvoranin na Porti u vreme vezirovanja oca i brata. Krajem juna 1680. godine postao je član Vezirskog veća. Početkom Bečkog rata bio je sandžakbeg Nikopolja i Silistrije i zapovednik osmanskih trupa na poljskom ratištu. Zatim je kraće vreme bio bez službe da bi u jesen 1685. godine stupio na dužnost zapovednika ostrva Hios (Sakız). U martu 1686. godine prebačen je na mesto muhafiza Dardanela.⁶⁷ U vreme pobuna osmanske vojske, u jesen 1687. godine, Mehmed IV postavio ga je za zastupnika (kajmakama) velikog vezira, koji se tada nalazio u pohodu. To je učinio u nadi da će autoritet jednog Keprilija biti dovoljan da spreči izbijanje nereda i u prestonici. Novi kajmakam se, međutim, našao na čelu onih zvaničnika Carstva, koji su podržali zahtev pobunjenika da se izvrši smena na prestolu kako bi se zaustavilo dalje gubljenje teritorija. Iako je možda najviše doprineo svrgavanju Mehmeda IV, pobunjena vojska tražila je njegovo uklanjanje s položaja, što je novi sultan Sulejman II (1687-1691), privremeno uspeo da izbegne. Već u februaru 1688. godine, međutim, pokušaj Mustafe Keprilija da ojača autoritet centralne vlasti u janičarskom odžaku i odžacima sultanove konjice, doveo je do nove pobune i njegovog vraćanja na dužnost muhafiza Dardanela, po drugi put.⁶⁸ Na tom mestu nije se dugo zadržao; posle mesec dana prebačen je na Krit, najpre u muhafazu Hanije, a zatim, u junu, Kandije. U decembru 1688. godine po drugi put se našao na čelu odbrane Hiosa, gde je i ostao sve do novembra 1689. kada ga je Sulejman II postavio za velikog vezira.⁶⁹

---

65 Neki posredni podaci ukazuju na mogućnost da Mehmed-paša nije rođen kao musliman, već da je primio islam u dečaćkom dobu, verovatno pošto je doveden na dvor u vidu danka u krvi. *Osmanlı Tarihi*, III/2, 415.

66 Isto, 414.

67 Isto, 431.

68 С. Катиф, *Жејен*, 74, 83-86, 89, 96.

69 *Osmanlı Tarihi*, III/2, 432-433.

Kao i njegov stariji brat Ahmed, i Mustafa-paša nosio je nadimak Fazil odnosno Fadil (Vrli, Čestiti), pošto je važio za jednog od najuččenijih ljudi svog doba. Mnogi su ga nazivali i Adil (Pravedni), jer je svojom mudrom politikom uspeo da ojača uveliko poljuljane temelje Carstva.⁷⁰

Svestan da je jedan od uzroka ratnih poraza i gubitka teritorija bio ustanak hrišćana u Rumeliji, ali i nezadovoljstvo stanovništva Anadolije, Mustafa Keprili je pokušao da smiri buntovničko raspoloženje podanika. Njegove prve mere odnose su se na ukidanje brojnih poreza. Raja je oslobođena svih davanja, izuzev onih utvrđenih šerijatom, a dotada nenaplaćeni vanredni porezi su oprošteni. Između ostalih, ukinuti su i ozloglašeni nameti na trgovinu vinom i rakijom.⁷¹ Prema rečima jednog anonimnog osmanskog hroničara, razmišljalo se čak i da sve knjige finansija budu spaljene.⁷²

Veliki vezir odmah je pokrenuo nove vojne akcije, iako je sezona ratovanja već bila završena. Pozvao je krimske Tatare u pomoć desetkovanoj i demoralisanoj osmanskoj vojsci. Početkom decembra 1689. godine ujedinjene osmansko-tatarske jedinice, od oko deset hiljada ljudi, krenule su na Skoplje, spalivši, prethodno, okolna sela i zarobivši oko šest hiljada seljaka sa ženama i decom. Nekoliko hiljada Tatara napalo je Tetovo i Kumanovo, centar ustanka koji je predvodio bivši martolosbaša Karpoš, i bez borbe ušlo u Skoplje. Posle gušenja Karpoševog ustanka krimski han Selim Giraj i ugarski serasker Halil-paša, zapovednik osmanskih snaga, krenuli su u napad na zimovnike Habzburgovaca.⁷³ Odlučujuća bitka odigrala se u Kačaničkoj klisuri 2. januara 1690. godine. Oko 3500 carskih vojnika, od kojih 1500 Srba i rimokatoličkih Albanaca, sukobilo se s višestruko brojnijim neprijateljem. Albanci, ozlojeđeni prethodnim postupcima austrijskih zapovednika, prešli su u toku bitke na protivničku stranu, pa je ostatak hrišćana bio osuđen na pogibiju. Na bojištu je ostalo preko dve hiljade Srba, Nemaca i Mađara.⁷⁴

Posle Kačaničke bitke hercog od Holštajna povukao se iz Prištine u Niš, ostavivši u žurbi veliku količinu provijanta i municije. Iz Prizrena se, pred napadom albanskih jedinica Mahmud-paše Mahmudbegovića, povukao potpukovnik Antonije Znorić s vojskom, većim delom sastavljenom od Srba. Patrijarh Arsenije III pobjegao je u poslednjem času iz Peći, preko Novog Pazara i Studenice, u Beograd. Odredi albanskih

70 Üsküdarı I, 597-598.

71 Defterdar, 15-16, 19.

72 Бојанић, „Карпош“, 105. Odluke Mustafa-paše Keprilija, donete radi ublažavanja teškog stanja ratom iscrpljenog muslimanskog i hrišćanskog stanovništva, trajale su samo do 1693. godine. Za vreme velikog vezirstva Hadži Ali-paše, svi ukinuti nameti su ponovo uspostavljeni a od naroda je traženo da ih da i za prethodni period.

73 Isto, 107.

74 Gerba, 155-156; „Kriegs-Chronik“, 127; Ивић, *Историја Срба*, 286-287.

paša i Tatari opljačkali su i zapalili Patrijaršiju i varoš. Ista sudbina zadesila je i Dečane, Prizren, Đakovicu, Peć, Plav, Bijelo Polje, Vučitrn, Novi Pazar i druga.⁷⁵ Ogroman broj srpskog življa s ovih prostora, naročito imućnijeg, napustio je svoja ognjišta i pobjegao u pravcu Beograda.⁷⁶

Pljačkanje zaposednutih oblasti obustavljeno je tek krajem marta 1690. godine. Porta je tada izdala ferman kojim je uzela u zaštitu svu raju s Kosova i iz Makedonije, izuzev one pod oružjem.⁷⁷

Posle zauzimanja Prištine, Peći, Prizrena i Novog Pazara sukobi između dve strane sveli su se na pojedinačne upade i pljačke. Trupe ugarskog seraskera Halil-paše nisu bile dovoljne za osvajanje utvrđenih mesta, a jedinice Leopolda I nisu imale snage za protivudar. Tatari su, početkom 1690. godine, otišli u Vlašku na poziv kneza Konstantina Brankovana, do tada lojalnog Habzburgovcima. General Hajzler, zapovednik austrijske vojske na tom delu ratišta, morao je da napusti Vlašku i koncentriše sve raspoložive snage u Erdelju, radi sprečavanja daljeg napredovanja Tatara.⁷⁸ Veće vojne operacije odložene su za iduću ratnu sezonu, koja će početi tek u pozno leto 1690. godine.

---

75 Томић, *Десет година*, 161-165; Ивић, *Историја Срба*, 287; Веселиновић, „Срби у Великом рату“, 522.

76 Поповић. *Велика сеоба*, 27.

77 Тричковић, *Београдски џашалук*, 73.

78 Томић, *Десет година*, 172-173.

U HABZBURŠKOJ MONARHIJI (1688-1690)

General Fridrih Veterani, novoimenovani zapovednik carske vojske u Srbiji, uspeo je da spreči dalje napredovanje Osmanlija i zavede red u zemlji. Sakupivši rasturenu vojsku, učvrstio je granicu koja se do početka novog turskog pohoda, u pozno leto 1690. godine, održavala na liniji Pirot-Strelac-Leskovac.⁷⁹ Stanje u unutrašnjosti zemlje bilo je stabilno. Narod je, od jeseni 1689. godine, počeo postepeno da se vraća svojim kućama, kako su se ratne operacije pomerale ka jugu. Stanovnici krajeva pod austrijskom vlašću su sve do avgusta 1690. godine, živeli mirno, obrađivali zemlju, snabdevali vojsku hranom i pomagali u građevinskim radovima.

Uključivanje Srbije u upravni sistem Habzburške monarhije teklo je bez većih problema. Austrijske vlasti su u svim osvojenim mestima uvele vojnu upravu sa širokim ovlašćenjima. Novouspostavljena upravna područja su se, nekada, kao u slučaju niške oblasti, teritorijalno podudarala s predašnjim, osmanskim. Tako je *Niška kancelarija*, sa svim prihodima, ostala jedinstvena finansijsko-administrativna celina.⁸⁰

Centri upravnih oblasti bile su veće tvrđave, u kojima su smeštene gradske posade, organizovane službe snabdevanja i preduzeti neki manji građevinski radovi. Zapovednici utvrđenja kontrolisali su posade okolnih mesta, obezbeđivali puteve i sela od naleta osmanskih četa i brinuli o drugim vojnim poslovima. U isto vreme bili su nadležni i za poreska, imovinska, pravna, privredna i druga pitanja. Tako je, na primer, zapovednik Beograda, glavnokomandujući za celu Srbiju, rešavao žalbe i molbe stanovništva, koje su se odnosile na vraćanje nekretnina, oduzetih verovatno za potrebe austrijske vojske.⁸¹

Zakupi prihoda, koje je ranije ubirala osmanska država, izdavani su, zbog ratnih prilika, na jednu, a ne kao ranije na tri i više godina. Tako je npr. vojni upravitelj niške oblasti, odnosno zapovednik grada, izdao jednom uglednom, starijem, neimenovanom

---

⁷⁹ Brlić, *Freiwillige*, 138; Gerba, 166; Веселиновић, *Војводина*, 126.

⁸⁰ Üsküdarı I, 581.

⁸¹ Jermeni i „beogradski Srbi i trgovci“, molili su, početkom 1689. godine, u više navrata, Gvida Štarembega, tadašnjeg komandanta beogradske tvrđave, da im vrati kuće i zemljišta. Веселиновић, „Ратови“, 484.

srpskom domaćinu potvrdu o jednogodišnjem zakupu prihoda od vodenica u ovom kraju, s tim da ih on, može dalje izdavati u podzakup.⁸²

Za vreme austrijske uprave broj hrišćanskog stanovništva u gradovima stalno se povećavao. Nemački i mađarski vojni službenici, trgovci i zanatlije doseljavali su se, najčešće zajedno s porodicama, u Beograd, Niš i druga veća mesta širom Srbije.⁸³ Beogradska opština je, zbog priliva stranih doseljenika, pretrpela izmene u organizaciji; tada je formirana posebna nemačka opština, čiji je predsednik bio izvesni Simon Peter, staklar.⁸⁴

U 1690. godini stanovništvo Beograda povećalo se usled priliva izbeglica iz Stare Srbije, Metohije i Kosova, dok je Niš bio utočište izbeglicama iz Bugarske. Prema pisanju osmanskih hroničara, u Niš su od druge polovine marta do kraja maja 1690. godine, stigle dve grupe izbeglica. Dve do tri stotine muškaraca, žena i dece, predvođenih tadašnjim hajdukom Strahilom, potonjim kapetanom Strahinjom, došlo je iz kadiluka Plovdiv i Pazardžik, dok je nekoliko stotina ljudi stiglo iz Ćustendila.⁸⁵

Snabdevanje hranom bio je najveći problem u opustošenoj zemlji. Pošto lokalni izvori ni približno nisu mogli da zadovolje sve potrebe, veći deo provijanta ali i neophodnog ratnog materijala dopreman je izdaleka. Putevi i mostovi bili su u tako lošem stanju da je transport većih količina robe bio nemoguć.⁸⁶ Austrijanci su zato, ubrzo posle osvajanja Niša, uspostavili rečni saobraćaj kroz Srbiju. Veći deo robe dovožen je iz Beča, Dunavom, preko ostrva Komoran i tvrđave Janik, do Beograda, a dalje šajkama do ušća Morave u Dunav. Moravom su stvari prevožene malim brodovima, koje su vukli tovarni konji s obale i, najzad, Nišavom dopremane u Niš.⁸⁷

Važnu ulogu u snabdevanju habzburških trupa imalo je pristanište u blizini Jagodine, podignuto u septembru 1689. godine. Ludvig Badenski je, 15. septembra 1689. javio iz Jagodine u Beč da je podigao most preko Morave, na mestu prelaza Ravno (danas Ćuprija) i da ga utvrđuje s obe strane reke. Stari turski most je spaljen, a postojeći šančevi zaposednuti.⁸⁸ Austrijski logor na Moravi predstavljao je pravu malu varoš, s ambarima, pekarama i nekoliko većih kuća na sprat koje su služile za odmor. Sagrađeno je i pristanište za prihvat robe koja je slata u Niš, a celo mesto je sa svih strana obezbeđeno jendecima, šarampovima i bastionima.⁸⁹

---

82 Pre austrijskog osvajanja prihodi od niških vodenica pripadali su drugom po rangu zapovedniku janičarskog odžaka u Istanbulu, kulčehaji Mehmed-agi. Isti se nalazio na položaju janičarskog čehaje i u vreme pohoda Mustafa-paše Keprilija, u pozno leto - jesen 1690. *Üsküdarî I*, 573-574, 628.

83 Isto, 612; Gerba 177.

84 Веселиновић, „Ратови“, 481.

85 *Üsküdarî I*, 439-440; Silâhdar, 506.

86 *Üsküdarî I*, 629.

87 Isto; Gerba, 167; Станојевић, *Србија*, 177.

88 Gerba, 166; Веселиновић, „Крушевац“, 118.

89 *Üsküdarî I*, 633.

Veliku važnost za Habzburgovce imao je i Požarevac. Utvrđivanje mesta započeto je krajem jula 1689. godine,⁹⁰ a zatim nastavljeno u poznu jesen, pošto je doneta odluka da u njemu prezimi general Donat Hajzler, glavnokomandujući snaga Monarhije u Srbiji. Blizina erdeljskog ratišta i Dunava, kojim je održavana veza s Bečom, uticali su na izbor Požarevca kao zimovnika. Izboru je doprinelo i obilje pašnjaka u okolini grada, koji su mogli da hrane više stotina grla stoke i konja. Oko cele požarevačke kasabe, i muslimanskih i hrišćanskih mahala, prokopan je dubok rov. Unutar njega je iskopan još jedan rov, ali samo oko muslimanskog dela kasabe, koji je bio napušten. U rov su postavljeni veliki balvani, tako da je od nekadašnje muslimanske četvrti napravljena svojevrsna palanka u koju se ulazilo kroz vrata ojačana naročitim zaklonom od jelovine, tzv. čarkifelekom, koji onovremeni topovi nisu mogli da probiju. Hajzler i njegovi ljudi zimovali su u ovom zaštićenom delu, dok je hrišćanskom stanovništvu Požarevca naređeno da ostane u svojim kućama i pomogne izdržavanje austrijske vojske.⁹¹

Većih vojničkih sukoba do početka novog turskog pohoda 1690. godine nije bilo. Bezbednost postojeće granice održavana je stalnim upadima i četovanjima na osmanjskoj teritoriji.⁹² Okršaji su se uglavnom svodili na pojedinačne prepade i pljačku.

Grof Fridrih Veterani je, odmah nakon preuzimanja komande u Nišu, 9. januara 1690. godine, pozvao potpukovnika Antonija Znorica da se s četom od 2500 ljudi i vikarom skopskog nadbiskupa Tomom Raspersanijem vrati iz Beograda u Niš. Potpukovnik Znoric je upućen u Piro, radi upada na neprijateljsku teritoriju, a Raspersani je ostao u Nišu da bi pomogao Veteraniju u pridobijanju novih ustanika.⁹³

Carske vojske u Srbiji bilo je malo, pa je Veteraniju poručeno da, sve koji hoće da se priključe ustanku primi pod carevu zaštitu, pa bili to i sami Turci.⁹⁴ Raspersani, koji je još 1689. godine podsticao rimokatoličko albansko pleme Klimente na borbu, pomogao je svojim obaveštenjima grafu Luiđiju Marsiljiju, italijanskom vojnom inženjeru i naučniku u službi Habzburške monarhije, da sastavi jedan memorijal o Albaniji.⁹⁵ U memorijalu je caru predloženo da Srbima i Klimentima, koji uzmu oružje, obeća potvrde njihovih privilegija: stepen plemstva starih knezova, slobodan izbor vojvoda, slobodu veroispovesti, oslobađanje od novčane kontribucije i nesmetano posedovanje

90 Ивић, *Историја Срба*, 280.

91 Катић, „Пут“, 108-109.

92 Brlić, *Freiwillige*, 138.

93 Gerba, 166.

94 Веселиновић, „Тома Распасановић“, 49.

95 Sâm Toma Raspersani nije uspeo u pridobijanju Klimentata. On je 22. jula poslao iz Niša pismo, kojim je obavestio cara o raspoloženju naroda u oblastima pod turskom vlašću, a da pri tom nije pomenuo nijednu konkretnu akciju ustanika. Isto, 49-50.

pokretnog i nepokretnog imanja koje budu oteli od Turaka. Car Leopold I je 6. aprila 1690. godine, na osnovu memorijala, izdao „Invitatoriju”, kojom je pozvao narod na ustanak. Istog dana uputio je pismo patrijarhu Arseniju III, s molbom da svojim ugledom utiče na narod da ustane protiv Turaka.⁹⁶

Srbi ustanici bili su, uglavnom, razočarani i nezadovoljni odnosom austrijskih vlasti prema njima. Mnogi su napustili vojsku zbog neprijateljskog držanja nemačkih i mađarskih oficira, gladi ili straha od turske osvete.⁹⁷ Početkom 1690. godine veliki broj ustanika iz Stare Srbije pobeo je s porodicama prema Savi i Dunavu, pa je u krajevima koji su ponovo pali pod osmansku vlast carev poziv, ostao bez odgovora.

Primivši pismo i Invitatoriju Leopolda I, Arsenije III je sazvao narodno-crkveni sabor u Beogradu, 18. juna. U radu sabora učestvovali su Srbi iz južne Srbije, Šumadije, Stare Srbije, Srema i Bosanskog Podrinja. Srpsku miliciju zastupalo je jedanaest kapetana iz Srbije i Srema. Od građanskih lica prisustvovali su: zastupnik beogradske opštine, predstavnik sremsko-mitrovačke opštine i „birov iriški”. Crkvu su, pored patrijarha, predstavljali: beogradski mitropolit, rudnički episkop, toplički i belocrkvanski vladika, jenopoljski episkop i igumani Sopoćana, Studenice, Krušedola, Remete, Hopova, Bešenova i Šišatovca.⁹⁸ Razmotrivši stanje u zemlji i ratne prilike, učesnici sabora odbili su poziv za nastavak borbe u Srbiji, i umesto toga odlučili da se, zajedno s narodom, isele u Ugarsku. Priznali su austrijskog cara Leopolda I za srpskog kralja i zatražili od njega da srpskoj crkvi potvrdi sva prava koja je imala pod Turcima. Zahtevi sabora, u šest tačaka, poslani su u Beč po Isaiji Đakoviću, jenopoljskom episkopu. Odnosili su se na: slobodu vere, slobodno i saborsko biranje arhiepiskopa koji mora da bude Srbin, upotrebu starog kalendara, slobodno vršenje jurisdikcije u mestima u kojim se Srbi nalaze ili će se nalaziti, oslobođenje svih crkvenih imanja od dažbina i samostalno upravljanje njima, kao i isključivo pravo patrijarha da sudi za prestupe nižeg i višeg sveštenstva.

Car Leopold I izdao je, 21. avgusta, privilegiju kojom je prihvatio zahteve sabora u Beogradu.⁹⁹ Nezavisno od pregovora patrijarha i Leopolda I o dizanju novog ustanka, postojeći odredi narodne milicije u Srbiji nisu prekidali borbu protiv Turaka. U prva tri meseca 1690. godine bilo je više okršaja na raznim stranama. Potpukovnik Antonije Znorčić s dve hiljade Srba napao je, 23. januara, u blizini Sofije, tri hiljade Turaka koji su pošli u rekviziciju hrane; ubio oko tri stotine, a veći broj je zarobio. Sredinom marta upao je u pečku oblast, a nekoliko dana kasnije ponovo je prodro skoro do Sofije. Kapetan Banštajn, koji je držao položaj u blizini manastira Studenice

---

96 Isto.

97 Веселиновић, *Војводина*, 127-128.

98 Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 526.

99 Isto, 526-527.

Car Leopold I

radi obezbeđivanja puta prema Novom Pazaru, provalio je krajem februara u okolinu Bijelog Polja i zaplenio nekoliko hiljada grla stoke. Kapetan Toma Kolašinović napao je, 8. marta, vojsku Mahmud-paše Mahmudbegovića i ubio stotinu njegovih ljudi a, devet dana kasnije, kapetan Kučebah je, sa Srbima i Albancima, napao i opljačkao Novo Brdo. Kapetan Šenkendorf, zapovednik Pirola, s 1100 musketara, nešto Albanaca i 600 Srba konjanika, zaplenio je četiri hiljade grla stoke u Perniku i okolini, poslednje nedelje marta.¹⁰⁰ U julu je, s novopridošlim ustanicima, ponovo upao u perničku oblast radi pljačke.¹⁰¹

Krajem marta je i Strahil vojvoda, čuveni bugarski vođa ustanika, kod nas poznatiji kao kapetan Strahinja, počeo da vrši prepade na području između Trna i Pernika, čak i da ulazi u otvorene sukobe s osmanskim jedinicama.¹⁰² Dva meseca kasnije, izveo je napad na Ćustendil, navodno na poziv ćustendilskih hrišćana, koji su obećali da će se potčiniti Leopoldu I. Bitka je trajala nekoliko sati, dosta muslimana je ubijeno, a veliki broj ih je zarobljen i odveden u Niš. Lokalno hrišćansko stanovništvo napustilo je svoje kuće i u strahu od turske osvete pobjeglo u okolne planine i Niš.¹⁰³

Kapetan Strahinja je oko 20. jula izveo poslednji napad uoči ofanzive Osmanlija. Krenuo je preko Znepolja na Dupnicu, ali su mu u susret došle dvostruko jače osmanske snage predvođene Katana Mustafa-begom, sandžakbegom Iznikmida, i naterale ga u bekstvo. Veliki broj njegovih ljudi ubijen je ili zarobljen, dok je on sam, prema navodima osmanskih hroničara, teško ranjen.¹⁰⁴

Ohrabren uspešnim četovanjem Veterani je pravio planove o novoj austrijskoj ofanzivi. Pisao je Skalvinjoniju, carevom blagajniku, da bi s 12.000 vojnika i uz pomoć

---

100 Brlić, *Freiwillige*, 138-139; Gerba, 166-168, upor. Веселиновић, *Војводина*, 126; Ивић, *Историја Срба*, 288.

101 Šenkendorf je 9. jula napao Trn, gde mu se pridružio oko 1500 stanovnika mesta i okoline, a dva dana kasnije je iz Pernika doterao oko tri hiljade grla stoke i veliku količinu provijanta. Bizozeri, 9; Gerba, 173, upor. Веселиновић, *Војводина*, 128.

102 Strahinja se, 26. marta, s 800-900 ustanika sukobio s 1400 Albanaca i naterao ih u bekstvo. Gerba, 168, upor. Ивић, *Историја Срба*, 288 i Веселиновић, *Војводина*, 126. Prema Bizozeriju, 8, on je ovom prilikom ubio mnoge nevernike i uzeo dvadeset konja opremljenih za sultanovu vojsku.

103 Ūškudari I, 439-440; Silâhdar, 506; Hazine 1468, 127. Stanovništvo Ćustendila nastavilo je da se iseljava iz grada i posle ovog napada. Hrišćani, verovatno pod pritiskom optužbe da su pomogli upad ustanika, a muslimani u strahu da se slično ne ponovi. Sultanova zapovest, izdata 28. jula i 5. avgusta 1690, svedoči da se bekstvo raje nastavilo: „Ćulo se da neka lica od stanovništva kasabe Ćustendil beže noću, odlaze u kasabe Samokov, Dupnicu i Pazardžik i tu se nastanjuju“. Ferman je nalagao kadijama i drugim osmanskim službenicima, kao i uglednim stanovnicima navedenih mesta, da izdvoje svu ćustendilsku raju, bez izuzetka, i isprate je u Ćustendil pod pratnjom. *MD 100*, 76. Još jedna naredba izdata u isto vreme, upućena Ibrahim-paši muhafizu Ćustendila, potvrđuje gore navedeno. *MD 100*, 76.

104 Ūškudari I, 541; Prema Silâhdar, 530, Strahinja je hteo da preko Dragomana napadne samu Sofiju. Nekoliko dana posle ovog okršaja, Ratni savet je nagradio Strahinju novcem i zlatnom kolajnom. Ивић, *Историја Срба*, 491.

iznenadnog ustanka svih naroda stigao čak do Carigrada i proterao Turke u Aziju.¹⁰⁵ Siguran u svoje snage, Veterani je poslao u Beč grofa Marsiljija da ubedi cara, da vojska nikako ne napušta Niš i Srbiju, s obzirom na to da se mogu uspešno braniti. Iz Beča je Marsilji, 4. jula, poslao pismenu instrukciju inženjeru Peroniju, kako da utvrdi Niš, Aleksinac i most kod Jagodine. Oko Niša je trebalo načiniti prikriveni put i obezbediti ga palisadama, a ispred puta iskopati rov. Plan je predviđao da položaji konjice budu istureni daleko napred, kako bi se neprijatelj primorao da svoje položaje postavi što dalje od gradskih zidina. Most na Nišavi je trebalo dobro obezbediti, kao i položaj kod reke.¹⁰⁶

Leopold I je pismom od 18. jula naredio Veteraniju da nastavi radove na utvrđivanju Niša. Radi toga je, grofu Jergeru, tadašnjem zapovedniku Niša, pored već izdatih 12.000 florina, poslata suma od 10.000 florina za pokrivanje troškova utvrđivanja grada.¹⁰⁷ Veterani je dobio naređenje da obezbedi put prema Kruševcu, sve klisure na Moravi, a naročito Jankovu klisuru, kako ga Turci ne bi slučajno odsekli od Jagodine. U Nišu je mogao da ostavi samo malobrojne snage, 300 pešaka, 200 nemačkih konjanika i 100 husara, a on da se u pogodnom trenutku povuče s glavnom vojske određenom za ratovanje na erdeljskom ratištu. Car je posebno pohvalio Veteranijevu mudru odluku da se još neko vreme zadrži u Nišu, kako bi narod tog kraja duže ostao uz austrijsku vojsku i pomagao u radovima.¹⁰⁸

Ubrzano se radilo i na utvrđivanju Pirota, Leskovca i drugih mesta koja su se nalazila na putu Osmanlijama. Bilo je to vreme kada su se pojačavale turske predstraže,¹⁰⁹ a njihove izvidnice sve češće napadale isturene položaje hrišćana, najavljujući time novi pohod sultana Sulejmana II.

---

105 Diersburg, 124; Brlić, *Freiwillige*, 139; Gerba, 169, upor. „Kriegs-Chronik“, 128; Веселиновић, *Војводина*, 127. O austrijskim planovima za osvajanje Konstantinopolja (Istanbul) saznali su i Turci, nekoliko meseci kasnije. Prema njihovim obaveštenjima, habzburški odredi stacionirani u Nišu i okolini izvršili bi prodor prema Sofiji i Jedrenu. Za to vreme bi snage smeštene u Vidinu zauzele Nikopolj, zatim Ruščuk (Ruse), pa bi preko Provadije i one stigle u Jedrene, odakle bi svi zajedno krenuli na Istanbul. Üsküdarî II, 41b.

106 Gerba, 169-170.

107 Isto, 171.

108 Isto, 171-173.

109 Krajem jula–početkom avgusta Dragoman, kao prvo osmansko uporište prema hrišćanima, dobio je novog muhafiza, izvesnog Omera, dotadašnjeg muhafiza Breznika, koji je došao s pratnjom od sto naoružanih ljudi. *MD 100*, 79.

POHOD MUSTAFA-PAŠE KEPRILIJA

PRIPREME I POLAZAK U POHOD

Dugogodišnji deficit sultanove blagajne bio je osnovni uzrok ratnih poraza, vojničkih pobuna i nereda širom Carstva. Osmanska armija se već decenijama oslanjala na odrede najamnika tako da je novac bio presudan za uspeh predstojećeg ratovanja. Provincijski konjički odredi spahija-timarnika, naoružani tradicionalnim srednjovekovnim oružjem (koplje, mač, luk i strele), pokazali su se neefikasnim već u drugoj polovini XVI veka, kada je na evropskim ratištima počelo da dominira vatreno oružje. Država je morala da obezbedi veći broj pešadijskih trupa naoružanih puškama te je povećala janičarski korpus što je dovelo do značajnog opterećenja budžeta. Rešenje je pronađeno u primanju raje u odrede najamnika. Među onima koji su u vojničkom pozivu videli priliku za novi, bolji život, najviše je bilo seljaka bezemljaša iz centralne Anadolije, Bosne i Albanije.¹¹⁰ Najamnici su najčešće stupali u vojnu službu kao članovi ličnih pratnji provincijskih paša. Sandžakbegovi su, po naređenju Porte, bili obavezni da pripreme pratnju od 500 ljudi, dok su beglerbegovi i veziri, u zavisnosti od ekonomske snage oblasti kojima su upravljali, morali da unajme od 1000 do 1500 ljudi. Na taj način su odbranu granice od Bugarske do Hercegovine, u zimu 1688/89. godine, preuzeli najamnici iz *Arnautluka*, a za borbe u predstojećoj sezoni planirano je unajamljivanje još 20.000 njihovih saplemenika.¹¹¹ Osmansko carstvo je na taj način obezbedilo dovoljan broj vojnika spremnih da ratuju za male dnevnice i bakšiš, ali je budžet i dalje bio opterećen ogromnim rashodima.

Ukidanjem svih vanrednih, nešerijatskih poreza, koje je veliki vezir sproveo odmah nakon stupanja na dužnost, finansiranje pohoda postalo je još teže. Carstvo je moralo da se okrene svojim unutrašnjim rezervama, kojih u tom trenutku skoro i nije bilo. Veliki vezir je zatekao novčane reforme koje je pre nešto više od godinu dana sproveo njegov prethodnik. One su bile zasnovane na devalvaciji - oprobanom sredstvu kojem se pribegavalo u teškim okolnostima. Od avgusta 1688. godine, posle duže pauze, ponovo je počelo kovanje bakarnih novčića – mangira (*mangır, mankur, pul*), čija je vrednost iznosila pola akče. Vrednost mangira bila je nominalna i nije kao kod akče zavisila od udela metala u leguri. Mangır je dobro prihvaćen na tržištu, pa je ubrzo, dekretom vlasti, izjednačen s akčom. Država se trudila da sve isplate vrši

---

110 Inalcik, Halil, „Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700” in *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, 286.

111 С. Катиф, *Жеиен*, 35, 165, 171.

u mangirima, a uplate isključivo u srebrnom i zlatnom novcu. To je izazvalo nestašice hrane i drugih proizvoda u gradovima, jer su veletrgovci odbijali da prime mangir. U takvim okolnostima, Porta je, nastojeći da spreči produbljivanje krize i širenje crne berze, prihvatila da $\frac{1}{3}$ poreza prima u bakrenjacima a $\frac{2}{3}$ u *zdravom* novcu – srebrnim evropskim grošima¹¹² i osmanskim parama,¹¹³ kao i u domaćim i stranim zlatnicima. Akča je i dalje bila osnovno obračunsko sredstvo, ali se sve manje pojavljivala u svakodnevnoj upotrebi, pogotovo u malim transakcijama koje su većinom obavljane u mangirima. Ove mere su nekoliko meseci davale pozitivne rezultate. Međutim, vremenom su i mangiri sve više gubili vrednost, jer ih je država kovala u ogromnim količinama, a pojavilo se i mnogo falsifikovanog bakarnog novca. Tako je 1690. godine odnos akče i bakrenjaka bio 1:4, što je dovelo do velikog porasta cena.¹¹⁴

Nagli pad vrednosti novca pogodio je one koji su primali utvrđene naknade za službu, dok finansijsko stanje Carstva nije značajno popravljeno. Nastojeći da obezbedi dodatna sredstva u budžetu, Mustafa-paša Keprili postavio je novog ministra finansija – defterdara, koji je trebalo da maksimalno sreže rashode. Novi defterdar je preispitao čak i sledovanja dvorske kuhinje i sultanovih konjušnica, nepotrebna i suvišna ukinuo, uštedeći tako državnoj blagajni 25 miliona akči godišnje. Takođe je smanjio mesečne nadoknade zaposlenima na dvoru: kuvarima, vojnim muzikantima i drugima, kao i penzije brojnih službenika, čime je rashode blagajne dodatno smanjio za više od 3,5 miliona. Smenjivanja s položaja, smaknuća i zaplena imovine pojedinih iskompromitovanih državnih funkcionera, posebno onih koji nisu bili naklonjeni velikom veziru, doneli su blagajni još nekoliko desetina miliona akči.¹¹⁵ Gotovog novca, međutim, bilo je i dalje tako malo da su čak i srebrni predmeti iz saraja prekovani u pare. Sâm Mustafa Keprili je, za primer ostalima, dao svoje srebro i umesto njega koristio pocinkovano bakarno posuđe.¹¹⁶

---

112 Osmanski groši kovani su tek od 1690. godine. Pamuk, *Monetary History*, 159.

113 Srebrna moneta – para, koja je korišćena u Egiptu i delovima Sirije, počela je da se kuje u Istanbulu od 1640. godine. Para je imala tri puta više srebra nego akča i znatno je olakšala novčane transakcije. Naime, akča je do tada toliko izgubila na vrednosti da je velika količina novčića bila potrebna čak i prilikom dnevne nabavke namirnica. Odnos pare i akče 1:3, zadržan je i kasnije. Isto, 142, 163.

114 U primeni je bio dvojni kurs za menjanje domaćih i stranih zlatnika i srebrnjaka. U zavisnosti od toga da li je u transakciji učestvovao *zdrav* novac (*sağ akçe*) ili bakrenjaci (*çürük akçe*), razlika je iznosila 25%. Primera radi, ukoliko se para usitnjavala u akče onda je važio kurs 1 para = 3 akče, a ukoliko u bakrenjake onda 1 para = 4 akče = 16 bakrenjaka. Sahillioğlu, Halil, „İkinci Süleyman'la İkinci Ahmed zamanlarında bakır para üzerinde bir enflasyon denemesi, H 1099-1103/M. 1687-1691”, *Türk Nüsmatik Derneği Bülteni* 10 (1982) 7-40.

115 Defterdar, 42-45; *Târîh*, 12.

116 Hammer, 843.

U rano proleće 1690. godine počelo je prikupljanje trupa. Pozivi na džihad upućivani su pred svaku ratnu sezonu za vreme Bečkog rata¹¹⁷, ali je odziv bio veoma slab. Verski razlozi ni tada, kao ni u prethodnim vremenima, nisu navodili ljude da rizikuju život, nego materijalna korist ili strah od kazne. Zato su u sve krajeve Rumelije i Anadolije poslali goniči vojske i posebni zapovednici za teranje turkmenskih i kurdskih plemena u pohod.¹¹⁸ Pozivi u rat upućeni su krimskom hanu i grofu Tekeliju, kome je veliki vezir poslao znamenja kneževske vlasti: sultanov hatihumajun, sablju, kaftan od samurovine i pismo sa spiskom trupa koje su trebale da osvoje Erdelj.¹¹⁹ Egipatska vojska je, prema ranijim zapovestima Porte, već isplovila iz Aleksandrije i jedrila prema Galipolju.¹²⁰

U isto vreme pojačane su snage u graničnom području na pravcima predstojećeg pohoda. Predvođene Katana Mustafa-begom, sandžakbegom Iznikmida¹²¹, osmanske uhode i krajišnici intenzivno su vršili upade duboko u protivničku teritoriju i izazivali manje čarke. Uhode su se preoblačile u odela hrišćanskih vojnika, nosile kape i zastave u obliku krsta, da na sebe ne bi skretale pažnju domaćeg stanovništva. Sâm Mustafa-beg dobio je nadimak Katana, po uniformi mađarskog konjanika – katane, koju je nosio u ovakvim akcijama.

Jedinice Visoke Porte: janičari, spahije,¹²² silahdari, džebedžije, tobdžije, vozari topovskih kola i ostali okupljali su se u Jedrenu. Posebna pažnja posvećena je pripremi tobdžija, kao praktično jedinog stručnog vojničkog kadra u to vreme. Veliki vezir je, u nedostatku iskusnih artiljeraca, zamolio Kastanjer de Šatonefa, ambasadora Francuske, da mu nađe obučene tobdžije i pošalje ih u Jedrene, što je ovaj i učinio. Među posadama malobrojnih francuskih brodova usidrenih u istanbulskoj luci, pronašao je nekoliko dobrovoljaca koji su bili voljni da se prihvate najamničke službe u predstojećem osmanskome pohodu.¹²³

---

117 Nepunih mesec dana posle austrijskog osvajanja Beograda, proglašen je Sveti rat (džihad), obavezujući za sve muslimane. S tim u vezi, u periodu između 26. X – 4. XI 1688. godine, izdat je carski ferman sledeće sadržine: „Pre nekoliko godina, različiti hrišćanski narodi, koji odbijaju da prihvate Alaha i Njegovog proroka, ujedinili su se i kao jedan, sa svih strana, napali moje bogomštićene zemlje. Mnoge islamske krajeve su zauzeli i porušili džamije i mesdžide u kojima se čitao Kuran i molilo Bogu. Bezbroj muslimana su, što zarobili, što ubili, njihov imetak razgrabili, a muslimansku decu preobratali u svoje lažne vere. Njihova nasilja se sve više uvećavaju i izlivaju poput reke, pa su tako zauzeli i Beograd u Rumeliji. Zato je objavljena časna fetva da svi muslimani, bilo da su blizu ili daleko, učestvuju u džihadu i da, uz Božiju pomoć, ispunе jedan od najvažnijih zadataka naše vere: da rade na uklanjanju dušmanskih nasilja nad Muhamedovom zajednicom. ....“ Ekin, „Ordu Şeyhliği“, 169-170.

118 Defterdar, 16.

119 Самарцић, Француска, 169-170.

120 Silâhdar, 531.

121 Sandžak s centrom u Iznikmidu (Izmitu) nekadašnjoj Nikomediji, 100 km istočno od Istanbula; obuhvatao je područje severozapadne Anadolije.

122 Ove spahije treba razlikovati od spahija-timarnika. vid. objašnjenje u *Rečniku termina*.

123 Самарцић, Француска, 169.

U Jedrenu je, takođe, pripreman manji deo oružja, municije i provijanta, dok je veći deo tek trebalo prikupiti i dopremiti Dunavom. Utovar ratnog materijala obavljen je na vreme, u pristaništu Ismailgečidi¹²⁴ na donjem Dunavu, dok je utovar žita kasnio nekoliko dana, zbog spora oko cene prevoza.¹²⁵

Crnomorske šajke s artiljerijskim naoružanjem, provijantom, municijom i alatom doplovile su u Nikopolj polovinom jula. Topovi su pretovareni na bivolje zaprege i kopnom upućeni u Sofiju, dok su brodovi sa žitom i dvopekrom odvučeni prema Vidinu uz pomoć 250 džerahora.¹²⁶

Deo teške artiljerije nalazio se u Plovdivu, zaostao iz prethodne ratne sezone. Kancelarija za finansije naredila je da se u selima Plovdivskog kadiluka obezbedi pedeset bivoljih zaprega i sedamdeset goniča, s dnevnicama od 20 akči, i to najviše među muslimanskom rajom, koja je važila za veštu u upravljanju zaprežnim kolima.¹²⁷

Od bugarske raje prikupljan je, putem prinudnog otkupa, veliki deo namirnica za vojsku. Stanovništvu je pored toga propisana obaveza da prevozi žito do vojnih postaja – menzila,¹²⁸ da priprema hleb od sopstvenog brašna i da ga prodaje vojsci po propisanim cenama, da iznajmljuje tovarne životinje i slično.¹²⁹ Za rajju je ovo predstavljalo veliko finansijsko opterećenje, ali ne i za kiridžije koji su raspolagali većim brojem tovarnih grla i profesionalno se bavili prevozom tereta karavanima. Za njih je rat bio unosan posao, prilika da se zaradi daleko više nego u vreme mira.

Vlasnici konja, mula, mazgi i drugih tovarnih životinja, bili su organizovani u poseban esnaf. Prilikom sklapanja samostalnih ili ortačkih ugovora s vojnim vlastima, davali su odgovarajuća jemstva. Jemci su morali da budu dobrostojeći ljudi,

---

124 Danas Izmail u Ukrajini.

125 Fermanom je utvrđeno da se kapetanima šajki plati po 7 akči za mericu žita, ali su oni ovo odbili, tražeći dvostruku cenu. Ugledni građani luke Ismailgečidi, zaduženi da od naroda prikupljaju novac za isplatu šajki, ponudili su 10 akči. Spor je rešen na štetu zapovednika brodova koji su se, prema odluci kancelarije za finansije, morali zadovoljiti sa 7 akči po merici i 9 groša za posadu. *Üsküdarı I*, 525-526.

126 Džerahori su bili prikupljeni iz kadiluka Ruščuk, Šumen, Lofče i Etrepolje i Hezargrad (Razgrad). Njihove dnevnicе iznosile su 30 akči. Isto, 521-522.

127 Isto, 524-525. Za prenos topova korišćena su isključivo zaprežna kola koja vuku bivoli i volovi, zbog izuzetne snage i izdržljivosti ovih životinja. Broj grla u zaprezi zavisio je od vrste artiljerijskog oružja, pa je tako za vučenje badaluške, vrste opsadnog topa, bilo potrebno dvadeset bivola. Murphey, Rhoads, *The Functioning Of The Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049)*, Chicago, Illinois 1979, s. 113. Ovaj podatak verovatno se odnosi na velike badaluške koje su mogle težiti i do 11 tona, a izbacivale su đulad težine od 17 do 28 kg. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 114.

128 Dnevna naknada u novcu koju je vojska isplaćivala svakom vlasniku zaprežnih kola iznosila je 100 akči. Isto, 547.

129 Kadiluci Radomir, Strumica i Radovište, dali su petsto grla tovarnih konja za prenos provijanta do ambara u Skoplju, odnosno do mesta gde se trenutno nalazila vojska seraskera Halil-paše, kojoj su namirnice i bile namenjene. Isto, 544.

najčešće lokalni pripadnici vojničkog sloja ili ugledne esnafije.¹³⁰ U vreme rata kiridžilukom se nisu bavili samo stanovnici oblasti kroz koje je prolazila osmanska vojska. Zbog ogromnih količina hrane, kojom je trebalo svakodnevno snabdevati ljude i životinje u pohodu, ordiji su se na raspolaganje stavljale i kiridžije iz veoma udaljenih krajeva Carstva.¹³¹

Pripreme za rat su se odužile. Srećni Nevruz, tj. Persijska Nova godina (21. mart), dan tradicionalnog okupljanja i smotre vojske, odavno je prošao, a većina trupa iz provincija Azije još uvek nije prešla na evropsko tlo. Janičarski odžak napustio je Jedrene tek 10. jula. Istog dana Istanbul je pogodio razoran zemljotres. Na hiljade kuća je srušeno ili oštećeno, kao i veliki broj džamija. U narodu je ovo protumačeno kao loš znak i zloslutan početak pohoda od koga se mnogo očekivalo.¹³²

Sultanova pešadija – janičari uvek su nastupali samostalno na putu do ratišta, najmanje jedan, a obično dva ili tri dana ispred ostalih trupa. Za njima su išli tugovi velikog vezira odnosno sultana, ako je vladar lično učestvovao u pohodu, i zastavnici koji su nosili stegove ispred konakčibaše, zaduženog za pripremu vojničkih odmorišta.¹³³ Ostatak osmanske vojske kretao je dan kasnije.

Fazil Mustafa-paša Keprili i konjičke jedinice kapukulu trupa napustili su Jedrene 13. jula. Sâm sultan Sulejman II pošao je iz jedrenskog saraja da ih isprati. Na pola puta do prvog konačišta, Kemalčajira, podignut je šator u kome je priređena oproštajna gozba. Padišah je tom prilikom darivao velikog vezira hilatom od samurovine, i zaželeo mu uspeh u borbi protiv nevernika.¹³⁴ Ispraćaj je bio skroman, bez uobičajene pompe i sjaja.

Osmanska vojska 1690. godine nije bila ni izbliza tako raskošna i velelepna kao ona koju je veliki vezir Kara-Mustafa poveo na Beč 1683. godine. Vreme moći i bogatstva odavno je prošlo, ali su stara, od davnina utvrđena vojnička pravila i dalje poštovana. U povorci od više desetina hiljada ljudi svako je imao svoje nepromenljivo mesto i dužnost. Sultanova konjica, spahije i silahdari, nastupali su u dva reda; spahije sa svojim crvenim barjacima na desnoj, a silahdari sa žutim na levoj strani. Obučeni u pancirne košulje s oklopljenim rukavima, naoružani kratkim kopljima, sabljama, štitovima, buzdovanima i sekirama, ponosno su projahivali pored sultana. Na glavama su nosili sjajne čelične kacige s pancir mrežom koja im je pokrivala vrat i obraze, a preko kaciga bele

---

130 İşbilir, Ömer, „Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, 21 (2009) 32.

131 Isto, 29.

132 Üsküdarî I, 519; Hazine 1468, 128b.

133 Dužnost zapovednika konakčija na pohodima u Evropu pripadala je po tradiciji upravitelju sandžaka Čirmen, koji se prostirao oko srednjeg toka reke Marice u jugoistočnoj Bugarskoj. Üsküdarî I, 543.

134 Isto, 520-521.

Sultan Sulejman II

svilene turbane. Iza njih su išli pripadnici još četiri buljuka kapukulu konjice nižeg ranga: ulufedžije desnog i levog krila i gurebe desnog i levog krila.

Posle carske konjice, nastupao je veliki vezir sa svitom, sastavljenom od brojnih čauša, paževa i muteferika. Fazil Mustafa-paša, za razliku od svojih prethodnika, nije voleo preteranu gužvu i buku. Zato je, prema navodima savremenika, od konaka do konaka obično išao malo izdvojen od ostalih i bez vojne muzike.¹³⁵ Zvuci bubnjeva, zurni i talambasa pratili su dvorove ostalih vezira i povorku kamila koje su nosile Svete relikvije, Prorokovu zastavu, haljinu odnosno plašt i mač halife Omara, kao i kovčege državne riznice. U pratnji relikvija i blagajne bili su pripadnici uleme, sloja visokoobrazovanih muslimana, i službenici Divana. Najsporiji deo ordije, artiljerija i komora nalazili su se na začelju.

Osmanska vojska kretala se prema Plovdivu uobičajenim putem, preko menzila Mustafa-paša,¹³⁶ Harmanli, Uludere,¹³⁷ Kajali¹³⁸ i Papasli.¹³⁹ Spahije i silahdari, garda velikog vezira, sirijska i turkmenska vojska, ulema, činovnici Divana, i drugi koji su išli na konjima, ostali su dve noći u Papasliju, 18. i 19. jula, kako bi pustili artiljeriju i komoru da bez žurbe i guranja stignu na plovdivsko polje.¹⁴⁰ Kola s topovima, đuladima, alatom i žitom, kao i natovarene kamile i mule sporo su se kretali uskim drumom da bi najzad, posle višečasovnog putovanja, stigli na polje istočno od grada, gde je već logorovao janičarski odžak. Sutradan je stigla i konjica, pa je izvršena smotra do tada pristiglih trupa. Sve jedinice postrojene su u alaje, levo i desno duž puta da pozdrave velikog vezira. U Plovdivu se vojska zadržala nekoliko dana, izuzev janičara koji su već 19. jula nastavili ka sledećem vojnom konačištu, Pazardžiku (Tatarpazar). U plovdivski menzil počela je da pristize vojska iz provincije. Turkmeni iz Čoruma, sandžaka u severnoj Anadoliji, došli su u ordiju 20. jula i odmah produžili za Sofiju, kao pomoć tamošnjem garnizonu i izvidničkim odredima Katana Mustafe-bega.¹⁴¹

Vojska je posle četiri dana krenula za Pazardžik, gde se zadržala još dva dana, a potom produžila ka Ihtimanu.¹⁴² Od Pazardžika do Ihtimana vodila su dva puta, jedan kroz Mominu klisuru (*Kızderbend*), a drugi kroz Trajanova vrata (*Kapuluderbend*).

---

135 *Târîh*, 28.

136 Današnji Svilengrad, u tursko doba nosio je i naziv „Most Mustafa-paše“ (*Cısr-i Mustafa paşa*), po mostu koji je podigao čuveni Mimar Sinan. *Kılavuz*, 288.

137 Selo Uludere zvalo se i Karamanlar; današnji naziv je Karamanci. Isto, 223.

138 Danas selo Filevo u oblasti Haskova. Isto, 232.

139 Selo Popovica na desnoj obali Marice. Isto, 304.

140 *Üsküdarı I*, 521-528.

141 Isto, 528.

142 Na menzilu Pazardžik ordiju je stigla vojska sandžaka Silifke (južna Anadolija) predvođena Salih-pašom, koji je dobio zadatak da čuva tug velikog vezira i da ga nosi ispred konakčije, sandžakbega Čirmena. Isto, 543.

Oba druma bila su vrlo uzana i kamenita, s tim što je onaj kroz Mominu klisuru bio ravan i duži, a kroz Trajanova vrata brdovit i kraći. Prvim se putovalo jedanaest sati, tako da se obično konačilo nakon šest sati u blizini sela Kostenec (Kostendže), dok se drugim išlo svega sedam sati. Ovim putem krenuo je veliki vezir s konjicom; 27. jula prenoćio je u menzilu Saruhanbegli,¹⁴³ ispred ulaza u Kapuluderbend a 28. jula prošao je pomenuti klanac i zakonačio na polju kraj Ihtimana, gde su mu se pridružile trupe iz jugoistočne Anadolije, iz ejaleta Maraš (Dulkadir).¹⁴⁴ Dužim, ali lakšim putem kroz Mominu klisuru prošli su ranije janičari i odžaci džebedžija i tobdžija u pratnji nekoliko turkmenskih odreda.¹⁴⁵

Osmanska vojska nastavila je put 30. jula, prošla Kazasker derbend¹⁴⁶ i zakonačila te i sledeće noći na konačištu sela Ormanli.¹⁴⁷ Na ovom menzilu deo vojske pod komandom Ahmed-paše Čerkeza, beglerbega Silistrije upućen je na erdeljsko ratište. Čerkez Ahmed trebalo je da povede u osvajanje Erdelja i ejaletsku vojsku iz kadiluka Ruščuk, Nikopolj, Hezargrad, Šumen i Silistrija. Zapovednik dunavske flote, čuveni Mecomorte Husejin-paša, već se nalazio u blizini Kladova gde je spalio pontonski most i počeo opsadu vidinske tvrđave, ali je vrlo brzo odatle odbijen.¹⁴⁸

Glavnina osmanskih snaga stigla je u Sofiju 1. avgusta. Prema detaljnom izveštaju koji je Fonton, francuski tumač na Porti, poslao iz turskog logora ambasadoru Šatonefu u Istanbul, na sofijском polju se u to vreme nalazilo oko 40.000 ljudi.¹⁴⁹ Očekivao se dolazak anadolske vojske predvođene Kemankeš Ahmed-pašom, valijom Dijarbekira, zaduženog za istragu anadolskih razbojnika i teranje vojske u rat, naročito Kurda.¹⁵⁰ On je 17. jula prešao Bosfor i stigao u Istanbul, odakle je požurio ka Sofiji. Tih dana očekivalo se i iskrcavanje egipatske vojske na Galipolje.¹⁵¹

143 Danas Septemvri; do 1949. godine nosio je naziv Saranovo. *Kılavuz*, 318.

144 Üsküdarı I, 543-544.

145 Isto, 530-531.

146 Nepoznati klanac na putu od Ihtimana do Lesnova; verovatno negde između Ihtimana i Vakarela, na području Srednje Gore. Moguće da se ime nije odnosilo samo na klanac, već na planinski predeo, pošto je u Kazasker derbendu, 1695. godine, konačio sultan Mustafa II. *Nusretnâme*, 41.

147 Danas selo Lesново. *Kılavuz*, 295.

148 Üsküdarı I, 544-545. Hadži Husejin-paša, poznat po italijanskom nadimku *mezzomorto*, „polumrtvi“, zbog teške povrede stečene u pomorskoj bitki, bio je u mladim danima čuveni alžirski gusar. Od 1686. godine, kada ga je Porta postavila za beglerbega Alžira, pa do kraja života 1701. godine, nalazio se na visokim komandnim položajima u osmanskoj mornarici. Godine 1690. postavljen je za zapovednika dunavske rečne flote, a 1695. za admirala (*Kapudan Paşa*) svih osmanskih mornaričkih snaga. Hroničar Abdulah bin Ibrahim el-Uskudari, kroz celokupno svoje delo, zove ga Mecomorte Mustafa-paša, iz nama nepoznatih razloga.

149 Самарцић, *Француска*, 171; Fontonovi podaci umnogome se podudaraju s podacima osmanskih hroničara Uskudarija i Silahdara.

150 Defterdar, 23; Silâhdar, 531.

151 Üsküdarı I, 527-528.

Trupe u Sofiji spremale su se za pohod prema Nišu gde je trebalo da im se pridruži Halil-paša Gašlija, ugarski odnosno skopski serasker.¹⁵² Halil-paša, poreklom Albanac iz plemena Gaši, glavnokomandujući osmanskih snaga u Rumeliji 1689/90. godine, imao je zvanje ugarskog seraskera iako nije ratovao na tom ratištu, već u Makedoniji i na Kosovu. Carstvo je ovom titulom htelo da pokaže da ne priznaje gubitak ugarskih provincija i da računa na njihov brz povratak. Pokretanjem novog „ugarskog” pohoda na čelu s velikim vezirom, Halil-paša je dobio ograničenu komandu, što je uticalo na promenu zvanja; oslovljavan je isključivo kao skopski serasker. Njegove jedinice brojale su oko 15.000 ljudi, uglavnom regrutovanih od pripadnika albanskih plemena sa severa *Arnautluka*, ali i iz sandžaka Elbasan, Ohrid, Valona i Delvine, i nekih kadiluka Sofijskog sandžaka. Većina Albanaca bili su najamnici plemenskih begova i paša, ali je bilo i direktnih plaćenika države, koja je od njih formirala sekbanske odrede.¹⁵³ Naime, u okviru priprema za pohod, po dve avariske kuće¹⁵⁴ iz pomenutih sandžaka bile su dužne da opreme jednog borca naoružanog puškom.¹⁵⁵

Čustendilski sandžakbeg Kurd-paša, sa ličnom pratnjom i provincijskim odredima, takođe je trebalo da se pridruži osmanskoj vojsci kod Niša.¹⁵⁶

Veliki vezir napustio je Sofiju 5. avgusta. U gradu je ostavio muhafiza Kandildži Husejin-pašu sa zadatkom da obezbeđuje prolaz karavanima sa provijantom koji naknadno pristignu u ordiju.¹⁵⁷

Naredna vojnička postaja bio je Halkalibunar (Slivnica).¹⁵⁸ Tu se osmanska vojska zadržala dva dana, 6. i 7. avgusta, da bi se pristiglim trupama podelile namirnice. Ovde su joj se pridružile jedinice sandžaka Bolu, iz severne i centralne Anadolije, predvođene Mehmed-pašom Ćosavim (*Köse*) koje su prodefilovale ispred šatora velikog vezira, dok su njihove age dobile hilate od samurovine na poklon. Ubrzo se u logoru pojavio i Katana Mustafa-beg. Nekoliko dana ranije on je bio poslat iz Sofije u okolinu Pirota da izvidi neprijateljske položaje. Katana je, takođe, dobio počasni hilat, a pripadnici njegove najuže pratnje poklone, jer su velikom veziru doneli detaljan izveštaj o pirotskoj posadi i uz to šest glava koje su odmah pobodene na visoke stubove.¹⁵⁹

---

152 Isto, 552.

153 Sekbani, najamnici u službi države ili provincijskih upravitelja regrutovani iz sloja raje. U XVII veku predstavljali su najbrojniju najamničku organizaciju. Ne treba ih mešati s istoimenom 65. ortom janičarskog odžaka.

154 Avariska kuća, poreska jedinica na osnovu koje su prikupljani vanredni porezi namenjeni finansiranju ratnih pohoda, poznati pod zajedničkim imenom avariz. Obuhvatala je više običnih kuća, tj. više porodičnih domaćinstava. Broj porodica koji je činio jednu avarisku kuću zavasio je od imovinskog stanja poreskih obveznika i kretao se, obično od tri do petnaest.

155 Üsküdarî II, 37a, 43a.

156 Lična pratnja Kurd-paše brojala je 300 najamnika. *MD 100*, 79, 83.

157 Üsküdarî I, 547.

158 Udaljenost između Sofije i menzila Halkalibunar (*Halkalipınar*) iznosilo je pet sati. Isto, 552.

159 Isto, 552-553.

Broj osmanskih vojnika povećao se na sledećem menzilu, kod Dragomana.¹⁶⁰ Sivaska vojska valije Kučuk Sulejman-paše, od hiljadu zaima i timarnika i petsto najamnika iz pašine pratnje, stigla je posle višenedelnog putovanja iz svoje provincije na severoistoku Anadolije. Posle uobičajenog ceremonijalnog dočeka, koji je uključivao defile vojske i darivanje najviših zapovednika, upućena je kao prethodnica prema Pirotu. Naime, valija Sivasa, poznat po veštini baratanja raznim vrstama oružja (*silâhşorluk*), zbog koje je i nosio nadimak Silahşor, određen je za zapovednika čarkadžija.¹⁶¹

U predvečerje 8. avgusta, glavnina osmanskih snaga smestila se na menzilu Caribrod (Dimitrovgrad) i počela s pripremama za prvi ratni okršaj. Telali su išli kroz logor i izvikivali zapovesti za sutrašnji dan, pokušavajući da nadjačaju olujni vetar, pljusak i snažnu grmljavinu, koji su trajali skoro cele noći. U svitanje 9. avgusta alaji carske konjice, spahije i silahdari, ejaletske vojske sivaskog valije, anadolskog i sirijskog paše, Turkmene i Kurdi obrazovali su levo i desno krilo. U sredini je bio veliki vezir s pratnjom, sastavljenom od muteferika i gedikli čauša.¹⁶² Sa razvijenim barjacija i crnom Prorokovom zastavom koja se vijorila ispred svih, vojska Mustafa-paše Keprilija krenula je u osvajanje Pirota.

---

160 Ordija je podigla svoje šatore na polju južno od velikog dragomanskog hana. Prema Uskudariju, koji je od pohoda na Erdelj 1658. godine, učestvovao u svim narednim pohodima, vojska nikada nije konačila na ovom mestu. Činjenicu da je Mustafa Keprili odlučio da vojsku zaustavi kod Dragomana, protumačio je kao dobro znamenje i najavu uspešnog ratovanja. Isto, 553.

161 Isto, 553-554.

162 Isto, 555.

OSVAJANJE PIROTA I BELE PALANKE

Pirotsko utvrđenje bilo je prvo hrišćansko uporište na udaru Osmanlija. Podignuto na uzvišenju na desnoj obali Bistrice poslednjih decenija XIV veka, vremenom je dograđivano¹⁶³ da bi dodatno bilo ojačano 1690. godine. Ispred starih palisada izgrađen je novi zid od balvana ispunjen zemljom, a oko njega iskopan dubok jendek, u koji je skrenuta voda s obližnjeg izvora. Ispred jendeka sagrađen je još jedan red palisada od balvana, tzv. šarampov.¹⁶⁴ Pirotsku tvrđavu branilo je oko tri stotine dobro naoružanih vojnika, Nemaca, Mađara i nešto hajduka, na čelu s kapetanom Volfom Šenkendorfom.¹⁶⁵

Prve čarke počele su već 5. avgusta, kada se jedno odeljenje iz Pirota sukobilo s ljudima Katana Mustafe-bega. Posle kraćeg okršaja, hrišćani su se povukli izgubivši šest konjanika.¹⁶⁶

Osmanska vojska stigla je tri dana kasnije i počela da opkoljava grad. Najpre su janičarski i sivaski odredi 8. avgusta, zauzeli položaje istočno i severno od utvrđenja. Ostatak trupa, predvođen velikim vezirom, stigao je dan kasnije i podigao logor na južnoj strani. Deo janičara premešten je na zapad, kako bi tvrđava bila opkoljena sa svih strana. Janičari su raspoređeni blizu bašti i vinograda po kojima je Piro (Šehirkej, Šehirkoj, Šarkoj) bio poznat.¹⁶⁷ Jedna grupa postavila je svoj zaklon od pruca s dva baljemez topa¹⁶⁸, ispred kuće čuvenog Piroćanca Šarkojlu Ibrahima, u blizini javne

---

163 Pirotski grad sastoji se iz tri celine: Gornjeg, podignutog u vreme kneza Lazara, dimenzija 50x35 m, s pet pravougaonih kula, Srednjeg, izgrađenog u vreme despota Stefana Lazarevića, dimenzija 70x60 m i Donjeg grada, dimenzija 180x130 m, s tri kapije, koji je izgrađen krajem XVI ili u XVII veku i prilagođen korišćenju vatrenog oružja. Пејић, Предраг, *Пиротски град кроз векове*, Пирот 1996, 17-21.

164 Üsküdarî I, 555, 557.

165 Prema Silâhdar, 512, posada se sastojala od 160 Nemaca, isto toliko Mađara i tridesetak hajduka, dok je, prema izveštaju francuskog ambasadora, Piro branilo 230 Nemaca. Самарџић, *Француска*, 171.

166 Isto, 552. Neki zapadni izvori računaju početak opsade od ovog datuma (Bizzeri, 14; *T. E. Continuati*, 1023-1024; Gerba, 171), na osnovu čega Ивић, *Историја Срба*, 293, odnosno Станојевић, *Србија*, 177, pišu da je opsada Pirota trajala četiri umesto dva dana.

167 Evlija, *Seyahatnâme*, V, 1679, piše da svaka kuća u Pirotu ima prostrano dvorište pod vinovom lozom ili baštom.

168 Baljemez (*balyemez*), vrsta opsadnog topa, čija je veličina zavisila od težine đuladi koju je izbacivao. U drugoj polovini XVII veka, za baljemeze su obično korišćena kamena đulad od 31, 37, 50, 61 i 74 kg, mada je bilo i lakših. Prema Evliji čelebiji, u Carstvu su postojala samo četiri baljemeza za kugle od 74 kg, dva u tvrđavi Akerman (danas Belgorod Dnjestrovski u Ukrajini, južno od Odese), jedan u osiječkoj tvrđavi i jedan na Dravi. *Agoston, Barut, Top ve Tüfek*, 112.

česme.¹⁶⁹ Šarkojlu Ibrahim bio je jedan od najuglednijih i najbogatijih građana. U vreme opsade nalazio se u osmanskoj vojsci, kao i mnoge druge imućne izbeglice, kako bi odmah nakon osvajanja došao u posed svoje imovine.¹⁷⁰

Braniocima je 9. avgusta, u skladu s običajima, najpre poslat poziv na časnu predaju.¹⁷¹ Pošto je to odbijeno s turskih položaja otvorena je vatra iz baljemeza i šahi topova.¹⁷² Posle izvesnog vremena, sivaska vojska, na severnoj strani, obustavila je paljbu jer je bila suviše udaljena od pirotskih palisada, ali je ostala na položaju kako bi sprečila bekstvo hrišćana u tom pravcu. Janičari su nastavili da pucaju iz svojih zaklona. Međutim, i oni su bili postavljeni dosta daleko tako da su hrišćani bili izvan dometa njihovih pušaka.¹⁷³ Brisani prostor koji je janičare delio od prve linije pirotske odbrane, sprečavao ih je da zaklone približe utvrđenju. Kada se već sasvim smrklo, janičarski aga naredio je da, bez obzira na žrtve, krenu u juriš i zauzmu šarampov ispred jendeka. U silovitom naletu i s velikim gubicima janičari su uspeli da potisnu braniocima u utvrđenje, posekavši i zarobivši pri tom nekoliko carskih vojnika.¹⁷⁴

Noć između 9. i 10. avgusta protekla je bez borbi. Turci su pravili nove zaklone i pomerali topove na novoosvojene položaje, da bi u ranu zoru ponovo otvorili vatru iz sveg raspoloživog oružja.¹⁷⁵ Od novog zida od balvana i zemlje delio ih je još samo jendek s vodom, koji su ubrzo ispraznili, zaustavivši jagnječim kožama i torbama dotok vode sa izvora. Zatim su prešli jendek i popeli se na bedem. U tom trenutku zavijorila se bela zastava na glavnom bastionu kod kapije. Kapetan Šenkendorf je, prema Veteranijevom naređenju, branio Pirot dok nije zapretila opasnost da ga neprijatelj osvoji, a zatim je zatražio predaju, uz slobodan prolaz do Niša.¹⁷⁶ Nemački i mađarski kapetan bili su primljeni najpre kod kulčehaje, potom i kod janičarskog age koji je njihove molbe preneo velikom veziru. Prema postignutom dogovoru o davanju milosti

---

169 Üsküdarî I, 555-556.

170 Isto II, 28b. U leto 1691. godine Šarkojlu Ibrahim-aga dobio je odgovornu dužnost da nadgleda obnovu palanki: Aleksinca, Ražnja, Paraćina, Jagodine, Batočine i Hasan-pašine Palanke (Smederevska Palanka), kao i da za svaku odredi po trideset posadnika sa zapovednikom. Тричковић, *Београдски ђашапуќ*, 101

171 Defterdar, 47; Râşid, 124.

172 Malokalibarski topovi, pravljeni za kugle težine od 150 gr do 1,5 kg (povremeno i za one od 4 do 6 kg). Najčešći model šahi topa u drugoj polovini XVII veka bio je dugačak između 2,42 i 3,3 m i težak do 400 kg. *Ágoston, Barut, Top ve Tüfek*, 122.

173 Osmanlije su, u ovo vreme, prilikom opsade ili odbrane tvrđave koristili teške puške fitiljače tzv. „meteris puške“, dužine 1,3 m do 1,6 m za zrna kalibra 20-29 mm, ali i veća (30-45 mm). Isto, 127.

174 Üsküdarî I, 556-557; Silâhdar, 512.

175 Üsküdarî I, 557.

176 Gerba, 174.

hrišćanskoj posadi, odnosno o predaji utvrđenja „na veru”, vojnici Leopolda I mogli su da napuste Pirot s ličnim naoružanjem, nešto kola i provijanta i uz pratnju odu u Belu Palanku. Bezbedan prolaz do Palanke trebalo je da im omogući Katana Mustafa-beg i čehaje spahija i silahdara s delom svog ljudstva.¹⁷⁷

Svi koje su osmanske vlasti smatrale podanicima sultana morali su da ostanu u tvrđavi. Katana Mustafa-beg postavio je svoje ljude ispred glavne kapije da nadgledaju izlazak neprijatelja, da se neko od raje tj. hajduka ne bi umešao među njih. Iz kolone carskih vojnika koja je napuštala pirotsku tvrđavu izdvojeno je 26 hajduka. Oko trista pripadnika raje, žena, dece i starih, i preko četrdeset ranije zarobljenih muslimana predato je Turcima. Muslimani su odmah oslobođeni, kao i raja koja je vraćena u svoja sela, uz zabranu da ih napušta. Hajduci su odvedeni u tzv. Šator Rode,¹⁷⁸ u kome su ih dželati sve pogubili.¹⁷⁹

U pirotskoj tvrđavi zatečeno je devet buradi crnog baruta, četiri šakaloz topa¹⁸⁰, petsto merica ječma i dva ambara s brašnom. Provijant nije uračunat u ratni plen, pošto je tvrđava uzeta „na veru”, već je, zajedno s oružjem i municijom, zaplenjen u korist države. Za popravku oštećenih palisada, kapija, ali i džamija i mesdžida, određeni su ljudi iz džebedžijskog i tobdžijskog odžaka, s po jednim čaušem. Državna blagajna izdvojila je 100.000 akči za troškove izgradnje.¹⁸¹

Mevlud-paša postavljen je za privremenog zapovednika utvrđenja, dok je četrdeset bivših tvrđavskih posadnika, jerlija, iz Kanjiže u Ugarskoj, određeno da budu stalna posada.¹⁸² Ubrzo je za muhafiza Pirotu postavljen Abdulkadir-paša. Na tom položaju ostao je do pada Beograda, kada je premešten u Niš.¹⁸³

---

177 U pratnji posade Pirotu, pored pomenutih, bio je i Sulejman-paša, sandžakbeg Kangirija (danas Čankiri, severna Anadolija). Üsküdarî I, 557-559.

178 Šator Rode (*Leylek çadırı*), mesto gde su boravili dželati u toku pohoda. U njegovim zadnjim odajama izvršavane su smrtne kazne davljenjem, a ispred šatora odsecanje glava i udova. Ime je dobio, verovatno, po znaku rode koji je nosio. Naime, svaka janičarska orta – bataljon od 400 ljudi, imala je svoj znak (koplje, luk i strela, sekira, šator, merdevine, ključ, ruka, kamila, slon, pas, čaplja, lav, sidro, džamija, brod itd.) koji je stajao iznad ulaza u kasarnu, na šatorima, barjacima, nadgrobnim spomenicima, a vojnici su ga često tetovirali na svom telu.

179 Üsküdarî I, 559; Silâhdar, 512; Hazine 1468, 130a; Самарцић, Француска, 171; Anonimni osmanski hroničar, Hazine 1468, 130a, među zarobljenima pominje i otpadnike od islama, preobraćenike, koji su prema njegovom saznanju, delom ubijeni a delom pretvoreni u roblje. Pre nego što su primili hrišćanstvo ovi preobraćenici bili su najamnici kod čuvenog vezira, odmetnika Jegen Osman-paše, upor. С. Катић, Јеїен, 192.

180 Vrsta malokalibarskog topa težine do 40 kg.

181 Üsküdarî I, 558.

182 Isto; Silâhdar, 513, pogrešno piše da je za zapovednika pirotskog utvrđenja postavljen Polat Mehmed-paša Arapin.

183 MD 100, 63.

Na dan osvajanja Pirota, 10. avgusta, u osmanskome logoru pojavio se izaslanik sultana Sulejmana II, Jusuf-aga, miralem.¹⁸⁴ Dočekali su ga čehaja velikog vezira, age spahija i silahdara, zapovednici odžaka i drugi. On je okupljenima, u znak uspešnog početka pohoda, pročitao sultanov hatihumajun i podelio najvišim državnim zvaničnicima sablje i mačeve ukrašene dragim kamenjem.¹⁸⁵

Veliki vezir se zadržao na pirotskom polju i narednog dana, kako bi pustio tobdžijski odžak, koji se sporije kretao, da stigne do Bele Palanke.¹⁸⁶

Drum koji je vodio preko Suve planine bio je, prema navodima putopisaca, „gorovit i rđav”.¹⁸⁷ Običnim kolima trebalo je sedam sati, a topovskim znatno više. Artiljerija je napredovala sporo, teško savlađujući uspone. Bivoli su posrtali pod teretom teškog naoružanja. Veliki broj izmučenih životinja je uginuo i ostao pokraj puta. Zaprežna kola su se lomila svaki čas, pa je zadržavanje oko njihove popravke stvaralo još veću pometnju. Putovanje se otešlo do duboko u noć. Najzad su, negde oko ponoći između 11. i 12. avgusta, u pratnji bakljonoša, iscrpljeni pripadnici tobdžijskog odžaka stigli do Bele Palanke, gde ih je sačekao Katana Mustafa-beg. Palanka je bila pusta, pošto se, na vest o brojnosti osmanskih trupa koju je doneo pirotski garnizon, posada povukla bez borbe. Hrišćani su natovarili na kola sav provijant i oružje, izuzev topova, i krenuli u nišku tvrđavu.¹⁸⁸ Katana i njegove uhode, smatrajući, verovatno, da obećana zaštita, „vera”, važi samo za posadu Pirota, i to do Bele Palanke, napali su ih i ubili šesnaestoricu posadnika prilikom povlačenja. Njihove glave, pobodene na kolje ispred bedema Palanke, dočekale su glavninu osmanskih snaga.¹⁸⁹

Bela Palanka, ili kako su je Turci prvobitno zvali Musa-pašina Palanka (nekadašnji Izvor), bila je jako utvrđenje, pa je zadovoljstvo Osmanlija bilo veće što su je zauzeli bez borbe. Sagrađena je od kamena, kvadratnog oblika čije su strane, prema Uskudarijevoj proceni, bile duge oko 130 aršina što, preračunato u metre, iznosi 98,5 m.¹⁹⁰ Na svakom

---

184 *Mir-i alem*, zapovednik buljuka zastavnika i čuvara sedam sultanovih zastava. Imao je privilegiju da nosi najznačajniju, belu zastavu, koju je, prema tradiciji, seldžučki sultan darovao Gazi Osmanu, rodonačelniku osmanske dinastije. Miralem je, takođe, uručivao zastave i tugove vezirima, beglerbegovima i sandžakbegovima, prilikom postavljenja, a po razrešenju ih je preuzimao i pohranjivao u državnu blagajnu. Imao je pravo da, stojeći, prisustvuje sednicama Divana. *Sözlük II*, 543-544.

185 *Üsküdarî I*, 559-560; *Silâhdar*, 513.

186 *Üsküdarî I*, 560.

187 Димитријевић, *Каравани*, 118.

188 *Üsküdarî I*, 560-561.

189 *Silâhdar*, 513. Uskudari ne piše o ovom napadu Kataninih uhoda. Razlog verovatno nije neobaveštenost već svesno prećutkivanje zbog osećaja da je pogažen dogovor o bezbednom povlačenju neprijatelja.

190 *Üsküdarî I*, 562. Aršin, mera za dužinu; predstavljala je dužinu ruke, od vrhova prstiju do lakta ili do ramena. U upotrebi su bila dva aršina, čaršijski i zidarski. Čaršijski je korišćen za merenje štofova i iznosio je 68 cm (skuplji svileni materijali mereni su merom *endaze* – 60 cm). Zidarski aršin bio je dugačak 75,8 cm. *Sözlük I*, 88; *Lûgat*, 19.

uglu nalazila se kula kružnog oblika, a na sredini svake strane još po jedna četvorostrana kula. Na vrhu zidina, između svake od osam kula, nalazilo se 36 nazubljenih otvora. Belopalanačka tvrđava imala je dve kapije, veću okrenutu ka jugu i manju ka severu.¹⁹¹ Preko puta glavnih vrata nalazio se veliki kameni han s nekoliko dimnjaka, dug 130 aršina (98,5 m) i širok 70 aršina (53 m). Utvrđenje i han 1638. godine podigao je Musa-paša, nekadašnji beglerbeg Budimskog ejaleta, kao svoje zadužbine.¹⁹²

Han je 1690. godine bio još uvek u dobrom stanju.¹⁹³ Od većine hanova razlikovao se po posebnim odajama za smeštaj harema gostiju. Razlog tome može se naći u priči o njegovom nastanku, koju je Uskudari zabeležio na margini svoga teksta:

„Pričaju da je pokojni Musa-paša bio zajedno s haremom u vreme kada je krenuo ka Budimskom ejaletu, kojim je bio milostivo obdaren [1638. godine]. Tokom puta stigao je u pomenutu palanku, koja je u to vreme bila sagrađena od zemlje i tankog pruća, a njen han u ruševnom stanju. Hajduci-razbojnici izvršili su noćni prepad, pokrali stvari i prtljag i pobili dosta ljudi. Milošću preuzvišenog Tvorca, oni su, u sred te zbrke, pohvatani i kažnjeni, a on [Musa-paša] se zarekao i zakleo da će na pomenutom mestu podići čvrstu palanku i han da budu zadužbina i da služe za odmor putnika. Pošto je srećno stigao u budimsku tvrđavu, odredio je jednog poverljivog čoveka visokog ranga, i poslao ga da se brine o izgradnji hana i palanke, koji je trebalo da budu od kamena, i naložio jednom majstoru slikanja da oslika palanački han. Naredio je da se sadašnja palanka i han izgrade od njegovog sopstvenog novca.”¹⁹⁴

Prema Uskudarijevom proračunu izgradnja je koštala 26.000 groša. Musa-pašina Palanka postala je napredno i razvijeno mesto, u kome je boravio zapovednik tvrđave – dizdar, s četrdeset jerlija. Njihov zadatak bio je da štite putnike od napada drumskih razbojnika i hajduka. Za svoju službu uživali su stalne, nasledne prihode.¹⁹⁵

Posle dvodnevnog odmora na menzilu Musa-pašine Palanke, osmanska vojska krenula je dalje. U utvrđenju je ostala samo malobrojna posada sa zapovednikom Salahur Musa-pašom Arapinom.¹⁹⁶

Glavni put, od Palanke do Niša, vodio je dolinom Nišave do sela Crvena Reka,

---

191 Uskudari je pogrešno naveo da je veća kapija bila okrenuta prema zapadu a manja prema istoku. Јоцић, В. Живота, „Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. године“, *Белопаланачки зборник*, 5 (2009) 22.

192 Üsküdarî I, 562. Kodža Musa-paša, rodom iz sela Vikoč, jugoistočno od Foče, bio je valija Egipta i Budima, istanbulski kajmakam i admiral flote. Poginuo je komandujući mornaricom u bici kod Negroponta, 1647. godine. Pored Bele Palanke, podigao je i Novu Kasabu u Bosni, kao i više zadužbina u Beogradu i Budimu. Р. Самарџић, *Београд*, 740.

193 Han nije porušen 1688. godine, kao što se dosada smatralo. vid. Зиројевић, *Цариградски грум*, 183. Opise Musa-pašine palanke ostavili su prethodno Hadži Kalfa (Новаковић, „Хаџи-Калфа“, 72, упр. Зиројевић, *Цариградски грум*, 183, где је грешком одштампано да Palanka има укупно 18 уместо 8 кула) i Evlija čelebija, *Seyahatnâme*, V, 1679-1680.

194 Üsküdarî I, 562. Prema Evliji čelebiji, *Seyahatnâme*, V, 1679, budimski valija posvetio je svoju zadužbinu sultanu Muratu IV, povodom njegovog osvajanja Bagdada (24. decembar 1638).

195 Üsküdarî I, 562-563.

196 *MD 100*, 83; Silâhdar, 513.

a zatim je skretao na zapad i preko predela Ploče spuštao se na Nišku Banju. Ova deonica Carigradskog drumca, nekadašnjeg rimskog *via militaris*, vodila je preko ozloglašene planine Kunovice, koja je u putopisima i izveštajima dubrovačkih poklissara ostala zabeležena kao opasno mesto, stecište hajduka.¹⁹⁷ U drugoj polovini XVII veka, za planinski predeo između Bele Palanke i Niša, češće je korišćen naziv Crveni derbend (*Kizilderbend*).¹⁹⁸ Put je bio „uzan kao zmija“, a dugačak između devet i jedanaest sati hoda.¹⁹⁹ Osmanska vojska je 14. avgusta stigla do ulaza u Kizilderbend, odnosno do početka uspona prema prevoju Ploče, i tu se zaustavila, kako bi sačekala tobdžijski odžak, koji je išao na začelju.²⁰⁰

Hrišćanske posade Pirota i Bele Palanke stigle su, u međuvremenu, u Niš, donoseći vest o velikoj sili Osmanlija. Posade Leskovca i Prokuplja takođe su napustile svoje položaje i pobile pred albanskom vojskom koja je nastupala s Kosova. Kapetan Antonije Znorić povukao se iz Prokuplja u Kruševac.²⁰¹ Jedinice Halil-paše Gašlije, skopskog seraskera, Mustafa-paše Arnautina, beglerbega Rumelije, i najamnici Mahmud-paše Mahmudbegovića, sandžakbega Prizrena i Dukadina, upale su odmah nakon njihovog povlačenja, u okolinu Leskovca i u Prokuplje nateravši stanovništvo u bekstvo.²⁰²

Neočekivano jake osmanske snage napredovale su u isto vreme ka Vidinu i Erdelju, što je uticalo na Ratni savet u Beču da promeni prethodno donetu odluku da se Niš brani. Markgrof Badenski, glavnokomandujući vojske Monarhije u Srbiji i Erdelju, naredio je povlačenje većeg dela trupa ka severu. General Veterani je, shodno toj odluci, napustio Niš onog dana kada su Turci stigli do Kizilderbenda.²⁰³ U gradu je ostavio posadu od svega 3000 vojnika, pod zapovedništvom grofa Gvida fon

---

197 Димитријевић, *Каравани*, 70. Kunovicom se u to vreme nazivaju i drugi ogranci Suve planine. Francuski putopisac Kikle piše da je od Pirota do Dragomana išao preko planine Kunovica derbend, dok planinu između Niša i Bele Palanke zove Kizilderbend. P. Самарџић, *Београд*, 197-198.

198 Toponim Kizilderbend sreće se kod mnogih zapadnih putopisaca i trgovaca, kao ime klanca ali i cele planine. U upotrebi je bio i drugi turski naziv, Kizilbajir, odnosno Crveni breg, Crvena padina (Silâhdar, 513; *Nusretnâme*, 49). Osmanski hroničar Silâhdar, koji je u pohodu 1695. godine, bio u ličnoj pratnji sultana Mustafe II, piše da su na dva sata hoda od Bele Palanke prošli kroz ulaz u Crveni derbend i zanočili na špajskom polju. (*Kizilderbend boğazından çıkılarak İspay ovasında konağa geçildi*) Sutradan su, pre zore, nastavili put, spuštajući se niz derbend Crveni breg (*Kizilbayır derbend*) i stigli do Ilidže (Niška Banja), gde su ručali. Na polju u blizini sela Špaj vojska je konačila i 1697. godine. *Nusretnâme*, 49, 273.

199 „U planini Kunovici, Gdje dubrava raste gusta ... Samo jedna što ulica, Kako zmija vijaše se, Koja gustieh sred granica prosiečena vigjaše se; Kud nikada proć u redu ne mogahu tri konjika“. J. Đ. Palmotić, *Dubrovnik ponovljen i Didone*, 280 prema Димитријевић, *Каравани*, 116-117.

200 Üsküdarî I, 563.

201 T. E. *Continuati*, 1023; Brlić, *Freiwillige*, 79; Gerba, 174; Hazine 1468, 130a.

202 Üsküdarî I, 568; Bizozeri, 15.

203 Самарџић, *Француска*, 171.

Štaremberga, koji je obavešten da napusti Aleksinac i zameni obolelog pukovnika grofa Jergera, dotadašnjeg zapovednika Niša.²⁰⁴

Veterani je, pre polaska, sazvao narodne starešine, kako bi uticao na ustanike da preuzmu glavni teret predstojećih borbi. Tom prilikom ih je, kako sâm priznaje, obmanjivao da će samo odstupiti, i uskoro se vratiti s pojačanjem i oterati Turke. Svima je bilo jasno da je Niš izgubljen kada je Veterani naredio da se uništi sva još nedozrela letina u široj okolini grada, kako ne bi poslužila neprijatelju.²⁰⁵ Sutra uveče, 15. avgusta, u Niš je stigao Gvido fon Štaremberg s 200 pešaka i poljskom bolnicom.²⁰⁶

Janičarski i tobdžijski odžaci stigli su do Niške Banje (Ilidža) 16. avgusta. Ostatak vojske ulogorio se pokraj Nišave, bliže tvrđavi, na mestu izvan dometa austrijskih topova.²⁰⁷ Iste večeri na savetovanju vojnih zapovednika napravljen je plan opsade. Svi u osmanskoj vojsci bili su pod utiskom osvajanja Pirota i Bele Palanke i niko nije sumnjao u brzi pad Niša. Jedni su s potcenjivanjem posmatrali gradske zidine govoreći: „Pa šta i ova tvrđava! Ako ubacimo po jedan sukneni ogrtač u jendeč, ispunićemo ga i tada će biti lako ući u tvrđavu, kao popiti vodu”, dok su drugi tvrdili da je samo potreban znak za opšti napad, pa da „svi mi nasrnemo i napadnemo, dohvatimo se zidina i rasturimo nevernike”.²⁰⁸ Niko nije slutio da će pod bedemima Niša ostati dvadeset i tri dana.

---

204 *T. E. Continuati*, 1024; Gerba, 174.

205 Brlić, *Freiwillige*, 140.

206 Gerba, 174.

207 *Üsküdarî I*, 564.

208 *Isto*, 616.

OPSADA NIŠA

Hrišćanska posada od oko 4000 pešaka i nekoliko stotina konjanika, spremno je čekala napad Osmanlija.²⁰⁹ Linija odbrane bila je postavljena polukružno ispred tvrđave i oslanjala se krilima na Nišavu. Iza palisada - šarampova i utvrđenih rovova tzv. meterisa, gde je bila smeštena pešadija, postavljeni su artiljerijski položaji: isturene utvrde - tabije, natkrivene galerije i nekoliko pokretnih zaklona od jelovine - čarkifeleka. Širok i dubok jendek na kome su se nalazili unakrsno postavljeni bastioni, delio je liniju odbrane od naselja i tvrđave. Samo utvrđenje branjeno je s oko sto topova različitog kalibra.²¹⁰ Na novopodignutim zidinama bile su otvorene i tri velike kapije: Sofijska, prema mostu, Bečka i Vidinska, kao i nekoliko skrivenih kapija.²¹¹ Unutar i izvan svake kapije, kao i na vrhu zidina podignuti su jaki i brojni bastioni; dva najveća dobila su imena carskog para, Leopold i Leonora.²¹²

Branioци su prvi ispad izvršili pre nego što je ordija prešla reku. Sedamdesetak konjanika, izjahalo je iz tvrđave i kružilo unaokolo kako bi privukli u domet svojih topova malobrojnu osmansku prethodnicu, sastavljenu uglavnom od stručnjaka za postavljanje opsadnih sprava i artiljerije. Turci su ih, međutim, presreli daleko od tvrđave posekli nekoliko a ostale naterali u bekstvo.²¹³

Ovaj incident ostao je skoro neprimećen među vojskom s druge strane reke, koja se razmeštala po brežuljcima, pripremajući se za konačenje. Te noći su svi, izuzev Turkmena, noćili na levoj obali Nišave. Redžepoglu Halil-beg, zapovednik turkmenskih

---

209 Prema nemačkim izvorima: *T. E. Continuati*, 1023-1024; Gerba, 174 i Arneth, 120, Štaremberg je imao na raspolaganju nešto više od 3000 vojnika Monarhije, od toga najviše 2600 sposobnih za borbu. Međutim, grad je branilo i više stotina hajduka, tako da Diersburg, 124, piše da je u gradu bilo skoro 4000 vojnika. U italijanskim izvorima srećemo približan ili nešto veći broj branilaca: 3000 pešaka i 400 konjanika (Garzoni, 382), odnosno 4000 pešaka i 500 konjanika, Mađara, Rašana i Nemaca (Bizozeri, 15) ili 4000 pešaka i 300 konjanika, prema dokumentima Vatikanskog arhiva (Станојевић, *Србуја*, 178). Turski izvori donose još veće brojke, pa tako Silâhdar, 519, navodi da je bilo ukupno 5000 pešaka i konjanika, a Üsküdarî I, 572-573, da je bilo više od 4000 pešaka i konjanika, nemačkih i mađarskih vojnika i četiri kapetana, ali, takođe, i da je čuo od nekih „jezika“ da grad brani 6000 ljudi. Verovatno su u taj broj uračunati i hajduci, kao i žene i deca, koji su se sklonili iza zidina grada.

210 Prema popisu zatečenog ratnog materijala u osvojenom Nišu bilo je 12 velikih opsadnih i 95 lakih poljskih topova. Üsküdarî I, 608.

211 Isto, 571-573; Silâhdar, 513, 520.

212 U gradnji su, pored vojske, učestvovali i seljaci iz okoline Niša i manastira Studenice i radnici iz Starog Vlaha. Bizozeri, 15; Gerba, 166; Тричковић, „Ниш“, 200.

213 Üsküdarî I, 564.

begova, poveo je svoje jedinice preko Nišave i smestio se severno od grada kraj vinograda, u podnožju Vinika, da bi nadgledao dešavanja u tvrđavi. Već je pala noć kada su kroz logor telali počeli da izvikuju zapovesti za naredni dan:

„Ako Bog dà, ujutru na prvu trubu neka se čadori spuste, na drugu trubu neka se natovare i svi neka budu spremni i pripravn i neka nikako ne kreću nego neka svako ostane na svom mestu. Neka se vojska okupi pod svoje barjake na mestima koja su mu određena, a uz komoru neka ostane dovoljno ljudi. Svi ostali konjanici neka se okupe pod Časnu zastavu i neka čekaju pokret velikog vezira. Dok se ne zapovedi pokret, komora neka ne kreće!”²¹⁴

U svitanje 16. avgusta ordijom se razlegao zvuk prve trube. Sivaski valija Silahšor Kučuk Sulejman-paša, zapovednik čarkadžija, prvi je prešao Nišavu s ejaletskom vojskom, i smestio se na Viniku pored Turkmena. Zatim su reku pregazili janičarski odžaci kod Banje. Čim su njihovi alaji prešli, tri sata posle prve, odjeknula je druga truba. Bio je to znak za prelazak spahijskih i silahdarskih odžaka. Odmah za njima krenuo je i konakčibaša s tugovima. Na zvuk treće trube pošao je veliki vezir u pratnji muteferika, gedikli čauša i ostalih visokih nameštenika. Tek nakon što je Mustafa Keprili prešao reku, na pola sata hoda istočno od tvrđave, dat je znak komordžijama da i oni krenu sa stokom i provijantom.

Vojska je podigla svoje šatore na niškom polju, a jedino se janičarski odžak ulogorio zapadno od tvrđave, u blizini šumarka na obali Nišave.²¹⁵

Opkoljenima je, kako to nalaže šerijat, najpre poslat poziv na predaju grada²¹⁶ sledećeg sadržaja:

„Vi koji ste se utvrdili u niškoj kasabi s namerom da je učinite tvrđavom, zapovedniče tvrđave, generale Veterani²¹⁷ i vi Nemci i Mađari, primite na znanje sledeće: sada je došla islamska vojska i opkolila vas je. Jasno je da, zahvaljujući preuzvišenom Bogu, niste u stanju da se suprotstavite gazijama moćnog islama. Stoga, ako više volite život i ako zaželite da predate i napustite kasabu, biće vam data milost i s mirom ćete otići u za vas bezbedne krajeve. A ako tako ne bude, odluka da se borite biće u suprotnosti s našom namerom. Dan-dva kasnije ostaćete bez snage i tražićete da vam poštedimo živote, ali vam se tada neće dati milost i svi vi ćete, ako Bog dà, biti pobijeni, a naročito ćeš ti [zapovednik tvrđave] i nemački oficiri biti umoreni uz najstrašnije muke”²¹⁸

Osmanlije su, očekujući odgovor, nastavile pripreme za opsadu. Prva linija hrišćanske odbrane bila je daleko ispred jendeka tvrđave, pa su zato i janičarski zakloni morali da budu udaljeni, što je znatno otežavalo opsadu. Iza položaja janičara podignute su tabije na koje je u toku večeri raspoređena artiljerija, uglavnom topovi

---

214 Isto, 565.

215 Isto, 565-567.

216 Isto, 609; Silâhdar, 514; Defterdar, 48; Râşid, 125; *T. E. Continuati*, 1024; Bizozeri, 15; Arneth, 121.

217 Silahdaru nije bilo poznato da je Veterani već napustio Niš. Prim. aut.

218 Silâhdar, 514.

baljemezi. Tri topa su odmah podignuta na lafet, za slučaj da niški garnizon počne s bombardovanjem pre nego što osmanska vojska završi sve pripreme.

U sumrak se iz Niša vratio zaim Kabakulak Ahmed-aga, poreklom Mađar, koga je veliki vezir, kao znalca jezika, poslao s pozivom na predaju. On je okupljenima u vezirovom šatoru saopštio da ga je Štaremberg ispratio ironičnim i uvredljivim rečima kako ne razume turski te da neće ni da ga sasluša, niti da čita Keprilijevo pismo.²¹⁹ Veliki vezir je istog časa naredio da se džebedžijama podele fitilji, pijuci i lopate i izda znak za napad.

Opsada Niša počela je u noći između 16. i 17. avgusta.²²⁰ U tom trenutku pod gradom se nalazilo najverovatnije preko 50.000 ljudi, a taj broj se i dalje povećavao.²²¹

Albanske jedinice skopskog seraskera, rumelijskog beglerbega i pritežavaoca sandžaka Prizren i Dukadin, koje su brojale do 15.000 ljudi stigle su 17. avgusta i ulogorile se na Viniku, pokraj sivaskih i turkmenskih odreda.²²² Njima je 18. avgusta naredeno da ne ulaze u meterise već da čekaju dalja naređenja u vezi mogućeg pokreta u pravcu Jagodine. Tog dana logorom se pronela vest da se jake hrišćanske snage okupljaju na jagodinskom polju. Pričalo se da nameravaju da noću izvrše napad na osmanski logor i tako pomognu opsednutima u niškoj tvrđavi.²²³ Vest o grupisanju neprijateljskih jedinica kod Jagodine potvrdio je dva dana kasnije Katana Mustafa-beg koji se upravo vratio iz tog kraja.²²⁴

Gvido Štaremberg je takođe bio obavešten o pokretu austrijskih odreda pa je verovatno zbog toga naredio da se 18. avgusta izvrši opšti napad na janičarske rovove kako bi, dok još nije potpuno ojačana, bila ugrožena turska linija opsade. Negde u vreme popodnevnog molitve hrišćanska pešadija je, potpomognuta s više od osam stotina konjanika, izašla iz zaklona i izvršila juriš na položaje osmanske pešadije. Uspela

219 Isto, 514, 518; Defterdar, 48; Üsküdarî I, 609; T. E. *Continuati*, 1024; Arneth, 121 u por. Протић, „Одломци“, 170. Silâhdar, 514, koji u celosti prepisuje sadržaj Keprilijevog pisma, navodi kako je Štaremberg još rekao Mađaru Ahmed-agi: „Vi ste naši gosti, ako želite dođite nam odmah da vas počastimo gozboom“.

220 Üsküdarî I, 567; Silâhdar, 514; Bizozeri, 15; Arneth, 121; Gerba, 174.

221 Gvido fon Štaremberg procenio je broj Osmanlija na 40 najviše 50.000 (Diersburg, 252). Drugi zapadni izvori govore o 60.000 vojnika (Arneth, 120; Ивић, *Историја Срба*, 294; Станојевић, *Србија*, 178; Самарџић, *Француска*, 171), koliko ih je zaista i trebalo biti na ovom delu ratišta, ali svi nisu bili angažovani u opsadi Niša; deo je odmah upućen na Moravu, u susret neprijatelju, ili još dalje ka Beogradu, radi izviđanja, a deo je stigao tek uoči osvajanja grada. Garzoni, 382, očigledno preteruje kada piše da je bilo 70.000 vojnika.

222 Üsküdarî I, 568-569; Prema austrijskim saznanjima, jedinice prispele s Kosova brojale su između 12.000 i 15.000 vojnika. Diersburg, 247 (pismo markgrofa Ludviga Badenskog caru Leopoldu I, poslato iz Jagodine 28. avgusta); Silâhdar, 514-515, očito preteruje kada navodi broj od 20.000 Albanaca.

223 Üsküdarî I, 578-579.

224 Isto, 574.

je da se domogne njenih rovova i da joj u borbi prsa u prsa nanese velike gubitke.²²⁵ Štaremberg je obavestio Veteranija da su tom prilikom njegovi vojnici izvršili pravi masakr, ali da su se morali povući jer je Osmanlijama stiglo pojačanje iz logora.²²⁶ Janičarima su prvi pritekli u pomoć serdengečdije, *oni koji su se oprostili s glavom* ili, kako su ih zvali neki zapadnjaci, *izgubljena deca*,²²⁷ vojnici zaduženi za najopasnije borbene akcije. Za njima je jahalo oko stotinu Turkmena i čarkadžije sivaskog valije. Vojska Sivasa sukobila se s hrišćanskom konjicom i potisnula je na polazne položaje, dok su ostali naterali pešadiju u bekstvo.²²⁸ Štaremberg je obavestio da je, prilikom povlačenja, imao oko dvadeset poginulih i šezdeset ranjenih.²²⁹ Uskudari navodi oko trideset poginulih i nekoliko zarobljenih.²³⁰ Branioci Niša posle ovog neuspelog pokušaja proboja turske opsade nisu više napuštali utvrđene položaje. Preostalo im je samo da čekaju pomoć sa strane.

U narednih sedam dana topovske salve i udari đuladi i granata (kumbara) potresali su meterise bez prestanka. Odnos snaga branilaca i napadača se, za vreme ovih žestokih borbi, nije promenio, i pored toga što su turske posade bile ojačane svežim borcima.²³¹ Ni jedni ni drugi nisu uspeli da potisnu protivnika sa položaja koje je zauzeo niti da pomere napred svoje zaklone. Turci su pretrpeli veće gubitke 20. avgusta, kada su pokušali da osvoje jedan hrišćanski meteris. Od eksplozija mina postavljenih ispod opkopa odleteli su u vazduh i oni i meteris.²³²

Snažan otpor branilaca i neefikasnost osmanskih jedinica zabrinuli su velikog vezira, kome se žurilo zbog predstojeće zime. On je obrazloženje za neočekivano dugu opsadu potražio od Ali-age, zapovednika janičarskog odžaka, koga je posetio u njegovom bastionu. Nakon toga zakazao je savetovanje svih vojnih zapovednika, kako bi se pronašao način da se grad osvoji.²³³

Za vreme savetovanja, 24. avgusta, hrišćanska artiljerija i dalje je bombardovala položaje janičara. Jedan od njenih topova, međutim, eksplodirao je prilikom paljbe i pobio posadu koja ga je opsluživala. Janičari su iskoristili metež koji je nastao, krenuli

---

225 Isto, 572.

226 Diersburg 251-252, upor. Gerba, 175; *T. E. Continuati*, 1024; Arneth, 121.

227 Божић, „Француски дневник“, 193.

228 Üsküdarî I, 573.

229 Diersburg, 252, upor. Gerba, 175.

230 Üsküdarî I, 573; Silâhdar, 515, preuveličava broj poginulih, kako u toku borbi tako i za vreme povlačenja. On beleži da je osmanska konjica posekla čak 200 ranjenika pre nego što su se domogli kapije tvrđave. O ispadu branilaca iz grada kratko pišu Râşid, 125 i Brlić, *Freiwillige*, 80.

231 Janičarima je stiglo pojačanje iz Trakije, iz kadiluka Drama. Üsküdarî I, 574-575.

232 *T. E. Continuati*, 1024.

233 Üsküdarî I, 576.

u juriš i osvojili tabiju i šarampov. Posle toga mogli su da pomere pešadijske i artiljerijske zaklone bliže gradu od koga ih je delio još samo jendek i linija meterisa. Istog dana su i sivaski zaimi i timarnici pogodili minaret u sredini niške tvrđave. Danima pre toga ovaj položaj zadavao je dosta muke napadačima jer su ga hrišćani koristili kao osmatračnicu za određivanje položaja osmanskih jedinica i navođenje svoje artiljerije. U istom topovskom napadu srađen je i bastion koji se nalazio u blizini. Ispaljeno đule prešlo je duž celog bastiona i pokosilo više od deset branilaca.²³⁴

U to vreme, jedan deo austrijskih snaga napustio je Jagodinu i ulogorio se kod Paraćina, verovatno s namerom da pritekne u pomoć niškom garnizonu. Strahujući od napada veliki vezir je poslao Turkmene i serdengčdije, da čuvaju okolinu Ražnja i Aleksinca. Međutim, prema izveštaju Katana Mustafe-bega i Kurd-paše, ćustendilskog sandžakbega, koji su nadzirali logor kod Paraćina, ovi odredi su se vratili natrag u Jagodinu, saznajući za dolazak Tatara.²³⁵ Tatarska vojska predvođena kalgaj-sultanom Devlet Girajem, prestolonaslednikom Krimskog hanata, prešla je Dunav kod Nikopolja i brzo napredovala ka Vidinu.²³⁶

Borba za Niš nije jenjavala ni naredna dva dana (25 - 26. avgusta). Turci su, ohrabreni prethodnim uspesima, držali grad pod neprekidnom artiljerijskom paljbom. Prema opisu jednog od učesnika na austrijskoj strani, neprijateljska đulad letela su na sve strane, pa je jedna kugla prošla kroz krevet majora Herbervila, a druga odnela noge lakeju koji je pošao da donese piće generalu Štarembegu.²³⁷

Sudbina grada konačno je rešena povlačenjem svih odreda Habzburške monarhije s Morave. Sukobljene strane bile su obaveštene o ovome već 26. avgusta. Prema iskazu jednog „jezika“ iz Niša, ili možda prebega, Gvidu Štarembegu je stigla poruka da pomoći koju je obećao general Veterani neće biti.²³⁸ Ludvig Badenski je i zvanično, pismom od 27. avgusta, obavestio Štarembega da je na savetovanju generala u Jagodini odlučeno da se Niš i Vidin prepuste Turcima, a da on brani grad dok može, ne žrtvujući pri tom posadu. Sve raspoložive snage, otprilike 14.000 ljudi, trebalo je prebaciti u Erdelj, jer je pretila opasnost da Imre Tekeli, posle pobeđe kod Cerneštija 21. avgusta, prodre u gornju Ugarsku i podigne ustanak.²³⁹

---

234 Isto, 578.

235 Ćustendilski sandžakbeg Kurd-paša je ceo dan proveo sakriven u hrastovoj šumi, motreći na hrišćanske jedinice. Kada je pao mrak, jedan od njegovih uhoda uhvatio je „jezik“, od koga je veliki vezir kasnije dobio korisna obaveštenja o stanju u austrijskom logoru. Kurd-paša je nagrađen tako što je dobio na uživanje i prihode Kruševačkog sandžaka. Isto, 605.

236 Isto, 579. Prema *Zakonu Džingiz-hana* kalgaj je trebalo da bude hanov brat. U ovom slučaju, međutim, kalgaj Devlet Giraj bio je sin tatarskog hana Selima Giraja.

237 *T. E. Continuatī*, 1025.

238 *Ūsküdarī* I, 581.

239 Diersburg, 255; Gerba, 175-176; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 480; Ивић, *Исцјопуја Срба*, 294.

Austrijske snage u Erdelju predvođene generalom Donatom Hajzlerom sukobile su se na polju kraj Cerneštija s vojskama silistrijskog valiye Ahmed-paše Čerkeza i Imre Tekelija. Bitka nije trajala dugo jer je ujedinjena osmansko-tatarsko-mađarska vojska iznenadila protivnika s leđa.²⁴⁰ Uprkos tome, gubici su bili veliki na obe strane. Poginuli su Ahmed-paša Čerkez i grof Mihalj Teleki, koga je Leopold I postavio za erdeljskog kneza. Turci su zarobili i zbog izdaje pogubili Konstantina Balačana, zeta bivšeg vlaškog kneza Šerbana Kantakuzena, a njegovu glavu poslali u Bukurešt kao opomenu ostalim neposlušnim vlaškim plemićima. Takođe su zarobili generala Hajzlera i osamnaest visokih zapovednika i zaplenili trideset topova s municijom.²⁴¹

Na vest o porazu austrijskih snaga, albanske jedinice, dotada angažovane samo kao četedžije, pojačale su opsadu Niša. One su ušle u novopodignute meterise kod Vidin-kapije, u kojima su postavljena dva baljemeza i sedam-osam šahi topova.²⁴² Branioci su celog dana bili izloženi izuzetno jakoj paljbi, tako da je čak i general Štaremberg bio ranjen u nogu kamenim đuletom.²⁴³

Sutradan je borba nastavljena zauzimanjem jednog isturenog hrišćanskog položaja. Turci su, prema nemačkom opisu ovog događaja, ubili 24 Nemca i nekoliko mađarskih zastavnika, a zatim su u znak slavlja ispalili tri plotuna i razvili sve zastave. Sa osvojenog položaja ubacili su u grad strelu s porukom o porazu i zarobljavanju generala Hajzlera i njegovih zapovednika kod Cerneštija.²⁴⁴

General Štaremberg držao je u tajnosti i ovaj poraz i odluke savetovanja u Jagodini, kako bi što duže održao borbeni moral svojih vojnika. Prispelu poruku je zato predstavio kao ratno lukavstvo neprijatelja, objavivši uz to svojim vojnicima da im Ludvig Badenski, navodno, stiže u pomoć sa 60.000 vojnika.²⁴⁵

U podnevnim časovima 28. avgusta, od eksplozije granate izbačene s janičarskih položaja, zapaljeno je nekoliko visokih i bogatih niških saraja. Vatra se proširila, pa su branioci s teškom mukom uspeli da je ugase. Janičari su sutradan, 29. avgusta, zauzeli hrišćanske rovove i prišli sasvim blizu jendeka. Kao pojačanje očekivali su sveže snage

---

240 Silâhdar, 525, koji je učestvovao u borbama u Erdelju, navodi 15.000 Osmanlija, 10.000 Tekelijevih Mađara, 3000 vojnika vlaškog kneza Konstantina Brankovana i 20.000 Tatara. Hajzlerova vojska brojala je 4000 Nemaca, 6000 Mađara i nekoliko hiljada hajduka i erdeljskih razbojnika, ukupno oko 16.000 vojnika. Üsküdarî I, 585, piše da je Hajzler imao oko 12.000 vojnika, dok Defterdar, 48 i Râşid, 125, pominju čak 18.000.

241 Silâhdar, 527-528; Üsküdarî I, 585-587; Diersburg, 128; Arneth, 119-120; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 478. Ejalet Silistrija i položaj serdara na tom delu ratišta, dodeljen je Findik Mustafa-paši. Üsküdarî I, 597.

242 Üsküdarî I, 579-581; Silâhdar, 515; Uskudari navodi da je radi podizanja novih meterisa raspisan tzv. „namet na torbu“, kojim su opterećene sve muteferike, čauši, činovnici Divana, i odžaci spahija i silahdara. Namet je sakupljan na licu mesta i predavan u skladište municije.

243 T. E. *Continuati*, 1025; Arneth, 122, upor. Противъ „Одломци“, 170.

244 Isto.

245 T. E. *Continuati*, 1025.

Hrišćanska artiljerija u akciji

iz Diyarbekira i zaostale anadolske odrede koje je terao Kemankeš Ahmed-paša. Ove jedinice upravo su stigle pod Niš i smestile se južno od tvrđave.²⁴⁶

Dana 30. avgusta, nastavljeno je bombardovanje grada, ali bez većih rezultata. To je navelo velikog vezira da ponovo obiđe borbene položaje svoje vojske, obodri je i nagradi zaslužne.²⁴⁷ Juriš na bedeme nije bio moguć jer sâm jendeč još uvek nije bio zauzet. Zakloni albanskih jedinica nalazili su se blizu zidina, ali ne dovoljno. Zato je odlučeno da se konačan napad odloži sve dok se ispod gradskih jendečaka ne iskopaju lagumi i postave mine.²⁴⁸

Branioči grada su, za to vreme, uprkos nepodnošljivoj žezi i sparini, neprestano držali pod paljbom janičarske zaklone. Danju su ih bombardovali sepet-kumbarama²⁴⁹, a noću ručnim granatama, nanoseći im velike gubitke u ljudstvu.²⁵⁰

246 Üsküdarî I, 582-583; Defterdar, 48.

247 Üsküdarî I, 584.

248 Isto, 594.

249 Vrsta bombe u mreži od pletenog pruća.

250 Isto, 593.

Osmanske borbe su zbog dugotrajne opsade obuzeli nemir i nezadovoljstvo. Pojavili su se i prvi begunci, iako su se ordijski šejh²⁵¹, propovednici i druge ugledne verske ličnosti trudili da održe borbenost i pregalaštvo u ime „presvetle vere”. Logorom su, u atmosferi opšte bespomoćnosti i straha od gladi počele da kruže razne glasine koje su još više uticale na raspoloženje ljudi. Među svetinom su se raspredale priče o tome kako su za visok moral i istrajnost branilaca bili najzaslužniji, upravo njihovi sveštenici, koji su uspeli da zapale verski žar kod vojnika. Oni su ih, navodno, neprestano obilazili i bodrili da istraju u veri, pa čak, ako treba, i da živote polože za odbranu hrišćanstva.²⁵² Čaršijske glasine potkrepljivale su izjave prebega, prema kojima je Štaremberg navodno govorio da „oni koji žive u čvrstoj hrišćanskoj veri, čuvaju i štite slavu Hristovu, sluge Hristovog bogoslužjenja, ne mogu da predaju tvrđavu dok god idu njegovim putem”, ili: „Ako se već ne nadam pomoći od odreda [iz Jagodine], u tvrđavi imam dosta vojnika, provijanta i municije i ne treba mi ništa više. Nemam nameru da predam ovu tvrđavu dok svi ne izginemo u borbi!”²⁵³

Gvido fon Štaremberg je, zaista, imao više nego dovoljno municije i hrane, ali ne i dovoljno ljudstva. U pismu Veteraniju od 21. avgusta žalio se da mu je mnogo zapovednika bolesno i da ih svakoga dana sve više oboljeva, a uz to da nije zadovoljan dejstvom artiljerije.²⁵⁴ U svakom slučaju, Štaremberg nije imao nameru da, radi odbrane grada, žrtvuje vojnike. Cilj mu je bio da što duže zadrži Turke pod Nišom i uspori njihov pohod. Uz to se verovatno nadao i nekoj pomoći sa strane jer su se, po okolnim planinama i pećinama, zajedno s narodom u zbegu i zaostalim Nemcima i Mađarima, skrivale i hajdučke družine koje su skoro svakodnevno pokušavale da se probiju do grada. Kako se u tom trenutku osvajanje tvrđave još uvek činilo neizvesnim, zapovednik Niša nije ni razmišljao o predaji.

Većina osmanskih vojnika, više gladna nego sita, s nestrpljenjem je očekivala konačan pad grada. Zaplenjeni Hajzlerovi barjaci koji su s velikom pompom doneti pod Niš 31. avgusta popravili su raspoloženje u logoru. Oduševljena vojska je uz tri topovske i puščane salve, naopako postavila na vrh meterisa sedam papinih zastava

---

251 Od vremena druge vladavine Mehmeda Osvajača (1451-1481), a verovatno i ranije, u svakom osmanskom pohodu učestvovao je ordijski (armijski) šejh, čiji je zadatak bio da, molitvama i propovedima, podstiče borbe na Sveti rat. Pored verske, pružao im je i moralnu i psihološku podršku i na taj način im pomagao da se suoče sa strahotama rata. Za armijskog šejha obično je imenovana istaknuta verska ličnost u Carstvu, starešina uticajnog derviškog reda, čuveni propovednik (vaiz) ili neki drugi visoki pripadnik uleme. Ekin, „Ordu Şeyhliği”, 171.

252 Üsküdarî I, 594, posebno ističe jednog katoličkog sveštenika koji je bio najvatreniji u bodrenju branilaca da izdrže do kraja i da ne predaju tvrđavu ni po koju cenu. Radi se, navodno, o svešteniku iz nekog niškog sela koji je bio nadređen ostalim katoličkim sveštenicima. Njegovo ime nam nije poznato; sigurno je jedino da to nije bio Toma Rasperanović, najistaknutiji predstavnik katoličkog klera u Nišu, jer je on 14. avgusta napustio grad zajedno s Veteranijem.

253 Isto 581, 592-594.

254 Diersburg, 252, upor. Arneht, 122; Gerba, 175.

sa slikom Feniksa, optočenih srmom, i petnaest krstaš-barjaka,²⁵⁵ kako bi pokazala niškoj posadi da će i grad, koji opsedaju već petnaest dana, uskoro pasti.²⁵⁶ Kao odgovor branilaca, odmah su se, takođe uz trostruku salvu topova i pušaka, na bedemima tvrđave zavijorili turski barjaci, zarobljeni u prošlogodišnjoj bitki za Niš.²⁵⁷ Ovo, međutim, nije pomutilo veliko slavlje Osmanlija jer je razloga za šenlučenje bilo više, ordijom se uveliko pričalo da je Vidin, nakon sedmodnevne borbe, konačno pao.²⁵⁸

Opsadu Vidina započeo je zapovednik dunavske flotile Mecomorte Husejin-paša, 23. avgusta. On je najpre osvojio palanku Florentin i zarobio celokupnu posadu od sto ljudi, a zatim je s flotom od 120 čamaca i nekoliko galera doplovio do grada i počeo da ga bombarduje. Artiljerijska paljba trajala je danonoćno da bi koji dan kasnije, dolaskom snaga vidinskog seraskera Dursun Mehmed-paše, valije Karamana, bila potpomognuta i dejstvima s kopna. Tvrđava je najzad, 25. avgusta, razmeštanjem kalgaj-sultana Devlet Giraja i tatarske vojske na vidinskom polju, bila opkoljena i s treće strane.²⁵⁹ Kada je poručnik Hompeš, zapovednik Vidina, sedmog dana opsade, 29. avgusta, primio vest o Hajzlerovom porazu u Erdelju, istakao je belu zastavu i zatražio milost.²⁶⁰ Tvrđavi je dat *aman* pod uslovom da posada ostavi sve oružje, topove, municiju i provijant i pešice napusti grad. Više od hiljadu carskih vojnika zaputilo se ka Smederevu, dok je raja, prema uslovima predaje, ostala u Vidinu.²⁶¹

Nekada značajan dunavski lučki i trgovački grad, s oko 3000 kuća, s velikim brojem zanatskih radnji, hanova i magacina, drugu uspostavu osmanske vlasti dočekao je razoren, sa svega 200 do 300 kuća i nekoliko dućana. Razlog je, više od sedmodnevnog turskog bombardovanja, bilo austrijsko utvrđivanje grada, kada je ogroman broj kuća porušen kako bi se iskopali rovovi i napravio brisani prostor oko tvrđave.²⁶²

Posle pada Vidina, posade Kladova i Golupca su, ne sačekavši dolazak osmanske vojske, pobege u Smederevo.²⁶³ Jedino je ljudstvo Adakalea, utvrđenog ostrva na ula-

---

255 Silâhdar, 528.

256 Üsküdarî I, 587; Silâhdar, 516; o slavju u osmanskoj vojsci obaveštavaju i Defterdar, 49, odnosno Râşid, 126, ali kao datum pogrešno navode 1. septembar.

257 Üsküdarî I, 588.

258 Silâhdar, 516; Üsküdarî I, 598.

259 Üsküdarî I, 599; Diersburg, 256-257.

260 Bizozeri 16, smatra da je opsada Vidina trajala četiri dana, od 25. avgusta, a Diersburg, 131, pet dana. Verovatno je Ивић, *Историја Срба*, 295, prihvatio Dirsburgovo mišljenje, kao i podatak da je opsadu počeo rumelijski paša, što nije tačno jer se on sve vreme nalazio kod Niša. Самарџић, *Француска*, 172, piše da su borbe trajale dva dana.

261 Üsküdarî I, 600, prema detaljnom izveštaju koji je o ovoj opsadi sastavio Dursun Mehmed-paša i poslao velikom veziru; Hazine 1468, 131a; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 480.

262 Катџић, „Пут“, 113.

263 Üsküdarî I, 608.

zu u Đerdapsku klisuru, preko puta Oršave, bilo odlučno da nastavi borbu. Tako je, „zbog srećnih vesti o osvajanju svih palanki na srednjem krilu²⁶⁴ do Niša, zatim Erdelja i tvrđave Vidin, za muslimanske gazije u padišahovoj ordiji nastupio veliki praznik. Svi su ponovo živnuli i počeli da se raduju, jer te vesti su došle kao melem na ranu, i svaki vlasnik čadora se oslobodio zebnje i straha i postao smiren”.²⁶⁵

Novo ohrabrenje doneo je i pad Bihaća. Glasnik Topal Husejin-paše, bosanskog valije, došao je 2. septembra pod Niš i podneo izveštaj o srećnom ishodu, nakon čega je bogato nagrađen.²⁶⁶ Istog dana razdeljeno je još poklona i više od stotinu počasnih hilata za begove, čorbadžije i buljubaše egipatske vojske. Tri hiljade „padišahovih robova” konačno je stiglo na ratište. Oni su svečano, u alajima, prodefilovali pokraj šatora velikog vezira i time priveli kraju okupljanje osmanske vojske.²⁶⁷

Narednog dana pod Niš je stigao Badir-aga, vezir tatarskog hana Selima Giraja, s prethodnicom od 10.000 ljudi. Tatarska prethodnica je bez zaustavljanja nastavila prema Aleksincu gde joj je određeno konačište, dok je Badir-aga sa svitom ostao u logoru da sačeka dolazak Selimovog sina, kalgaj-sultana Devlet Giraja.²⁶⁸ Već idućeg dana, 4. septembra, pojavio se kalgaj-sultan s 30.000 vojnika.²⁶⁹ Veći deo kalgajevih Tatara, takođe je poslat u aleksinački kraj da goni zaostale hrišćanske odrede, dok je manji ostao u ordiji kao pratnja Devlet Giraju i Badir-agi.²⁷⁰

U osmanskome logoru počele su užurbane pripreme za gozbu, kojom je trebalo svečano obeležiti dolazak tatarske vojske. Najpre je raščišćen prostor oko šatora velikog vezira; uklonjeno je nekoliko velikih šatora i sanduka državne blagajne, a na njihova mesta postavljeno je pet manjih šatora za tatarske prinčeve i veći broj sofri za običnu vojsku. Za kalgaj-sultana, Badir-agu i najvažnije uglednike, predviđeno je mesto u šatoru Mustafa-paše Keprilija. Glavnom vojnom mesaru zapovedeno je da zvaničnicima osmanske vojske, pisarima Divana i njihovim pomoćnicima, muteferikama i gedikli čaušima podeli hiljadu ovaca i petsto volova da ih ispeku.²⁷¹

---

264 *Orta kol*, područje centralne i zapadne Bugarske, kroz koje prolazi Carigradski drum.

265 *Üsküdarî I*, 598.

266 *Isto*, 601.

267 *Isto*; *Silâhdar*, 516; *Defterdar*, 48.

268 Krimski han Selim Giraj iznenada je oboleo od crvenog vetra pa je ostao u Istanbulu gde ga je lečio Jevrej Nuh čelebija, glavni lekar na dvoru sultana Sulejmana II. U pohodu ga je zamenio sin Devlet. *Silâhdar*, 511, 532.

269 *Üsküdarî I*, 601; *Silâhdar*, 516. Broj od ukupno 40.000 Tatara pristiglih u osmanski vojni logor prvih dana septembra, potvrđuje i pismo ambasadora Francuske Kastanjer de Šatonefa. (*Самарцић, Француска*, 171).

270 *Üsküdarî I*, 601-602; *Silâhdar*, 516; *Defterdar*, 50-51 i *Râşid*, 127, takođe beleže dolazak tatarske vojske, uz pogrešno datiranje.

271 *Üsküdarî I*, 602-603.

Mnogi zauzeti ovim pripremama kao da su zaboravili na borbe koje su bile u punom jeku. Janičari su bezuspešno u toku poslepodneva pokušavali da zauzmu jendek tvrđave. U jednom trenutku uspeali su da minom otvore rupe na nekoliko šarampova, pa su krenuli u juriš. Branioci su, međutim, na vreme primetili oštećenja te su se u velikom broju okupili na tim mestima i uspeali da odbiju turski napad.²⁷² Borba je nastavljena i narednog dana bez većih promena.

Stalna artiljerijska paljba potresala je zidove grada, ali detonacije topova i pušaka nisu omele svečani ručak. Čehaja i age velikog vezira, age spahijskog i silahdarskog odžaka, spahije i silahdari, muteferike i čauši, uputili su se ka šatoru kalgaj-sultana da mu svečano uruče poziv za gozbu. I dok je ručak kod velikog vezira tekao prema pravilima protokola, uz prijatan razgovor i razmenu skupocenih poklona, onaj na trgu pretvorio se u opštu pometnju, lomljivu i otimačinu mesa, u kojoj su mnogi ostali kratkih rukava.

„Kada je tatarska vojska povcima pozvana na pečenje koje je spremljeno na sredini trga, svi su jurnuli napred, i tako krenuli da grabe da oni koji su bili na kraju stola od pečenja nisu videli čak ni ražnjeve. Tataři koji su ugrabili svoju lovinu, ne zaustavljajući se ni za tren, odjurili su brzinom konja natrag u svoje alaje.”²⁷³

Tatari su se nakon gozbe uputili za svojim jedinicama prema Beogradu, pošto su od Katane-bega stigle vesti da su se Austrijanci povukli iz većine mesta južno od Dunava.²⁷⁴ Jedino je još niška posada, ostavljena duboko iza linija odbrane carske vojske, zadržavala Mustafa-pašu Keprilija u njegovom pobedonosnom pohodu.

---

272 Isto, 602; Silâhdar, 516.

273 Üsküdarî I, 603.

274 Isto, 596.

IZA VATRENE LINIJE

Osmanski logor nalazio se na niškom polju, na bezbednoj udaljenosti od tvrđave i prvih borbenih redova. Svojim izgledom podsećao je na arhitektonski savršeno uređen grad, s centralnim trgom i pravilno prosečenim ulicama. U sredini je bio šator velikog vezira, najveći i najraskošniji od svih.²⁷⁵ Sastojao se od više odaja; prednje su bile namenjene održavanju audijencija, ratnog veća i Divana, a zadnje su bile privatne prostorije vezira i njegove posluge. Unaokolo su bili postavljeni šatori najviših zvaničnika i državne blagajne. Ceo ovaj prostor bio je okružen visokim zidom od platna u bojama islama i Osmanove dinastije, zelene i crvene. Bilo je to srce ratnog logora koji je smatran svetim mestom, ne samo zbog prisustva zastave i plašta Proroka Muhameda i mača halife Omara, već i zato što je rat, a pogotovu ovaj protiv saveza četiri hrišćanske države na čelu s papom, bio sveta dužnost svih muslimana. Izvan ovog dela nalazili su se šatori brojnih administrativnih službenika i provincijskih paša s pratnjama. Na desnom i levom krilu smeštena je sultanova konjica, dok su u pozadini bili komora i pomoćne službe, zanatlije i trgovci.

Zanatlija sa službom u vojsci, tzv. ordudžija, bilo je više stotina: čizmedžija, čakširdžija, samardžija, potkivača, sarača, bakalina, berbera, svečara, pekara, kuvara i drugih. Uzimani su, po pravilu, iz esnafa tri carska grada: Istanbula, Burse i Jeddrena, ali u slučaju potrebe i iz provincija.²⁷⁶ Broj i vrstu zanatlija određivao je Divan pre početka pohoda, a izbor pojedinaca vršio je esnafski čehaja i ugledni majstori. Troškove zanatlije koji je išao u pohod pokrivali su ostali članovi njegovog ceha. Na čelu svih ordudžija nalazio se ordudžibaša.²⁷⁷

Zanatlije su se u pohodu, kao i u miru, grupisale prema vrsti zanata, tako da je pozadina vojnog logora predstavljala pravu orijentalnu čaršiju odnosno bazar. Na njemu se, pored zanatskih proizvoda, prodavala hrana, roblje i drugi plen koji su četedžije donosile s pljačkaških pohoda. Bilo je to mesto na kome se, po pravilu, okupljala šarolika masa ljudi, različite boje kože, izgleda i odevanja i nepoznatog zanimanja, besposličara i varalica koji su pratili vojsku u potrazi za dobrom zaradom. Oni su boravili dalje od glavnog osmanskog logora i vojne pijace. Skloni širenju glasina, sedeli su pod svojim, na brzu ruku sklepanim, nadstrešnicama ili se muvali po pijaci nudeći raznovrsnu robu, prepričavali izmišljene priče, tumačili raznorazna znamenja

---

275 Üsküdarî I, 566.

276 Зиројевић, Цариградски грум, 68.

277 Kapukulu Ocakları, I, 369. Sözlük II, 728; Lügat, 240-241.

na ovaj ili onaj način i time davali ton ordijskoj čaršiji. Misleći isključivo na sopstvenu dobit i ćar, bili su čas za borbu do potpune pobeđe, a čas za povlačenje. Niko od njih, kao ni većina ljudi u ordiji nije osetio pravi teret borbi vođenih u neposrednoj blizini.

Jedine žrtve dotadašnjih sukoba bili su pripadnici janičarskog i tobdžijskog odžaka, koji su bili smešteni na obali Nišave, bliže tvrđavi. Vojnički šatori bili su podignuti u krug, oko šatora zapovednika buljuka. U centru svakog buljuka nalazila su se vidno istaknuta znamenja orđe kojoj je pripadao, oružje i veliki kazan u kome su pripremani obroci za sve njegove članove. U janičarskom logoru, za razliku od ostatka osmanske, kao i većine evropskih vojski, vladali su red i disciplina, koji su izazivali čuđenje zapadnih savremenika. Prema svedočenju jednog od njih, Lorana d'Arveja (1635-1702), ono što je najviše privlačilo pažnju

„bila je tišina koja je vladala među ovim mnoštvom ljudi i životinja. Čuli su se samo koraci i ništa više. Niko ni sa kim nije raspravljao, niko nije dizao galamu, niko se nije svađao. Svi su samo mislili na svoju dužnost i svi su je obavljali do te mere revnosno, razborito”.²⁷⁸

Sultanova pešadija smenjivala se u rovovima, dok su tovarni konji po nekoliko puta dnevno išli od šatora do prvih meterisa, prenoseći vodu, hranu i ranjenike. Ranjenici su previjani i lečeni u šatorima vojnih lekara, ranara (*cerrâh*), koji su formacijski pripadali janičarskom odžaku. Na čelu lekara bio je izvesni Hamza-oglu, izuzetno cenjen zbog svoje veštine čišćenja rana i melema koje je pripremao. Vojnici su tvrdili da rane koje on previje zarašćuju brže od povreda koje saniraju ostali lekari.²⁷⁹

Tih dana, u jeku najvećih borbi, u osmanski logor stizale su nove pošiljke hrane, pojačanja u ljudstvu, privođeni zarobljenici i podnošeni izveštaji uhoda. Pisari, računovođe i sudije obavljali su redovne administrativne dužnosti. Ordijski šejh i druge istaknute verske ličnosti, molili su se za pobeđu islamskog oružja i podsticali posustale borce na Sveti rat. Kuvari, pekari, kasapi i bozadžije imali su pune ruke posla, kao i berberi, travari, kovači, terzije i drugi. Iz dana u dan, međutim, senka gladi sve više se nadvijala nad sultanovu ordiju.

Ishrana mnogoljudne osmanske vojske bila je bitan faktor u planiranju rata, njegovog početka, dužine trajanja i krajnjeg cilja. Zato se obezbeđivanju namirnica pristupalo s jednakom pažnjom kao i nabavci ratne opreme i oružja. U načelu, ishrana armije u pohodu, padala je na teret stanovništva, koje je bilo dužno da ovu obavezu ispunjava u naturi ili u novcu. Provijant je prikupljan putem prinudnog otkupa, o čijem razrezivanju su se starali kadije i druge lokalne vlasti. Poverenici odgovarajuće državne kancelarije – mevkufata, primali su žito i skladištili ga u ambare. Ista kancelarija

²⁷⁸ P. Самарџић, *Београд*, 677.

²⁷⁹ Üsküdarî II, 20b. Za lečenje zagojenih površinskih rana, zaustavljanje krvarenja, ublažavanje bolova i pripremu melema protiv gangrene najčešće su korišćeni sandalovo ulje, varzilo, mirta, ruzmarin, slačica i naročita vrsta gline s ostrva Lemnosa. O farmakološkim preparatima u Osmanskom carstvu vid. Катић, Татјана, „Попис османске дворске апотеке из 1714. године“, *Мешовића прађа XXVII* (2006) 253-271.

ubirala je novčane prihode od izvanrednih nameta i običajnih tereta (*avarız-i divaniyye ve tekâlif-i örfiyye*),²⁸⁰ kao i od drugih poreza, kojima je otkupljivala hranu i podmirivala troškove njenog prevoza.²⁸¹ U vreme pohoda, vojna intendantura na čijem čelu je bio nuzul-emin, imala je zadatak da deli sledovanja vojsci za jedan ili više dana, zavisno od ratnih operacija, ili da im daje novac s tim da se oni snabdeju namirnicama na vojnoj pijaci. Nuzul-emin brinuo je o ishrani kapukulu jedinica, pešadije (janičara, džebedžija, tobdžija, vozara topovskih kola) i šest eskadrona konjice, kao i o ishrani službenika administracije, dok su provincijske i najamničke trupe bile u nadležnosti svojih zapovednika.

Raspodela provijanta konjičkim jedinicama Porte vršena je na sledeći način: pisari vojne intendanture napisali bi potvrde s podacima o kojoj količini žita se radi; sledovanja ječma za konje beležili su na crvenom papiru za sultanove spahije, a na žutom za silahdare.²⁸² Potvrde za brašno i jednima i drugima pisali su na belom papiru. Zatim bi ih nuzul-emin overio svojim pečatom i prosledio pisarima konjičkih odžaka, koji bi stavili svoj pečat. Izdavanje potvrda vršilo se po buljucima; svakom spahiji, odnosno silahdaru sledovala su dva dokumenta, jedan za njega, a drugi za konja.²⁸³

Vojska je pored brašna odnosno hleba, dobijala određenu količinu dvopeka, pirinča i mesa. Glavni kasapin vršio je raspodelu obroka mesa, koji su pripremani svakog dana. U tu svrhu u pohod su vođena stada državnih ovaca i goveda, od nekoliko desetina hiljada grla.

Služba snabdevanja, međutim, nije mogla da obezbedi sav provijant za ljude i stoku jer se radilo o ogromnim količinama. Prosečan dnevni obrok osmanskog vojnika sastojao se od oko 750 gr brašna odnosno kilogram hleba i 260 gr mesa.²⁸⁴ Ako je pod Nišom bilo oko 55.000 ljudi, to znači da je svakog dana trebalo obezbediti 55 tona hleba i 14,3 tone mesa. Ishrana životinja predstavljala je još veći problem, jer se srednja dnevna porcija za konja sastojala od 2-3 kg ječma ili zobi, 4-5 kg sena i 2-3 kg slame.²⁸⁵ Ako se prihvati da je broj konja i životinja za vuču predstavljao 2/3 od

---

280 Skup vanrednih novčanih i naturalnih dažbina, i radnih obaveza, koje su služile, pre svega, za podmirivanje troškova za vođenje rata.

281 Novac koji je serasker Halil-paša sakupljao na ime nadoknade za lake oklopnike (*cebeli bedeliyyesi*), u skopskom kraju, korišćen je za unajmljivanje ili otkup tovarnih konja u kadilucima Radomir, Strumica i Radovište. Üsküdarî I, 544.

282 Crvena i žuta boja bile su zaštitni znak sultanovih spahija, odnosno silahdara, koji su nastupali pod zastavama tih boja.

283 Üsküdarî I, 548.

284 Prosečan mesni obrok vojnika u Evropi iznosio je između 250 i 350 gr dnevno. Murgescu, „Ottoman Military Demand“, 308.

285 Perjés, „Army Provisioning“, 17.

ukupnog broja vojnika,²⁸⁶ znači da je u vreme opsade Niša trebalo obezbediti oko 370 tona hrane za stoku dnevno. Ovde nisu uračunata goveda i ovce, namenjeni za ishranu vojnika, koje je takođe trebalo prehranjivati izvesno vreme. Uobičajeno je bilo da se deo potreba životinja zadovoljava ispašom, ali to u ovom slučaju nije bilo moguće pošto je šira okolina Niša bila spaljena.

Znatan deo poslova oko snabdevanja armije preuzimali su zato trgovci na veliko, koji su mesecima uoči pohoda, nabavljali i skladištili pirinač, kačkavalj, suvo ili usoljeno meso i ribu, maslo, duvan, čaj, kafu, med i slično. Za transport su obično unajmljivali kamile i mule od turkmenskih plemena u Anadoliji, ili brodove ako su se odlučivali za prevoz rekom. U ovom poslu prednjačio je relativno mali broj veletrgovaca iz gradova kao što su Istanbul, Izmir i Sofija, ali su vojne potrebe bile tako velike da je bilo mesta i za druge. Seljaci su dolazili u ordiju radi prodaje viška svojih poljoprivrednih proizvoda jer su na taj način dobijali gotov novac u kome su inače oskudevali. Cene su bile utvrđene da bi se sprečile špekulacije, ali se vodilo računa da ne budu mnogo ispod realnih jer tada ni trgovci ni stanovništvo ne bi bili motivisani za prodaju.²⁸⁷

Godina 1690. bila je osma godina rata na evropskom tlu. Stanovništvo, uveliko iscrpljeno od davanja, nije imalo dovoljno ni za sebe pošto su godine 1686-1689. bile istovremeno i godine nezapamćene gladi i skupocće.²⁸⁸ Prema svedočenjima savremenika i istraživanjima istoričara klime, poslednje dve decenije XVII veka obeležila su vrela i izuzetno kišovita leta i izrazito hladne zime. U većem delu jugoistočne Evrope prvi sneg pao bi već u oktobru, da bi od novembra do kraja februara sve bilo pokriveno debelim snežnim pokrivačem. Duge i hladne zime dovele su do niza loših žetvi i pojave gladi širom Evrope.²⁸⁹

U jesen 1690. godine u bugarskim krajevima, koji su bili najbliži ratištu, nije više imalo šta da se prikupi, tako da je osmanska vojska već kod Plovdiva osetila nestašicu hleba. Kancelarija za finansije poslala je fermane kadijama i drugim lokalnim vlastima u kadilucima na putu od Harmanlija do Plovdiva. Zadatak ovih službenika je bio da obezbede dovoljno hleba, koji će raja da ispeče od svog brašna i da doveze sopstvenim

---

286 Prema Perješevim istraživanjima, konjanici su činili trećinu od ukupnog broja vojnika jedne armije. Međutim, pored osedlanih, bio je tu i ogroman broj tovarnih konja i drugih životinja za vuču. Uz to treba imati u vidu da su konji oficira dobijali veće obroke, od onih navedenih u tekstu. Uzevši sve to u obzir, broj životinja bio je samo za trećinu manji od broja ljudi. Isto, 14.

287 O ovoj široko rasprostranjenoj praksi ne svedoče samo osmanski izvori. Mnogi zapadni autori ističu da su seljaci prodavali bez ikakvog rizika brašno, med, puter i drugo na vojnoj pijaci i bili prilično zadovoljni zaradom. Murgescu, „Ottoman Military Demand“, 310.

288 *Зайиси и наїииси*, 439, 441; Трифуновић, Очевици, 27; Бојанић, „Карпош“, 84.

289 Ágoston, Gábor, „Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary“, in *A Millennium of Hungarian Military History* [War and Society in East Central Europe vol. XXXVII; Atlantic Studies on Society in Change No. 114.], Boulder Co., 2002, 103.

kolima do vojnih postaja, radi prodaje po utvrđenoj ceni.²⁹⁰ U Plovdivu su se pojavili prvi špekulanti, koji su prodavali namirnice, posebno pirinač, po višim cenama od onih koje je utvrdila kancelarija za finansije. Pirinač srednjeg kvaliteta prodavan je za 150 do 160 akči, bolji za 180 akči, dok je država za ovaj poslednji propisala cenu od svega 80 akči po merici. Posle ponovljene naredbe o najvišoj ceni pirinča, trgovci su povukli robu iz prodaje, što je dovelo do njegove nestašice i porasta cena.²⁹¹

Prvi ratni uspesi nisu poboljšali snabdevanje, čak je ono bilo i lošije. Austrijanci su spalili sve useve i nedozreli letinu oko Niša, a stanovništvo okolnih sela, kao i ono kod Pirota i Bele Palanke nalazilo se u zbegovima. Zato je namirnice trebalo dovoziti iz Sofije, ili iz još udaljenijih mesta, uz stalnu opasnost od hajdučkih napada. Jedan takav napad odigrao se u Kizilderbendu, početkom opsade Niša, 17. avgusta. Vest da je opljačkana povorka državnih i trgovačkih kola s provijantom izazvala je pravu pometnju na ordijskoj pijaci. Vojnici, koji nisu bili na položajima, sjatili su se oko trgovaca kako bi se snabdeli hranom, pošto su sledovanja, podeljena na prethodnim konačistima, bila na izmaku ili već potrošena. Čak i oni čija je ishrana bila na teretu države, otišli su na pazar jer, zbog stalnih nestašica, nisu više mogli da se nadaju obrocima od nuzul-emina. Hrane je bilo samo za janičare, dok su ostali morali da se za bednu državnu platu snabdeju kod preprodavaca.²⁹²

Velika potražnja dovela je do naglog porasta cena brašna i dvopeka, i nestašice svežeg hleba. Da bi spustio cene mevkufat je dozvolio slobodnu prodaju dela državnog brašna. Pored toga, vojni pekari su, istog dana, od brašna iz državnih zaliha ispekli velike količine hleba što je nateralo trgovce na vojnoj pijaci da smanje cene. Vrednost dvopeka je sa 17 pala na 10 para, odnosno 40 akči²⁹³ za oku. Ječma je, međutim, bilo tako malo da ga kancelarija mevkufata nije iz državnih zaliha iznela na tržište. Prodaja državnog ječma trgovcima je bila strogo zabranjena pa je merica ove žitarice, koja je u jutarnjim satima iznosila 50 akči, nakon vesti o pljački u Kizilderbendu, porasla na 60 da bi do kraja dana dostigla cenu od 80 akči. Mevkufat je trgovcima odobrio najvišu cenu od 60 akči, ali se ona, kao ni ostale propisane cene, nije mogla održati. Oni bogatiji su kupovinom većih količina namirnica izazivali veštačke nestašice da bi potom iznosili robu iz zaliha i prodavali je po daleko višim cenama, najčešće za venecijanske dukate.²⁹⁴

Nestašice su privremeno prestale tek posle pet dana kada je stiglo 200 trgovačkih

---

290 Üsküdarî I, 524.

291 Isto, 542.

292 Isto, 570-571.

293 U vreme Kepirlijevog pohoda, prema kursu koji je primenjivan u novčanim transakcijama na vojnoj pijaci, para je vredela 4 akče. Üsküdarî II, 48a.

294 Isto I, 570-571.

i 700 državnih kola s brašnom, ječmom i dvopekrom. Ova količina bila je dovoljna za svega nekoliko dana.²⁹⁵ Kola trgovaca su odmah upućena na pijacu u pratnji jednog visokog janičarskog zapovednika, koji je trebao da spreči prodaju preprodavcima i šičardžijama. Državni provijant smešten je većim delom kod šatora nuzul-eminu, a manji deo poslat je na pijacu. Kako je ječma i dalje bilo malo, nuzul-eminu je naređeno da konjima janičarskih vodonoša daje samo polovinu dnevnog obroka, dok su ostalima sledovanja do daljnjeg ukinuta. Stoka je gladovala jer ni slame nije bilo u dovoljnim količinama. „Sirote životinje vrtele su se u krug kao da su derviši”.²⁹⁶

Još trista kola trgovaca stiglo je 26. avgusta. Ona natovarena stočnom hranom, pre svega ječmom, odmah su izdvojena iz karavana i poslata Portinim jedinicama uz naredbu da merica sme da se prodaje za najviše 60 akči. Tog dana je, međutim, ječma bilo toliko da se prodavao za 50 akči. Od ostalog provijanta, oka kafe je prodavana za 160 akči, oka plesnjivog sira za skoro 50 akči, dok je merica pirinča koštala čak 2 groša²⁹⁷ odnosno 320 akči, ali se ni po toj ceni nije mogla naći nigde na pijaci. Istovremeno u Sofiji je bilo jeftinog pirinča u izobilju, ali su trgovci posle napada hajduka u Kizilderbendu zazirali od kretanja na put. U vojsci se pričalo da jedan karavan sa namirnicama već danima stoji kod Pirota, ne usuđujući se da krene kroz pomenutu planinu.²⁹⁸

Borbe za Niš trajale su i dalje nesmanjenom žestinom. I dok se obruč oko Niša sve više stezao, većina pripadnika ordije mislila je samo o tome šta će pojesti i kako će nahraniti svoje konje, da ne bi pohod nastavila pešice. Dolazak raje, koja je iz kadiluka Gorica²⁹⁹ u *Arnautluku* stigla na vojnu pijacu da bi prodala maslo, dočekan je s oduševljenjem. Svi su se potrudili da napune posude po ceni od 50 akči za oku, pa su se, kupivši još nešto od namirnica koje su tog 31. avgusta stigle na pijacu, zadovoljni vratili u šatore.³⁰⁰

Ovo zadovoljstvo je kratko trajalo jer su već sutradan počele nove nestašice, što stvarne, što namerno izazvane. Nadzornik vojne pijace (*ordû pazarbaşı*), koji je brinuo o bezbednosti prodavaca i kupaca, kvalitetu robe, a pre svega o poštovanju utvrđenih cena, nije mogao da stane na put profiterima. Broj preprodavaca i raznih šičardžija

295 Maksimalna nosivost kola iznosila je 1000 kg. Perjés, „Army Provisioning“, 10.

296 Üsküdarî I, 575-577. Odnosi se na dervişe mevlevije koji igrom, vrteći se u krug, postižu mistički zanos.

297 Ovdje je reč o holandskom grošu, koji je bio u širokoj upotrebi na Balkanu, u Istanbulu, Anadoliji i Siriji u XVII veku. Početkom Bečkog rata vredeo je 120 akči da bi 1691. godine njegova vrednost varirala od 120 do 160 akči, u zavisnosti od oblasti. (Pamuk, *Monetary History*, 144) Na vojnoj pijaci u Keprilijevom pohodu 1690. godine vredeo je 160 akči. Üsküdarî II, 48a.

298 Üsküdarî I, 580.

299 Danas oblast Korča u jugoistočnoj Albaniji.

300 Üsküdarî I, 595.

Vojna pijaca

povećavao se iz dana u dan jer u nedozvoljenoj trgovini nisu učestvovali samo krupni špekulanti, već i običan narod.

„Svaki bakalin i ordudžija, da bi po ceni po kojoj želi prodavao provijant koji je nabavio i spremio u nekom ćošku, napravio je šator, neko od ćilima, neko od ogrtača, a neko od neverničkog kirbasa³⁰¹ i tamo prodavao i nije bilo nikoga ko bi tražio objašnjenje za pomenute stvari”.³⁰²

Izgladneloj vojsci je ostalo samo da se nada osvajanju Niša, kako bi se domogla bogatog plena i hrane uskladištene u gradskim magacinima.

---

301 Vrsta lanenog platna.

302 Üsküdarî I, 580.

PREDAJA NIŠA

Osvajanje Niša postalo je pitanje dana posle velike pobede osmanske vojske u Erdelju, pada Vidina i Bihaća, i potpunog povlačenja austrijskih snaga sve do Beograda. U borbama vođenim 5. i 6. septembra osmanska pešadija je zauzela nekoliko šarampova i jedan čarkifelek na zapadnoj strani, a zatim i veći deo jendeka.³⁰³ Branioci jendeka na istočnoj strani još uvek su pružali otpor, ali ne zadugo, pošto su lagumđžije minirale njihove položaje. Posle eksplozije, albanske čete su u naletu zauzele sve šarampove na nasipu iznad jendeka. Tu su se zaklonili i nastavili borbu protiv branilaca dok ih, nakon više od sat vremena, nisu potpuno potisnuli ka tvrđavi. Na osvojenom prostoru počela je izgradnja novih meterisa, tabija i bastiona, za koje je građa uzimana iz okolnih sela.

Veliki vezir smestio se na komandnom položaju janičarskog age, da bi iz neposredne blizine pratio tok bitke.³⁰⁴ Pošto se opsada Niša bližila kraju, deo trupa poslao je, kao prethodnicu, na sever. Bile su to vojske Dijarbekirskog ejaleta, sandžaka Bolu i Uzejir³⁰⁵ i odredi Turkmena, a trebalo je da im se na putu pridruže i trupe osvajača Vidina Dursun Mehmed-paše. Zapovednik ove vojske bio je vezir Kemankeš Ahmed-paša valija Dijarbekira.³⁰⁶

Borba za Niš nastavljena je 7. septembra s još većom žestinom. Preostali gradski šarampovi bili su u plamenu, a artiljerijska paljba nije prestajala ni noću.³⁰⁷ Sutradan, 8. septembra, negde oko podne, iznenada je prestalo gruvanje topova i puščana paljba. Iz tvrđave je izašao jedan dobošar, u pratnji roba Arapina.³⁰⁸ Poklisar se uputio ka tabiji janičarskog age, kome je preneo želju opsednutih da pregovaraju o časnoj predaji tvrđave.³⁰⁹

Veliki vezir je, najpre, to odbio uz podsećanje da zapovednik Niša, tri nedelje ranije, nije hteo čak ni da pročita njegovo pismo. Potom je, ipak, zatražio od Štaremberga

---

303 Üsküdarî I, 604; Silâhdar, 517; Defterdar, 51; Râşid, 128.

304 Üsküdarî I, 604-605.

305 Sandžak Uzejir obuhvatao je područje jugoistočne Anadolije.

306 Üsküdarî I, 606-607.

307 Isto, 607; Silâhdar, 517.

308 *T. E. Continuati* 1025 upor. Arneth, 123.

309 Üsküdarî I, 608; Silâhdar, 517-518; Defterdar, 51-52; Râşid, 128-129.

da pošalje taoce, dok je on, sa svoje strane, njemu uputio „jednog čauša i jednog bašu”. U turski logor stigli su pukovnik Ditrih i kapetan Simoni i započeli pregovore.³¹⁰

Pregovarači su, prema pisanju osmanskih hroničara, pokušali da nametnu svoje uslove. Oni nisu tražili milost (*aman*) odnosno priznavanje potpunog poraza, već direktne i ravnopravne pregovore, koji bi se vodili na njihovoj strani niškog mosta. Veliki vezir je, međutim, bio spreman jedino da im pruži *aman*, odnosno da im poštedi živote i pokretnu imovinu, računajući u to i lično naoružanje. Novi zahtev hrišćana za prekidom borbi i predahom od nekoliko dana, za vreme kojih bi poslali glasnika u Beograd po dalja uputstva, a zatim predali tvrđavu, takođe je odbijen. Usledio je kratak i oštar govor velikog vezira o „zaludnom zadržavanju islamske vojske na njenom putu”, nakon čega su hrišćani ipak pristali na turske uslove. Niška tvrđava primljena je na veru, a njenim braniocima uručene su potvrde o davanju *amana* (*amannâme*).³¹¹

Dalji pregovori o detaljima predaje nastavljeni su u tabiji janičarskog age i kulčehaje. Predstavnici gradske posade pokušali su da prošire uobičajene uslove pod kojima su Osmanlije uzimale tvrđave na veru; zahtevali su da na hiljadu zaprežnih kola iznesu svu artiljeriju, municiju i hranu i da povedu sve muslimanske zarobljenike. Mučni i teški razgovori trajali su cele noći. Glasnici su neprekidno išli iz meterisa u tvrđavu i natrag, obavestavali grofa Štaremberga o toku pregovora i donosili nova uputstva svojim predstavnicima. Neizvesnost je trajala sve do zore. Veliki vezir je skoro odustao od pregovora i naredio da se u tišini, da oni u gradu ne primete, od jendeka do tvrđave načine prolazi kroz koje bi nekoliko janičarskih buljuka stiglo do samog podnožja zidina. Janičari su zauzeli nove položaje, iščekujući znak za napad, kada je, konačno, u ranim jutarnjim časovima, 9. septembra, Štarembergov pregovarač pristao na sledeće uslove: gradska posada s porodicama može da izađe iz tvrđave samo sa 100 zaprežnih kola, namirnicama za nedelju dana i ličnim naoružanjem; svi zarobljeni muslimani, preobraćenici i hajduci predaju se zajedno s tvrđavom.³¹²

Nekadašnji osmanski podanici – raja morali su da ostanu u gradu, pošto su, s osvojenom zemljom, predati sultanu na brigu i staranje. Ovo potvrđuju i zapadni izvori, u kojima su sačuvani detaljni uslovi predaje u šest tačaka. Prema prvoj tački ugovora svi zarobljeni Turci, muškarci i žene, bez izuzetka, morali su da budu predati Osmanlijama. Prema drugoj: „Svi racki trgovci i seljaci, kao i sveštenici, koji spadaju s ove strane Save, zajedno sa svojim porodicama i stvarima, moraju da

310 T. E. *Continuati* 1025 upor. Arneth, 123.

311 Üsküdarî I, 608; Silâhdar, 517-518; Defterdar, 51-52; Râşid, 128-129.

312 Üsküdarî I, 609-610; Hazine 1468, 130b.

budu prijavljeni [osmanskim vlastima]”. Treća tačka regulisala je pitanje bezbednosti podanika Habzburške monarhije prilikom napuštanja Niša. Svaku gradsku kapiju trebalo je da obezbeđuje trideset janičara sa zapovednikom, a onu, predviđenu za izlazak iz grada, daleko veći broj osmanskih vojnika. Četvrta tačka određivala je redosled povlačenja. U osvit zore najpre bi krenulo 100 zaprežnih kola natovarenih stvarima, ili još neka kola više, već prema potrebi, a za njima kola vojnih starešina i nemačkih trgovaca. Prema petoj tački, austrijska posada, kako konjica tako i pešadija, trebalo je da napuste Niš u dva sata poslepodne, s ličnim naoružanjem, razvijenim zastavama, sagorelim fitiljačama i metkom u cevi, a s njima i svi oficiri, sa ženama, decom i poslugom. Šesta tačka ugovora odnosila se na pratnju koja je, sve do Beograda, trebalo da štiti hrišćane od napada Tatara i Albanaca. Austrijanci su, za vreme pregovora, posebno insistirali na razvijenim zastavama i vojnoj muzici, kako bi svom izlasku iz tvrđave dali utisak dostojanstvenosti i tako ublažili pretrpljeni poraz.³¹³

Nišku tvrđavu je, odmah po završetku pregovora, zaposelo nekoliko stotina janičara. Dok su hrišćani bili zauzeti utovarom kola i drugim pripremama za put, age spahija i silahdara postrojili su svoje ljudstvo u alaje levo i desno od gradske kapije, pa sve do janičarskih šatora u osmanskom logoru, i s razvijenim barjacima čekali izlazak neprijatelja.³¹⁴

Zbog bojazni da će neki od najistaknutijih zarobljenih muslimana, i pored dogovora, biti tajno odvedeni kako bi se, kasnije, za njih tražio veliki otkup, kulćehaji Mehmed-agi i nekolicini čorbadžija naređeno je da odmah izvedu tri stotine muslimana iz tvrđave. Ovi ljudi, žene i deca, većinom zarobljeni u bici kod Ćustendila, poslani su u poseban šator gde im je podeljen dvopek.³¹⁵ Celokupna vojna čaršija slegla se oko pomenutog šatora kako bi iz prve ruke čula priče o zbivanjima u Nišu dok je bio u posedu nevernika. Istu takvu, čak i veću pažnju izazvao je dolazak između četiri i pet stotina muškaraca, žena i dece – raje, koja je zatečena u tvrđavi i dovedena pred šator velikog vezira.³¹⁶ Ubrzo se pročulo da su stari, žene i deca do deset godina ubrojani u ratni plen i dati na poklon janičarima koji su se borili u metorisima. Tada se stvorila velika gužva oko glavne kancelarije za finansije, jer su svi koji su imali pravo na ovaj poklon požurili da izvade potvrde o posedovanju ratnih zarobljenika,

---

313 *T. E. Continuati*, 1023-1025; Gerba, 176-177.

314 *Üsküdarı I*, 611.

315 Isto; Ostali osmanski hroničari navode broj od 150 zarobljenih muslimana. *Silâhdar*, 518; *Defterdar*, 52; *Râşid*, 129. *Silâhdar*, 519, beleži da su Austrijanci pokušali da tajno, u buradima, prokrijumčare nekoliko najvažnijih zarobljenika, muslimana ali su otkriveni.

316 *Üsküdarı I*, 611, 627, najpre navodi da je iz tvrđave izvedeno više od 300 raje, ljudi, žena i dece, a zatim više od 500. Ostali osmanski hroničari preuzimaju jedan od drugoga broj od ukupno 399 pripadnika raje zatečene u Nišu. *Silâhdar*, 518-519; *Defterdar*, 52; *Râşid*, 129.

na osnovu kojih su mogli da raspolazu zarobljenom rajom. Žene, deca i stari su, u međuvremenu, vraćeni natrag u tvrđavu, da tamo sačekaju dok ne budu razdeljeni posadama meterisa.³¹⁷ Svi muškarci, stariji od deset godina smatrani su hajducima i privremeno su smešteni u subašin zatvor.³¹⁸ Nakon toga su, prema zapovesti Mustafe Keprilija, bačeni u okove i poslani na opravku niške tvrđave.³¹⁹ Njihovu sudbinu podelilo je i stotinak preobraćenika, nekadašnjih najamnika čuvenog vezira-odmetnika Jegen Osman-paše, koji su odrekavši se islama stupili u službu kod hrišćanskog gospodara.³²⁰ Tridesetak Francuza koji su takođe bili u austrijskoj vojsci, prešli su Turcima i ostali u Nišu.³²¹

U poslepodnevnim časovima 9. septembra civili, podanici Leopolda I, u pratnji manjeg broja habzburških vojnika, krenuli su iz grada. Iz tvrđave su, praćeni grdnojama i psokama postrojenih alaja, izašli prvo žene i deca, a zatim i ostalo nemačko gradsko stanovništvo, koje se u vreme jednogodišnje austrijske uprave doselilo u Niš. Posada je napustila utvrđenje sutradan. Osmanlije su procenile da ukupno ima između četiri i pet hiljada ljudi, pa je zato zapovedniku ejaleta Maraš dodeljeno 500 spahija i 500 silahdara, da ih bezbedno sprovedu do Beograda. Pomenuti paša bio je smešten na rubu ratnog logora, gde je dočekaio hrišćane, čuvao ih u toku noći i pripremio za sutrašnji polazak.³²²

Međutim, i pored preduzetih mera poraženi neprijatelj nije mogao da se zaštiti od nasrtaja običnih vojnika, koji su ostali bez željno očekivanog plena. Hrišćani su, već prilikom izlaska iz tvrđave postali žrtve gramzivosti vojnika. Ne obazirući se na uobičajene uslove davanja amana braniocima tvrđava, veliki broj pripadnika ordije krenuo je da, najpre krišom, navodno na ime poklona, uzima ponešto od ljudi koji

---

317 Üsküdarî I, 611, 628.

318 Isto, 611.

319 Isto, 628; Anonimni osmanski hroničar (Hazine 1468, 130b), piše da su hajduci i preobraćenici pretvoreni u roblje, a ne precizira za koje su poslove kasnije korišćeni. Nekoliko izvora za 1690. godinu donose podatke o navodnom masovnom smaknuću raje u Nišu. To su: izveštaj francuskog ambasadora Kastanjer de Šatonefa i letopisni zapis Stefana Ravaničanina, oba sastavljena na osnovu nepotvrđenih vesti s terena, bez navođenja konkretnog broja nastradalih. Zatim istorije osmanskih hroničara Defterdara i Rašida, u kojima piše da je u Nišu pobijeno 399 hajduka-raje. Ovi podaci prihvaćeni su u srpskoj historiografiji (Ивић, *Историја Срба*, 295; Веселиновић, *Војводина*, 129; Исти, „Срби у Великом рату“, 529; Станојевић, *Србија*, 178; Тричковић, *Београдски њашалук*, 74; Иста, „Ниш“, 201; Самарџић, *Француска*, 172). Ipak veći broj izvora, ne potvrđuje ovu vest. Najobavešteniji i najpouzdaniji nemački i osmanski, kao i savremeni italijanski izvori, ne pominju ovaj, u datim okolnostima besmislen, pokolj zarobljenog naroda. Opširnije o ovom pitanju vid. Катић, „Срби у Нишу“.

320 Silâhdar, 519; Defterdar, 52; Râşid, 129. С. Катић, *Јејен*, 192-193.

321 Arneth, 124, упор. Протић, „Одломци“, 171.

322 Üsküdarî I, 612; Hazine 1468, 130b; Arneth, 124; Gerba, 177; Silâhdar, 519, pogrešno navodi da su za pratnju poraženog neprijatelja bili zaduženi beglerbeg Sivasa i aga silahdara.

su izlazili iz grada, da bi ubrzo, otvoreno počeli da razvlače stvari s onih stotinak natovarenih kola koja su napuštala tvrđavu. „Podlaci i nitkovi i oni iz sloja trgovaca, koji su uživali u pljačkanju, otimanju i rasipanju vojnog logora, sada su primili kao mito neke sitnice od nevernika koji su izlazili iz tvrđave, a neki su čak krali, otimali i grabili njihovu imovinu i stvari i besramno se ponašali”, zapisao je Uskudari.³²³ Bataljon iz regimente Aspremont, poslednji koji je izašao iz grada, nosio je samo četiri muskete, a samom Štarembegu je jedan Turčin istrgao pištolj iz pojasa.³²⁴

O svemu ovome je grupa carskih oficira obavestila velikog vezira i zatražila pravdu.³²⁵ Mustafa-paša Keprili smenio je odmah zapovednika čauša i age spahija i silahdara.³²⁶ Zatim je izdao zapovest koju su telali istog časa razglasili duž celog logora:

„Svaki onaj kod koga se nalaze otete bilo stvari, bilo zarobljenici, neka ih preda čaušbaši, a oni koji to ne učine, a stvari se zateknu u njihovim rukama ili šatorima, biće kažnjeni najtežim kaznama i ubijeni.”³²⁷

Naročitu uznemirenost velikog vezira izazvala je otmica dečaka od sedam godina, sina austrijskog pešadijskog kapetana. Vojnici su se dali u potragu i pretraživanje šatora. Nađeno je oko sedamdeset otetih ljudi, nekoliko pokradenih pušaka, dok je dečak, prema priči koja je kasnije kružila ordijom, nađen u stogu sena pokraj šatora izvesnog Ahmed-age iz Kratova.³²⁸ Prema drugoj verziji, dečak, koji je znao malo turski jezik pošto ga je čuvala jedna zarobljenica muslimanka, proveo je dva-tri dana bez hrane u rupi koju je njegov otmičar iskopao. Pošto je otkriven, obučen je u novo odelo i poslat ocu u pratnji pouzdanih ljudi.³²⁹

Muke Leopoldovih podanika nastavile su se i na putu ka Beogradu. Hiljadu spahija i silahdara, zaduženih za njihovu pratnju, opljačkali su ih još prve noći i razbežali se kud koji. General Štarembeg žalio se velikom veziru povodom ovog događaja, na šta mu je Mustafa Keprili poslao hleba za četrnaest dana i novu pratnju, ali je i ova pobegla čim je pao mrak. Od Jagodine do Beograda, morali su sami da se brane od nasrtaja pojedinih turskih četa. Najviše su stradali od Tatara, koji su napadali kolonu, i odvodili u roblje koga su stigli.³³⁰ U jednom od sukoba Štarembegovi vojnici ubili su četrdeset

---

323 Üsküdarî I, 611-612.

324 T. E. *Continuati* 1025; Arneth, 124, upor. Противъ, „Одломци”, 171; Gerba, 177.

325 Üsküdarî I, 620; Silâhdar, 519.

326 Prema odredbama Sulejmanovog zakona o davanju amana, zaštita neprijatelja koji izlazi iz tvrđave predate na veru, bila je dužnost čauša Visoke Porte i aga spahija i silahdara. Üsküdarî I, 621.

327 Isto.

328 Isto, 623.

329 Silâhdar, 519-520.

330 T. E. *Continuati*, 1025; Silâhdar, 519; Arneth, 124, upor. Противъ, „Одломци”, 171.

Tatara, a ostale naterali u bekstvo.³³¹ Hrišćani su se najzad, uz velike muke, domogli Smedereva, odakle su prešli Dunav, i preko Pančeva, stigli u Beograd, 22. septembra.³³²

Na dvoru i među vojnim krugovima, nedugo zatim, počele su da kruže priče kako je Gvido fon Štaremberg izgubio Niš zbog svoje nesposobnosti i neodgovornosti. Njegovi protivnici tvrdili su da je postupio suprotno naređenju Ludviga Badenskog da po svaku cenu drži nišku tvrđavu. Leopold I, nakon vesti o brznoj predaji Vidina, naredio je da se zapovednik Hompeš izvede pred ratni sud a da se na odgovornost pozove i general Štaremberg, kao i svi viši i niži zapovednici niškog garnizona. Markgraf Badenski, u pismu caru od 28. oktobra, odbacio je optužbe protiv Štaremberga ističući da je ovaj pre zaslužio pohvalu zbog dugotrajne odbrane, nego pokudu zbog predaje jednog tako slabo utvrđenog mesta kao što je to bio Niš. Leopold I je, posle intervencije Badenskog, priznao Štarembergu da je bio nepravedno optužen i tako otklonio sve sumnje o njegovoj navodnoj odgovornosti za gubitak grada.³³³

Prema ugovoru o predaji Niša celokupno naoružanje tvrđave ostalo je Turcima: četiri havan topa³³⁴, osam baljemeza, 51 veliki top, 44 kolonborne³³⁵, mnogo topovskih đuladi, ručnih kumbara i onih sa zapaljivim punjenjem (*kızgın kumbara*), 1370 buradi različite veličine sa skoro 160 tona crnog evropskog baruta, hiljadu gvozdениh pijuka i isto toliko novih, nekorišćenih gvozdениh lopata i dosta drvne građe.³³⁶ Austrijanci su morali da ostave u pristaništu sve čamce i manje brodove koji su im služili za prevoz ratnog materijala.³³⁷ U niškim magacinima nalazilo se i 6000 merica brašna, procenjenih na 2500 „lavljih groša”.³³⁸ Državna blagajna je tačno toliku svotu predala kulčehaji Mehmed-agi da ga podeli janičarima, koji bi kasnije, prema potrebi, kupovali to isto brašno iz državnih zaliha.³³⁹

331 T. E. *Continuati*, 1025.

332 Isto, 1025; Arneth, 124, црог. Протић, „Одломци“, 171; Gerba, 177; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 481; Diersburg, 132; Ивић, *Историја Срба*, 295.

333 Diersburg, 323, 330; Arneth, 125-126.

334 Opsadni top kratke cevi, u standardnoj upotrebi kod Osmanlija od druge polovine XV veka. U početku je korišten za kamenu đulad, a od polovine XVI veka, za granate s barutnim ili nekim drugim zapaljivim punjenjem, koje su, izazivajući požare, nanosile veću štetu objektima u opsednutom gradu. Prečnik cevi zavisio je od veličine đuladi. U poslednjoj deceniji XVII veka najčešće su korišćene kugle težine od 30, 43, 44 i 98 kg. Habzburgovci su koristili nešto teže havan topove, većeg prečnika cevi, za veću i težu đulad. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 100-107.

335 Vrsta lakog poljskog topa, dužine od 2,20 do 3,30 m. Izbacivao je đulad težine od 2 do 20 kg. Osmanski naziv kolonborna (kolunburna, kolumburna, kolumburina) preuzet je sa Zapada: špan. *culebrina*, ital. *colubrine*, fran. *couleuvrine*. Isto, 116-118.

336 Üsküdarı I, 609-610. Zatečene stvari popisane su pod nadzorom Ismail-paše, rumelijskog defterdara, i zaplenjene u korist države. Isto, 618.

337 Isto, 630.

338 Holandski groš bio je poznat u Osmanskom carstvu pod imenom „lavliji groš” (*esedi gurus*) ili arslanija (*arslan*, lav) jer je na sebi imao utisnut lik lava.

339 Üsküdarı I, 627.

General Guido fon Štaremberg

Potom se pristupilo raščišćavanju i poravnavanju zemljišta. Najpre je tobđzijski odžak izvukao topove iz meterisa, natovario ih na kola, zajedno s topovskom municijom, i spremio za pokret. Ordudžije su počele da zatrpavaju mesta gde su bili meterisi i topovski bastioni. Njima su se pridružili i neki iz spahijskog i silahdarskog odžaka da bi što pre završili raščišćavanje terena oko gradskih bedema.³⁴⁰

---

340 Isto, 622.

Uporedo s ovim, započeti su radovi na popravljanju veoma oštećene niške tvrđave. Pošto Mustafa-paša Keprili nije nameravao da se zadržava u Nišu, naredio je da se za ove poslove upotrebe hajduci, preobraćenici i vojni begunci kojih je bilo sve više. U gradu je ostavio malobrojnu posadu sastavljenu od jerlija, koja je trebala da nadgleda radove i obezbeđuje okolne puteve i derbende.³⁴¹ U Nišu je ostalo i oko hiljadu ranjenih i bolesnih osmanskih vojnika s nešto provijanta.³⁴²

Zbog obimnih priprema za nastavak vojnih operacija koje je trebalo obaviti za manje od nedelju dana, veliki vezir je tek uoči nastavljanja pohoda imenovao muhafiza Niša. Na taj položaj postavio je Kandildži Husejin-pašu, iskusnog i proverenog vezira, bivšeg jedrenskog bostandžibašu, koji je kao muhafiz Sofije bio dobro upoznat sa situacijom na ovom delu ratišta. Husejin-paša je, s brojnom vojničkom pratnjom koja je trebalo da pojača muhafazu Niša, 19. septembra sustigao osmansku vojsku i velikog vezira na paraćinskom menzilu da bi primio potrebna uputstva. Njegov zadatak bio je da popravlja nišku tvrđavu, sprovodi karavane provijanta iz pravca Pirota do narednih vojnih postaja i, što je najvažnije, da izbeglu rajuz iz okoline ponovo naseljava u opustela sela.³⁴³

Vezir Kandildži Husejin-paša nesumnjivo je bio osoba od poverenja Mustafa-paše Keprilija, pošto ga je ovaj, nekoliko nedelja kasnije, nakon osvajanja Beograda, postavio za zapovednika beogradske tvrđave, dok je u Niš premešten muhafiz Pirota Abdulkadir-paša.³⁴⁴

Osvajanje Vidina, a zatim i Niša bili su od izuzetnog značaja za dalji uspeh osmanskog pohoda. Ovi gradovi postali su centri u kojima je skladišteno žito, prikupljeno u kadilucima na donjem Dunavu i centralnim bugarskim oblastima. Naročito je zauzimanje Vidina omogućilo da se vanrednim nametima opterete vlaški krajevi duž Dunava, koji su bili zaduženi za nabavku brašna i opreme za brodove.³⁴⁵

Veliki vezir nije se ni jednog trenutka dvoumio da li da nastavi pohod ili ne. Sudeći prema izveštajima uhoda, austrijska vojska se potpuno povukla iz Srbije, ostavivši malobrojne posade u Beogradu i Smederevu. Glavnina trupa Monarhije bila je prebačena na druga evropska ratišta, što je davalo nadu da će se u jednom naletu ponovo vratiti sve osmanske zemlje. Zato je na savetovanju najviših vojnih zapovednika Mustafa Keprili saopštio svoju nameru da vojsku, i pored zime koja se bližila povede na Beograd.³⁴⁶ U prvom trenutku suočio se s protivljenjem svih okupljenih koji

---

341 Isto, 627.

342 Silâhdar, 521.

343 Üsküdarî I, 635; II, 44 a; Silâhdar, 521.

344 *MD 100*, 63.

345 Üsküdarî I, 632-634.

346 Silâhdar, 521.

su bili za odlaganje pohoda do iduće godine, pošto je vojska bila isuviše iscrpljena dugotrajnom opsadom Niša, a nije bilo dovoljno municije i hrane. Dunav je, prema izjavama prisutnih, bio još uvek većim delom u posedu neprijatelja, a beogradska tvrđava suviše krupan zalogaj za izmorenu i izgladnelu vojsku. Loše snabdevanje, neredovna isplata prinadležnosti i zima na pragu, uticali su na opšte nezadovoljstvo svih pripadnika osmanske vojske, pa čak i visokih zapovednika, koji su pokušali da odvrte velikog vezira od daljeg ratovanja. Mustafa Keprili je, međutim, ostao pri svojoj odluci tako da prisutnima nije preostalo ništa drugo nego da se priklone njegovoj volji i naredje jedinicama da se pripreme za pokret.³⁴⁷

Prema zapovesti velikog vezira, vojsci nisu data precizna obaveštenja o narednim ratnim operacijama, samo im je rečeno da se spremaju put Aleksinca. Mustafa-paša je sve svoje planove držao u tajnosti i, sudeći prema toku pomenutog savetovanja, samostalno odlučivao o svemu. Uskudari s ponosom ističe da Osmansko carstvo odavno nije imalo tako sposobnog i mudrog vojskovođu kao što je on,

„jer se ranijih godina, u prethodnim pohodima, još pre pokreta znalo na koju će se stranu ići. I ne samo što su to znali svi, i malo i veliko, već su to telali, kao na licitaciji, izvikivali po vojnoj pijaci, te su tako neprijateljske uhode o svemu obaveštavale neverničku stranu. Ali ove blagoslovene godine, u ovom carskom pohodu, u ratne poslove nije bio niko drugi upućen izuzev našeg serdara. Tako su neverničke uhode ostale bez vesti, zbunjene i začuđene. Svetina nije mogla da raspreda o ratnim stvarima, pa će nam Bog, nema sumnje, svojom velikom milošću mnogo pomoći u vezi pomenutih poslova.”³⁴⁸

Objavljivanje odluke velikog vezira da se pohod nastavlja, dovelo je do daljeg osipanja vojske. Prvi begunci pojavili su se već u toku opsade Niša da bi, nakon naredbe za pokret, dezerterstvo dobilo masovne razmere. Pravi razlozi bežanja bili su glad i neredovna isplata obezvređenih plata. Osim toga, uzimanje Niša na veru nije pružilo priliku vojsci da dođe do ratnog plena, ako se izuzmu janičari kojima je razdeljena zarobljena srpska raja.

Svake večeri iz logora je nestajalo dve do tri stotine ljudi. Bežali su u različitim pravcima da bi se u toku noći našli na dogovorenom mestu i zajedno vraćali u Anadoliju. Većina begunaca nisu zapravo bili pravi vojnici već doskorašnja anadolska raja koja je upisivanjem u janičarski odžak stekla status vojnika. Kapukulu trupe su, na taj način, bar na papiru, imale dovoljan broj ljudi, dok su se pridošlice oslobodile poreza koji su, kao raja, morali da plaćaju. Većina njih je još u Anadoliji pokušala da izbegne odlazak u pohod, ali ih je strah od kazne naterao da se na kraju ipak pridruže ordiji. Njihovo prisustvo u vojsci više je ometalo ratne operacije nego što im je pomagalo. Oni najčešće nisu ni pristupali buljucima u koje su formalno bili upisani već su se bavili preprodajom hrane i drugim mahinacijama na vojnoj pijaci, i s nestrpljenjem iščekivali pad

---

347 Isto.

348 Üsküdarî I, 634-635.

svake palanke i tvrđave da krenu u pljačku i razvlačenje plena.³⁴⁹ Velika grupa begunaca uhvaćena na putu ka Dragomanskom klancu uglavnom se sastojala od ovih preprodavaca hrane.³⁵⁰ Među njima bio je i znatan broj Kurda, koje su svojevremeno sultanovi goniči morali da poteraju u rat. Svi oni poslani su natrag u ordiju, a potom bačeni u okove i upućeni na popravku niške tvrđave. Begunci koji su na sebi imali vojničke oznake i lažno se predstavljali kao pripadnici kapukulu trupa, javno su osramoćeni odsecanjem kragni i šibanjem.³⁵¹

Nastavak ratovanja izazvao je i novi potres na vojnoj pijaci. Trgovci su, po ko zna koji put, radi prodaje po višim cenama, povukli iz prodaje sve namirnice. Jedino oni koji bi im krišom, unapred dali zlatnik mogli su da dobiju vrećicu pirinča, komad kačkavalja i slično. Dva dana uoči polaska, 13. septembra, oka dvopeka dostigla je cenu od 13, a brašna 8 para. Janičari koji su tog dana dobili zaostale plate zakasnili su na vojnu pijacu pa nisu mogli da se snabdeju ni jednim ni drugim. Čak ni pripadnici spahijskog odžaka koji su dan ranije dobili prinadležnosti nisu uspeli ništa da kupe. Kancelarija mevkufata uspela je da obezbedi podelu dvopeka za svega sedam dana jedino janičarskom odžaku, dok su državni službenici, osoblje Divana i drugi bili prepušteni sami sebi. Nezadovoljstvo je bilo još veće jer je sutradan trebalo da proslave Kurban bajram. Tog 14. septembra oni koji su imali stoku klali su kurban, dok je većina sa strahom i zebnjom, gladnih stomaka iščekivala polazak. Radost zbog osvajanja Niša odavno je splasnula, baš kao i zalihe hrane, dok je novac, koji je u toku dana trebalo da bude isplaćen kapukulu jedinicama, povučen natrag u državnu blagajnu a isplata odložena za neki od sledećih menzila. Zato su se mnogi, poput kancelarijskog službenika Uskudarija, tešili da je „vreme takvo da ga treba prebroditi strpljenjem” i obavljali poslednje pripreme za neizvestan nastavak ratovanja.³⁵²

---

349 Isto.

350 Salih-paša, pritežavalac sandžaka Silifke i čuvar tuga velikog vezira u ovom pohodu, bio je zadužen za hvatanje dezertera. Njegovi ljudi čuvali su sve prolaze od Niša do Dragomana, izuzev Kizilderbenda gde je postavljen poseban muhafiz i nekoliko čauša janičarskog odžaka s istim zadatkom. Isto, 626.

351 Isto, 627.

352 Isto, 624-627.

NA PUTU OD NIŠA DO SMEDEREVA

Borbene jedinice osmanske vojske napustile su niško polje 15. septembra, najpre janičari, a nekoliko sati docnije spahije i silahdari i veliki vezir s pratnjom. Brzo su napredovali ka aleksinačkom menzilu pošto ih nije usporavala komora.³⁵³ Prenoćivši kod Aleksinca, vojska je nastavila dalje, putem koji je vodio kroz guste šume i planinski klanac, u narodu poznat pod nazivom Ražanj. Menzil kraj istoimene palanke trebalo je da bude sledeće konačište. Kako je pomenuti klanac bio suviše uzan za smeštaj vojničkih šatora, uz to i siromašan vodom, Mustafa Keprili je naredio da samo janičarski odžak zanoći u blizini Ražnja, dok se on, s glavninom vojske, zaustavio na sat i po hoda udaljenosti. Sutradan su i jedni i drugi prošli postaje Ražanj i Kinalioglu čitluk³⁵⁴ i stigli na paraćinsko polje. Ovde su podigli logor da sačekaju ostatak ordije koji je dan kasnije krenuo za njima.³⁵⁵

Duga kolona topovskih kola i stoke, praćena komordžijama, ordudžijama i službenicima Divana, odmicala je sporo, prevalivši put od Niša do Aleksinca za nešto više od osam sati. Kola s namirnicima i trgovci napredovali su zajedno s njima. Zalihe su već bile pri kraju pa je mevkufat delio samo dvopek. Ostalo je moglo da se kupi jedino na vojnoj pijaci u ranim jutarnjim satima, i to isključivo za „zdrave” osmanske kovanice, pare i akće, ne i za bakrenjake, ili za strani novac.³⁵⁶ Meso, međutim, nije moglo da se nabavi ni na taj način, jer je najveća oskudica vladala baš u stoci. Stada državnih ovaca, desetkovana glađu, kretala su se sporije od ljudi i sa zakašnjenjem pristizala u ordiju. Mnogi službenici ostali su bez obroka jer glavni kasapin nije uspeo da stigne do večeri na aleksinački menzil i podeli zagarantovane porcije ovčetine. Sutradan je izgladnele ljude čekao dug i tegoban put do Paraćina.³⁵⁷

Suočeni odavno s glađu, Turci su se, posle Niša, našli pred razrovanim drumovima, srušenim mostovima i bespućem močvara. Osmansko carstvo je nekada slovalo

---

353 Üsküdarî I, 626.

354 Danas nepoznato. Čitluk Kinalioglu nalazio se u blizini Ražnja; u jednom izvoru pominje se kao drugi naziv za Ražanj (Зиројевић, Олга, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, 240).

355 Üsküdarî I, 632.

356 Namirnice na aleksinačkoj postaji bile su skuplje nego u vreme opsade Niša. Dvopek je koštao tri puta više nego mesec dana ranije - 30 para (120 akći), a brašno dva puta - 10 para (40 akći). Ovčetina je koštala 20 a govedina 10 akći za oku. Oka sira iz mešine koštala je 60 akći a plesnjivog kačkavalja 100 akći. Isto, 630.

357 Üsküdarî I, 629-630, 632.

za državu koja najveću pažnju posvećuje izgradnji i održavanju saobraćajnica. Važni putevi održavani su u dobrom stanju, redovno popravljani i kaldrmisani. Sâm sultan podsticao je najviše državne i dvorske činovnike da, kao svoje zadužbine, grade mostove ili prihvatilišta za putnike, zauzvrat im dajući velika imanja. U XVII veku, međutim, bilo je sve manje novca za održavanje puteva. Drumovi i mostovi popravljani su jedino uoči ili u toku sâmog ratnog pohoda, ali ni posle toga ne bi izgledali mnogo bolje jer bi prolazak vojske, teške komore i naoružanja prouzrokovao znatna oštećenja na njima. Niko se više nije brinuo za stare zadužbine, a ratna pustošenja i opšte osećanje beznađa nisu podsticali ljude na podizanje novih. Idući kroz guste hrastove šume i klance, putem koji se gubio u močvarama, Abdulah bin Ibrahim el-Uskudari je zapisao:

„U naše vreme državni dostojanstvenici i stare, verne sluge Carstva nisu brinuli o zadužbinama, nisu se starali o popravci mostova koje su podigli njihovi prethodnici, a koji su, s godinama, tako oronuli da samo što se nisu srušili. Oni su vreme provodili u zabavi govoreći: 'Zar da se obnavlja svet koji se ionako ruši' i u tom smislu su se provodili i veselili. Gde god se mogao naći brzi konj ili nešto drugo što bi razgalilo dušu, ili ludorije pajaca, tamo su se mogli naći i oni u društvu bludnica”.³⁵⁸

Stanje puteva u Srbiji nije se mnogo izmenilo ni za vreme austrijske uprave. Svi kontingenti hrane, teškog ratnog oruđa i oružja, kao i građevinskog materijala prevoženi su rekama, Dunavom, Moravom i Nišavom, u to vreme plovnom do Niša. U našim krajevima bilo je malo vojske Monarhije, tako da nije bilo potrebno organizovati dodatni prevoz kopnom, a samim tim ni popravljati mostove i drumove.³⁵⁹ Izuzetak je bio put od Beograda preko istočne Srbije do Vidina. U jesen 1689. godine, posle osvajanja Vidina, austrijska inženjerija je osposobila ovaj pravac za saobraćaj kolima, kako bi omogućila bolju vezu između vidinskog i beogradskog garnizona.³⁶⁰

Već na deonici od Niša do Aleksinca osmanska vojska je imala mnogo teškoća s prebacivanjem topova i kola s municijom preko nesigurnih i oštećenih mostova, ali to nije bilo ništa spram onoga što ih je čekalo. Počevši od spaljene ćuprije na Moravi, pa sve do Smedereva, u zemlji nije postojao nijedan most.³⁶¹ Svesni da Srbiju prepuštaju Turcima, Austrijanci su do temelja uništavali sve za sobom. Pad Niša bio je znak za povlačenje preostalih hrišćanskih jedinica iz okolnih utvrđenih mesta. Grof Altoviti, zapovednik Kruševca, napustio je grad, prethodno spalivši njegovu okolinu.³⁶² Potpukovnik Antonije Znorić ranije je zapalio Prokuplje.³⁶³

358 Isto, 631.

359 Isto, 629.

360 Катић, „Пут“, 114.

361 Isto, 633, 639.

362 Bizozeri, 16; Contarini II, 238, prema Томић, *Десет њодина*, 203.

363 T. E. Continuati, 1023; Brlić, *Freiwillige*, 79; Gerba, 174; Hazine 1468, 130a.

Najveću pustoš ostavili su za sobom odredi koji su se povlačili dolinom Velike Morave prema Smederevu. Vest da su bežeći od Tatara spalili most kod Ravnog stigla je velikom veziru u vreme dok je opsedao Niš. Tri dana pre nego što je napustio niško polje, poslao je albansku vojsku da ga ponovo sagradi, a zatim krene u poteru za neprijateljem.³⁶⁴ Za izgradnju je trebalo upotrebiti građu od drveta koja je, pored velike količine municije, artiljerijskog oruđa i čamaca, nađena u napuštenom logoru habzburške vojske na mestu prelaza Ravno. Sudeći po količini uskladištene građe Austrijanci su nameravali da podignu novi most, umesto privremenog, koji je prethodne godine sagradio Ludvig Badenski.

Izgradnja mosta na Moravi je bila u toku već tri dana kada je 19. septembra osmanska vojska došla na domak Ravnog. Sa radovima se nastavilo ubrzano; radilo se i noću uz svetlost baklji, ali most, uz sve napore, nije završen do jutra. Pošto je vodostaj bio nizak naređeno je da se janičari i ostali pešaci prebace čamcima, a da konjica preгази reku. Albanska pešadija koja je do tada gradila most upućena je u požarevački kraj da se obračuna s tamošnjim grupama hajduka, kao i da pokuša da spreči blokadu Dunava od strane austrijske posade Kuliča. Smešten na strmom uzvišenju sa šest velikih kula i brojnim bedemima, Kulič je bio pravi stražar na Dunavu.³⁶⁵ Baš u vreme dolaska osmanske vojske na prelaz Ravno, saznalo se da je njegova posada, zajedno s hajducima iz okoline, napala i opljačkala konvoj žita koji je komandant dunavske mornarice Mecomorte uputio iz Vidina kao pomoć izgladneloj turskoj vojsci.³⁶⁶

Glavnina osmanskih snaga je 20. septembra počela prelazak Morave. Nivo vode dosezao je jedva do uzengija tako da su čak i komora, i kola s topovima i municijom stigli na drugu obalu skoro potpuno suvi. Jedina šteta bio je gubitak dela ovaca, koje nisu uspele da preplivaju reku. Silahdar je kasnije, s neskrivenim prekorom, napisao da je, s obzirom na nizak vodostaj i dovoljan broj rečnih prelaza, veliki vezir bez potrebe izgubio vreme na popravku mosta. Jedini razlog zadržavanja, prema njegovom mišljenju, bila je želja Mustafa-paše Keprilija da obnovi zadužbinu svog oca.³⁶⁷ Do podneva 21. septembra sva vojska bila je na jagodinskoj vojnoj postaji. Samo je dvesta janičara-jerlija ostalo u palanci Ravno kao stalna posada.³⁶⁸

---

364 Üsküdarî I, 623-624. Most je bio zadužbina velikog vezira Mehmed-paše Keprilija, oca Fazil Mustafa-paše Keprilija. Podignut je uoči pohoda na Erdelj 1658. godine, na mestu nekadašnje skele. Nosilo ga je devet fiksiranih pontona, a o njegovom održavanju brinuli su stanovnici jednog sela, najverovatnije Ravnog, zbog čega su bili oslobođeni nekih poreza (Silâhdar, 522). Putopisac Kikle koji je prešao most svega dvadesetak dana nakon završetka radova, piše da je *vrlo lepo i prikladno sagrađen, iako je sav od drveta*. Narod ga je prozvaao Sultan Mehmedova ćuprija. P. Самарцић, *Београд*, 196.

365 Više o Kuliču iz pera Abdulaha bin Ibrahima el-Uskudarija vid. Катѣћ, „Пут“, 107.

366 Üsküdarî I, 635-636.

367 Silâhdar, 522.

368 Isto; Üsküdarî I, 637. Turci su palanku zvali i Ćuprija na Moravi (*Ćisr-i Morava*) odnosno Ćuprija.

Jagodina je bila priyatna varoš koja je ostavljala lep utisak na sve koji su u nju dolazili. Sa dve džamije, drvenom sahat-kulom, karavan-sarajem, bezistanom i sarajem Derviš-bega Jahjapašića, jagodinskog zadužbinara, izdvajala se veličinom i lepotom od ostalih naselja na Carigradskom drumu. Sredinom XVII veka imala je, prema Evliji čelebiji,³⁶⁹ 1600 kuća, stotinu dućana, hamam, javne kuhinje, nekoliko česmi, mekteb i druge javne objekte. Zbog svoje lepote i ugodne klime bila je mesto u kome je rado živela većina spahija iz okoline.³⁷⁰ Prihodi od pazara i vašara, koji su ovde redovno održavani, kao i od drugih nameta, služili su za izdržavanje posade tvrđave Ostrogon.³⁷¹

Jagodina je prešla u hrišćanske ruke pošto je Ludvig Badenski 29. avgusta 1689. godine, potukao osmansku vojsku na području između reka Lepenice i Morave. Za vreme borbi vođenih u ovom periodu, naselje nije pretrpelo nikakva oštećenja; čak je izgrađeno nekoliko novih zgrada za potrebe austrijske vojske. Posle odluke donete na savetovanju generala da se osvojeni srpski krajevi prepuste Osmanlijama bez borbe, Jagodina je spaljena do temelja. U želji da Turcima nanesu što više štete, ali i da nateraju narod na povlačenje, odnosno seobu u Srem, austrijski odredi opustošili su ne samo grad već i okolinu kao i sva naseljena mesta na koja su nailazili na svom putu.

Pregazivši Moravu, Osmanlije su zatekle zgarište. Prizori pred njihovim očima su potresli sve koji su te krajeve poznavali odranije. Jedan od njih bio je i Uskudari. Ugledavši razrušenu i spaljenu Jagodinu zapisao je:

„Ova ljupka kasaba izgledala je kao da je porušena i razorena pre nekoliko stotina godina. Podsećala je na Hejhat polje nakon pustošenja Timur Lenka, Džingiz-hanovog potomka, onoga koji je samo nevolju donosio.³⁷² Dve džamije s minaretom koji je ličio na nadgrobni kamen i veliki kameni han s badžom bilo je sve što je ostalo. Sve druge kuće i dućani bili su spaljeni i od njih nije ostao kamen na kamenu. Po podovima je bilo samo trnje i slama, a pomisao na ulazak unutra obuzimao je stravom i užasom i ispunjavao strahom sve one koji su videli ovaj prizor. Avaj!³⁷³

Prošavši Jagodinu, ordija se zaputila ka Batočini putem koji se gubio u blatu i močvarama. Znajući šta ga čeka, veliki vezir je naredio da se deo topova preveze Moravom na čamcima koji su ostali od Austrijanaca. Na prazna topovska kola natovaren

369 *Seyahatnâme*, V, 1682.

370 O Jagodini u XVII veku vid. Зиројевић, *Цариградски грум*, 138-142.

371 Üsküdarî I, 638.

372 U osmansko doba korišćeni su nazivi Mali i Veliki Hejhat. Mali Hejhat bilo je ime pustinjskog predela od Dnjepra (Ozi) do Kaspijskog mora (Hazarsko more), koji su persijski istoričari zvali još i pustinju Kipčak (*Deşt-i Kipčak*). Evlija čelebija tvrdi da je to pogrešno, pošto je Kipčak u stvari drugo ime za pustinju Veliki Hejhat, koja se duž severne obale Kaspijskog mora pruža daleko na istok, do Kine. *Seyahatnâme*, VII, 324.

373 Üsküdarî I, 637.

je toliko potreban provijant tek pristigao iz Sofije.³⁷⁴ Manji deo artiljerije bio je ovim pošteđen tegobnog puta, dok je veći pretrpeo dosta štete. Kola tobdžijskog odžaka isklizavala su s drumu i propadala u blato, ostavljajući u glibu velike šahi topove i đulad. Napredovalo se sporo, osim na mestima gde je bilo šume. Tamo su močvarni delovi popunjavani stablima, zatim granjem, slamom i najzad zemljom, tako da se na kraju ipak bezbedno stiglo do batočinskog menzila.

Od Batočine, međutim, nije ostalo ni traga; i varoš i palanka bili su srušeni sa zemljom. Mogli su da se vide samo ostaci zidova nekadašnjeg velikog hana s dimnjacima.³⁷⁵ Istu sudbinu doživela je i Smederevska Palanka (Hasan-pašina Palanka). Među njenim ruševinama razaznavali su se jedino tragovi hana i džamije iz šezdesetih godina XVI veka, koji su bili podignuti kao zadužbine Hasan-paše, tadašnjeg temišvarskog beglerbega.³⁷⁶

Osmanska vojska je 23. septembra zanoćila kraj Smederevske Palanke i sačekala popravku mosta, od koga su ostali samo stubovi koji su virili iz vode, dok su grede poda bile uništene. Most je građen sporo, pa je bilo vremena za sazivanje još jednog savetovanja. Raspravljano je o tome da li da se ide pravo na Beograd, kako je prvobitno bilo odlučeno ili da se krene na Smederevo. Među zapovednicima je vladala bojazan da će smederevski garnizon da ugrozi opsadu Beograda, ukoliko ostane osmanskoj vojsci iza leđa, pa je rešeno da se najpre zauzme smederevska tvrđava.³⁷⁷ Veliki vezir je naredio da na Smederevo odmah krenu vojske ejaletskih upravitelja, komordžije i ostali, dok su njegova pratnja, egipatska vojska i odžaci spahija, silahdara i tobdžija ostali još jedan dan i sačekali završetak mosta.³⁷⁸

Hiljade ljudi, konja, volova i ovaca krenulo je kroz močvaru. Na retkim mestima gde blato nije bilo duboko stvorila se velika gužva i metež. Ispljene od gladi životinje su zajedno s jahačima upadale u glib. Njiska konja i zapomaganje ljudi mešali su se u haosu koji je nastao dok je vojska bezuspešno pokušavala da spase bar deo stoke. Mnogi su tom prilikom izgubili dvopek koji su danima čuvali u nedrima.³⁷⁹

Trupe su s velikim zakašnjenjem stizale pod Smederevo. Razlog kašnjenja bila je močvara kod Kolara, najneprohodnija od svih koje su se do tada isprečile na putu. Postojao je samo jedan most, koji je na brzinu popravljen pomoću starih oštećenih greda.

---

374 Isto, 647.

375 Isto, 640.

376 Isto; Станојевић, *Србуја*, 179, nekritički je prihvatio podatke anonimnog pisca *Istorije grofa Emerika Tekelija* (prema P. Самарцић, *Београд*, 243) koji piše o navodnoj bitki za Smederevsku Palanku.

377 Silâhdar, 522.

378 Ūsküdarî I, 642.

379 Isto, 640.

„Jedna ćuprija nije mogla da zadovolji toliku množinu i gužvu džebane, topovskih kola, državnih mazgi natovarenih brašnom, tovara komore i islamske vojske. Tu i tamo postojalo je nekoliko prolaza, ali su ta mesta bila šumovita i strma tako da je prelaz preko njih prouzrokovao velike nevolje. Nije se znao broj sirotih konja, čije oči već danima nisu videle ječam, koji su se danas uprljali glinom u ovoj močvari”³⁸⁰

Izvukavši se iz blata vojska se, u toku noći i narednog dana, okupljala pod Smederevom.

---

380 Isto, 643.

OPSADA I OSVAJANJE SMEDEREVA

Smederevo je bilo jedno od najvećih utvrđenja na Balkanu. Svojom lepotom i stamenošću ostavljalo je dubok utisak na sve koji su dolazili pod njegove zidine. Uskudarija je, kao i mnoge pre njega, podsećalo na Konstantinopolj. Despot Đurađ Branković je zaista i gradio tvrđavu prema vizantijskom uzoru. Godine 1430. podigao je „Mali grad” – zasebnu tvrđavu s rovom ispred. „Veliki grad” sagrađen je kasnije. Uskudari je s divljenjem zapisao da citadela, tj. „Mali grad” ima pet, a „Veliki grad” devetnaest visokih kula. Na strani prema obali Dunava nalazilo se pet kula, svaka sa po dvadeset pet bedema, prema kopnu jedanaest kula sa po petnaest, a prema Jezavi tri kule sa po dvadeset bedema. Tvrđava je imala troja vrata, dvojica prema Dunavu i jedna okrenuta ka kopnu. Izvan srednjovekovnog utvrđenja nalazilo se pojačanje dozidano ispred kapije, tzv. barbikana, s bedemima, a ispred nje kameni zid jendeka i jendek, koje su Osmanlije napravili posle pada Despotovine. Na zidu jendeka izgradili su tri kule, na svakom uglu po jednu, i četvrtu veliku kružnu kulu ispred barbikane, preko puta kapije na kopnenoj strani, koju je trebalo da štiti. Duž zapadne strane tvrđave prostirala se lepa varoš u kojoj je Uskudari izbrojao preko pedeset bogato ukrašenih, imućnih kuća. Zgrade nisu bile oštećene ali su bile prazne pošto su njihovi vlasnici pobjegli. Južno podgrađe i varoška pijaca bili su skoro srasnjeni sa zemljom. Oni su još ranije izgoreli u velikom požaru izazvanim udarom groma.³⁸¹ Kada je kroz Smederevo pre trideset godina prošao Evlija čelebija, u tvrđavi je bilo hiljadu, a izvan tvrđave tri hiljade većinom drvenih kuća.³⁸²

Janičarski odžak smestio se na južnoj strani, a na zapadnoj, okrenutoj ka Dunavu, nalazila se albanska pešadija, predvođena Halil-pašom Gašlijom, skopskim seraske-rom. U toku noći između 25. i 26. septembra vršene su pripreme za opsadu; pravljeni su zakloni od pletera i zemlje, podizane tabije i dovlačeni topovi. Đuladi i opreme za topove bilo je u izobilju, pošto su Austrijanci, bežeći u brzini, ostavili u Batočini veliku količinu municije, kumbara i topovskog gvođenog alata, zaostalih još iz prošlogodišnje bitke Redžep-paše Arapina protiv Ludviga Badenskog.³⁸³

---

381 Ūsküdarî I, 651-653.

382 *Seyahatnâme*, V, 1838.

383 Ūsküdarî I, 639.

Početak opsade označio je snažan artiljerijski napad u zoru 26. septembra. Janičarska i albanska pešadija su skoro do podne, držale grad pod jakom topovskom i puščanom paljbom.³⁸⁴ Smederevski garnizon uzvraćao je istom merom, pa su borbe trajale satima nesmanjenom žestinom. Negde oko podne oslabio je napad sa zapada, jer je na reci primećeno trideset šajki s pojačanjem iz Beograda. Albanske čete odmah su okrenule artiljeriju prema Dunavu. Petnaest šahi topova spremno je čekalo čamce s blizu dve hiljade vojnika. Kada su šajkaške posade shvatile da svakog trenutka mogu biti potopljene, povukle su se iz dometa topova i sakrile u rukavcu obraslom šumom, na suprotnoj obali reke; nameravali su da sačekaju noć i tada, pod okriljem mraka, uđu u grad. Prozrevši njihov manevar, Albanci su dovukli na svoje položaje još dve kolonborne i budno pratili dešavanja na reci.

Za to vreme branioci Smedereva su se spremali na bekstvo. Oni su izvesnu količinu provijanta već poslali za Beograd nekoliko dana ranije. Za vreme prepodnevni borbi, deo posade nastavio je pakovanje i utovar stvari na brodove. Kada je pala noć iskrali su se neopaženo i u tišini prošli pokraj albanskih odreda koji su bili zauzeti novim pokretom beogradskih šajki.³⁸⁵ Pošto nije moglo da probije обруč oko grada pristiglo pojačanje je takođe iskoristilo noć bez mesečine da se povuče ka Grockoj. Ostatak smederevskog garnizona trebalo je da napusti tvrđavu iduće noći.³⁸⁶

Prvog dana opsade Smedereva, Turci su ostvarili značajan uspeh; zauzeli su Kulič i time uspostavili punu kontrolu nad Dunavom, s izuzetkom ostrva Adakale kod Oršave. Posada Kuliča brojala je nešto manje od pet stotina vojnika, od toga stotinak hajduka. Posle svega nekoliko sati granatiranja, na tvrđavi je istaknuta bela zastava. Kemankeš Ahmed-paša, valija Dijarbekira, koji je s provincijskim trupama i pet stotina Egipćana opsedao Kulič, dao je posadi aman. Podanici Habzburške monarhije mogli su da odu u Beograd, dok su hajduci odvedeni velikom veziru pod Smederevo, gde su nad uglednijima izvršene smrtno kazne. Ostali su stavljeni u okove i sprovedeni u subašin zatvor.³⁸⁷ Oko tri stotine pripadnika srpske raje, žena, dece i nenaoružanih muškaraca, ostalo je u kuličkoj varoši, s naredbom da ne napuštaju svoje domove (oko sedamdesetak kuća).³⁸⁸ Borba za Smederevo nastavljena je sutradan. Branioci su nevoljno uzvraćali na vatra napadača, s nestrpljenjem iščekujući noć da napuste grad. Međutim, već u prepodnevni časovima, albanska izvidnica je primetila da jedna od kapija prema Dunavu nije dobro zatvorena. Nakon što je o tome obavestila svoje zapovednike, Albancima je izdata naredba da se krišom, obalom reke, približe tom, inače slabo

---

384 Isto, 644.

385 Isto, 647.

386 Isto, 645; Silâhdar, 523.

387 Üsküdarî I, 646.

388 Isto II, 59a-60a.

branjenom delu zidina. Usledio je juriš koga nije zaustavio ni top napunjen sačmom postavljen kod kapije. Uprkos žrtvama Albanci su, uz poklič Muhamedu, s isukanim sabljama jurnuli napred. Kada su janičari videli da je albanska vojska prodrla u grad, krenuli su i oni sa svojih položaja. Tada su se hrišćani povukli u citadelu i istakli belu zastavu tražeći aman. Bilo je kasno; tvrđava u koju gazije uđu s mačem nikada nije dobijala milost. Usledio je sveopšti pokolj, koji niko nije preživeo. Više od pet stotina ljudi stradalo je u samoj tvrđavi. Ostali su položili oružje nadajući se da će im životi biti pošteđeni, ali je samo nekoliko naočitih mladića ostalo u životu. Njih su janičari i Albanci sakrili u svoje šatore.

„Junaci su one, koji su pali na kolena i predali se, hvatali za vrat i vukući ih i gušajući se s njima, priveli velikom veziru, u šator podignut na uzvišenju preko puta tvrđave. Junacima su podeljeni pokloni i više nego što su se nadali, a onima koji su priveli [zarobljenike] naređeno je da ih ipak ubiju. Tako je odsecanjem glava ispred pomenutog šatora posećeno više od dve stotine prokletnika”.³⁸⁹

U Smederevu je stradalo oko 800 ljudi. Među njima je bio i zapovednik tvrđave, koji je uhvaćen i ubijen. Odsećeni su mu ruka i noga, a zatim mu je odrubljena glava.³⁹⁰ Tragičan kraj komandanta smederevske posade, verovatno kapetana Volfa Šenkendorfa, detaljno je opisao hroničar Silahdar:

„Ranije je veliki vezir pružio zaštitu nemačkom kapetanu koji je na veru pušten iz Pirota i dao mu milost pod uslovom da ne ide u tvrđave koje su s ove strane Dunava, već da pređe na drugu stranu reke i ode u svoju zemlju. Pomenuti prokletnik nije bio oprezan pa je ušao u nišku tvrđavu, nakon čijeg osvajanja je vezanih ruku priveden velikom veziru. Tada mu je na zalaganje nekih prvaka oproštena krivica a veliki vezir ga je strogo upozorio rečima: 'Ako te još negde nađem ubiću te za primer ostalima.' Ovaj je, međutim, ipak otišao u Smederevo gde je i zarobljen. Kada je priveden velikom veziru zapovedeno je da mu se odseku desna ruka i noga, a zatim da se ubije. Posećeno je i četrdeset nevernika koji su bili s njim”.³⁹¹

Sve što je zatečeno u tvrđavi, izuzev municije, proglašeno je za ratni plen. Razočaranje zbog uzimanja Niša na veru, zamenila je sada radost zbog obilatog plena. Vojnici, ordudžije, trgovci, i svi ostali kojima se pružila prilika, krenuli su da pljačkaju i odnose stvari. U Smederevu se nalazilo u izobilju brašna, ječma, slame i kukuruza. Izgladnela vojska odnosila je brašno iz nekoliko velikih podzemnih

---

389 Isto I, 648-649; Silâhdar, 523. U starijoj istoriografiji (Hammer, 844; Ивић, *Историја Срба*, 295) vladalo je mišljenje da su borbe za Smederevo trajale četiri dana.

390 Prema Üsküdarî I, 649, stradalo je više od 700 ljudi. Francuski ambasador Šatonef izveštava da je pobijena celokupna posada od 800 ljudi (Самарџић, *Француска*, 174) dok Brlić, *Freiwillige*, 81, piše da je izginulo 500 Nemaca i 400 Srba. Identitet zapovednika Smedereva ne može se pouzdano utvrditi. Šatonef opisuje njegovo smaknuće ali mu ne navodi ime. Prema Brliću radi se o potpukovniku Vajngertleru, dok bi se na osnovu pisanja turskog hroničara Silahdara, 523-524, moglo zaključiti da je u pitanju kapetan Volf Šenkendorf, bivši zapovednik Pirota. Kratka vest o smrti bezimenog zapovednika Smedereva nalazi se i u anonimnoj hronici Hazine 1468, 131b.

391 Silâhdar, 523-524.

cisterni i iz više stotina buradi. Dan ranije, oka brašna je prodavana za 20 para a sada za dve pa čak i za jednu paru. Sledećeg jutra, kada je sve bilo razgrabljeno, cena se ustalila na šest i pô para za oku.³⁹²

Vojska se posle pokolja i pljačke povukla u svoj logor. Unutrašnjost tvrđave bila je pretvorena u zgarište. Ostalo je svega desetak kuća, jedan polusrušeni minaret bez džamije, i teško oštećeni hamam, koji je austrijska posada koristila kao skladište municije.³⁹³ Svuda okolo u blatu ležali su leševi branilaca i topovi bez kola i lafeta. Nekoliko topova poslato je brodovima prema Beogradu, a ostali su očišćeni i raspoređeni na mesta. Ordudžijama je izdata zapovest da raščiste tvrđavu. Najpre su čuvari pijace vezali noge poginulima i odvukli ih do Dunava. Zatim su odneli ostatke drveta i kamenja, poravnali zemljište, a municiju s kola odneli u skladište. Raščišćavanje tvrđave trajalo je ceo dan.³⁹⁴ U tom poslu učestvovali su verovatno i kulički hajduci, kao što su prethodno i zarobljeni niški hajduci popravljali zidine Niša.

U logoru su istovremeno obavljane pripreme za pokret. Izvršeni su delimična smotra kapukulu konjice i upis smederevskih jerlija,³⁹⁵ kojima je naređeno da nastave pohod pošto ne mogu da se smeste u razorenom Smederevu. U gradu je ostao samo muhafiz s nešto janičara, džebedžija i tobdžija.³⁹⁶

***

U zoru 29. septembra, prvi odžaci janičara počeli su da napuštaju smederevsko polje. Ostatak vojske krenuo je narednog dana u pravcu menzila Grocka.³⁹⁷

Grocka (Hisardžik, Hisarlik) bila je prvo i jedino očuvano mesto na putu od Niša do Beograda. Uskudari je, ne krijući zaprepaštenje, napisao:

„Palanka Hisardžik i njena bliža okolina bili su napredno mesto; nijedna kuća nije bila srušena, a i veliki han je bogato izgledao. Jedino su stanovnici, raja i ratni neprijatelj, nekoliko dana ranije pobešli zbog dolaska padišahove ordije, i tako, ukaljajući svoj obraz, napustili ovaj kraj.”³⁹⁸

Grocku su, po svemu sudeći, zaobišle tatarske četedžije, koje su pripremale teren za nastupanje osmanske vojske.

---

392 Üsküdarî I, 650-651.

393 Veliki smederevski hamam, čiji se temelji i danas poznaju, zvao se, prema Evliji, Kizlaragin hamam. *Seyahatnâme*, V, 1838. Üsküdarî I, 652, piše da postoji od davnina i da je bio namenjen i muškarcima i ženama.

394 Üsküdarî I, 652-654.

395 Isto; Silâhdar, 524.

396 Üsküdarî II, 54b.

397 Isto I, 654; Silâhdar, 524.

398 Üsküdarî I, 656.

Jake snage krimskog hana došle su u prvoj polovini septembra u Srem. General Vladislav Čaki, zadužen za odbranu obale Save, povukao se u Kupinovo, a zatim, suprotno naređenju, pobjegao preko Dunava u Potisje, opljačkavši prethodno mnoga naselja. Povlačenje Čakijevih odreda izazvalo je paniku među narodom. Stanovnici Srema prelazili su Dunav kod Varadina, i Dravu kod Osijeka, bežeći u Bačku i Baranju, i dalje prema Budimu. Njima su se pridružili monasi najvećih i najuglednijih manastira: Krušedola, Šišatovca i Hopova, kao i Srbi iz Banata.³⁹⁹

Tatari su nastavili da pustoše Srem, a posebno okolinu Beograda, sve do zauzimanja Smedereva, kada im je naređeno da se ulogore pod zidinama Beograda. Tamo je svoje trupe već razmestio Kemankeš Ahmed-paša, osvajač Kuliča.⁴⁰⁰

Rano ujutru 1. oktobra,⁴⁰¹ osmanska vojska stigla je na Vračar i podigla logor u blizini paviljona Abaza-paše.⁴⁰² Tog dana nije bilo borbi, samo je osmatran teren. Turcima nije promaklo da beogradska tvrđava izgleda skoro isto kao pre dve godine, kada su je nakon mesec i po dana teških borbi prepustili vojsci Maksimilijana Emanuela Bavarskog. Razrušene kule i zidine s vidnim tragovima oštećenja, davale su nadu da će ratna sezona biti završena pobedonosnim ulaskom u grad.⁴⁰³

Dolazak na vračarsko polje bio je povod Uskudariju da se priseti nekih osmanskih zvaničnika „izdajnika”, koji su dva-tri meseca ranije savetovali da se pohod završi zauzimanjem Dragomana ili u najboljem slučaju Niša, i da zapiše:

„Nema sumnje da ćemo Kuću Svetog rata, čvrstu beogradsku tvrđavu, čiju nam je opsadu omogućio Svemogućí i Sveprisutni, da osvojimo njegovom milošću. Obraduj nas Bože skorim i lakim osvajanjem Beograda, a izdajnike osramoti i učini ih ruglom sveta. Amin!”⁴⁰⁴

---

399 Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 534; Ивић, *Историја Срба*, 296; Поповић. *Велика сеоба*, 33.

400 Üsküdarî I, 651.

401 Ивић, *Историја Срба*, 296, погрешно наводи да је велики везир с већим делом снага стигао под Београд 27. септембра.

402 Abazin paviljon (*Abaza köşk*), podignut najverovatnije 1630/31. godine, dobio je ime po svom graditelju, čuvenom veziru Abaza-paši (ubijen 1634). Godine 1630. Abaza-paša je smenjen s mesta bosanskog beglerbega. Neko vreme je boravio u Beogradu bezuspešno pokušavajući da se domogne položaja budimskog valije. Tada je na mestu poznatom kao Carev brežuljak (*Hünkâr tepesi*) južno od tvrđave, na vračarskom polju sagradio raskošan paviljon. *Naima Tarihi*, III cild, Istanbul 1968, 1251, upor. Hammer, 129.

403 Üsküdarî I, 656.

404 Isto, 660.

OSVAJANJE BEOGRADA

Beogradska tvrđava bila je duže od vek i pô izvan poprišta evropskih sukoba. Obnavljanju njenih bedema, zbog toga, nije pridavana veća pažnja, tako da je 1688. godine turski Beograd dočekaо opsadu habzburške vojske, „bez branika ili krila za odbranu i bez nasipa, osim nekoliko kula, postavljenih u ne baš potrebnoj pravilnosti i odstojanju”.⁴⁰⁵ Mesec i pô dana opsade bavarskih trupa Maksimilijana Emanuela ostavilo je na tvrđavi tragove teških oštećenja: velike breše na glavnim zidinama, napukle kule i kapije, odronjene i zasute rovove.⁴⁰⁶

Na Ratnoj konferenciji generaliteta, održanoj 9. septembra 1688. godine u Beogradu, tri dana nakon osvajanja grada, odlučeno je da se sazidaju posebne vojne zgrade: arsenal, topolivnica, glavni magacin, laboratorija i druge; zatim da se popravi pontonski most na Savi i tzv. Dugi most, od mosta na Savi, preko močvare do blizu Zemuna. Do konačne odluke o temeljnoj popravci tvrđave preduzeti su samo najneophodniji radovi. Pešadiji je naređeno da zatrpa sve opsadne rovove, zatvori postojeće prolome na zidinama, raščisti gradske rovove, svuda okolo napravi sakriveni put i podigne palisade. Sve kuće na puškomet od utvrđenja trebalo je srušiti; sve visove i brežuljke koji nadvisuju pojedine gradske delove, raskopati i izravnati, kako bi grad mogao uspešno da se brani, dok se ne podignu novi zidovi i kule. Za teže i grublje poslove predviđeno je da se zaposle seljaci iz okoline Beograda.⁴⁰⁷

Grof Štaremberg, tadašnji zapovednik Beograda, do juna 1689. godine, nije uradio mnogo zbog nedostatka novca i radne snage.⁴⁰⁸ Najveća oštećenja na zidinama bila su samo delimično popravljena, pa se očekivalo da će njegovi naslednici, fon Ajtner i Pfefershofen da nastave započeti posao. Beograd je, međutim, osvajanjem centralne i južne Srbije, izgubio raniji strateški značaj, tako da glavni magacin i laboratorija nikada nisu podignuti, a za izgradnju Dugog mosta i topolivnice obavljani su samo pripremni radovi. Nije čak raščišćen ni poravnan teren oko grada, iako je bilo predviđeno da se to uradi još u jesen 1688. godine. Početkom avgusta 1690. godine,

---

405 Станојевић, Глигор, „Два описа Београда из 1681“, *Историјски гласник* 1-2 (1975) 135.

406 Протић, „Одломци“, 172.

407 Isto, 172-173; Веселиновић, „Ратови“, 481-483.

408 Dvorska komora je, 15. aprila 1689. preporučila da se, zbog nedostatka novca, popravljaju samo najneophodnije. Веселиновић, „Ратови“, 483.

na zgradi arsenala i kule za smeštaj baruta još uvek nije bilo krova, a u samom arsenalu se nalazio veliki broj neispravnih topova i lafeta.⁴⁰⁹

Novi komandant, general Ferdinand Robert fon Aspremont, stigao je u Beograd 5. septembra 1690. godine. Grad je, kako je obavestio Ludviga Badenskog, zatekao u „velikom neredu“, ali nije učinio skoro ništa da bi ga doveo u zadovoljavajuće stanje.⁴¹⁰ Dan nakon pada Smedereva grof Aspremont je pisao da nije „uveren da će neprijatelj doći ovde, kako svi to govore“,⁴¹¹ pa zbog toga nije smatrao za potrebno da grad utvrdi. Istog ubeđenja bio je i kada su se prve tatarske čete pojavile nadomak Beograda. U Beču su konačno rešili da ga smene, i na njegovo mesto postave hercoga fon Kroja.⁴¹²

Aspremont je, shvativši najzad da se Osmanlije neće zaustaviti kod Smedereva, do dolaska novog zapovednika, podigao nekoliko reduta na dunavskoj strani, i obezbedio veću količinu baruta. Gradska posada pojačana je preostalim ljudstvom niškog garnizona, koje je, predvođeno Gvidom fon Štarembergom, 22. septembra stiglo u Beograd. Među njima je bio artiljerijski kapetan Koc, koji je sa svojim pirotehničarima i tobdžijama punio eksplozivom bombe i granate pod vedrim nebom, pošto laboratorija nije bila izgrađena. Sâm Štaremberg je ubrzo poslat u Osijek, kako bi preuzeo komandu na Savi.⁴¹³

U nezaštićenom gradu harali su dizenterija i glad, pa je Aspremont naredio da se svi „varošani i Srbi“, kao i ranjeni i bolesni vojnici, prispeli iz Niša, prebace na zemunsku stranu. Oni su 29. septembra, poslani lađama u Slankamen i Varadin.⁴¹⁴ Grad su napustili Petar-Petronije Ljubibratić, vikarni episkop beogradsko-sremski, s mnogim uglednim beogradskim porodicama i patrijarh Arsenije III s narodom iz

---

409 Princ Ludvig Badenski je, 19. avgusta 1690. godine, obavestio Beč da pirotehničari i tobdžije napuštaju arsenal jer ne dobijaju plate na vreme, i nemaju odgovarajući smeštaj. Zamolio je da se iz Pešte pošalju u Beograd topovi, municija, granate, fitilji i nekoliko tobdžija. Isto, 490-491.

410 Веселиновић, „Ратови“, 491, piše da je Aspremont uložio velike napore da osposobi beogradsku tvrđavu za predstojeću odbranu od turskog napada, i da je održavao čestu prepisku s Leopoldom I, koji je lično davao uputstva za izvođenje radova. Glavnu krivicu za loše stanje u gradu pripisao je Aspremontovom prethodniku, Pfefershofenu, jer je dozvolio da Turci stignu pod Smederevo a da rovovi oko grada još uvek ne budu spremni. Aspremont je, međutim, u vreme opsade Smedereva, uveliko preuzeo komandu u gradu, tako da jedino on može biti odgovoran za neizvođenje potrebnih radova. Ovo ističe i Протић, „Одломци“, 174, koji za Aspremonta kaže da je bio poznat kao loš general, i da ga sem ugleda na dvoru, ništa drugo nije preporučivalo za komandanta jedne tako važne tvrđave, kao što je Beograd.

411 Diersburg, 133; „Kriegs-Chronik“, 130.

412 Diersburg, 134; Arneth, 127; upor. Протић, „Одломци“, 174; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 481; „Kriegs-Chronik“, 130.

413 Веселиновић, „Ратови“, 492-493.

414 Brlić, *Freiwillige*, 81. Prema istom izvoru, u gradu je ostalo, navodno, svega četrdesetak nemačkih građana što se ne može prihvatiti kao tačno. Naime, prema austrijskim izveštajima i navodima više osmanskih hroničara, nekoliko hiljada hrišćana stradalo je prilikom upada Turaka u Beograd, od toga većinom civila.

Stare Srbije, Podrinja, Mačve, Starog Vlaha i Pomoravlja.⁴¹⁵ Prebacivanje ljudi na drugu obalu reke trajalo je nekoliko dana; poslednje izbeglice napustile su grad samo dva dana pre pada tvrđave. Procenjuje se da je tada prešlo u Ugarsku između dvadeset i četrdeset hiljada Srba.⁴¹⁶ U Beogradu je ostalo malo naroda i vojske, čiji se broj kretao između četiri i pet hiljada ljudi.⁴¹⁷

Odbanom Gornjeg grada rukovodio je pukovnik Velsberg, dok je Aspremont zapovedao odbranom Donjeg grada. Nekoliko sati uoči dolaska osmanske vojske pod Beograd, Aspremont je naredio da se zapali beogradska varoš a vojska povuče u utvrđenje. Odbrambeni obruč oko Donjeg grada, od Zemunske kapije i kule na Savi, do Anđeoske ili Kara-Mustafine kule, na Dunavu bio je uspešno zatvoren.⁴¹⁸ Svi branici, izuzev nekoliko stotina vojnika u varoši, smeštenih u velikom hanu i bezistanu, bili su raspoređeni iza zidina, u iščekivanju napada neprijatelja.⁴¹⁹

Turci su za to vreme, neometano, kopali opsadne rovove i podizali meterise. Do bar zaklon pružale su im varoške kuće, čiji su spaljeni zidovi i odžaci štrčali visoko i štitili ih od austrijske artiljerije.⁴²⁰ Janičarski odžak postavio je zaklone preko puta varoši, naspram pomenutog hana i bezistana, koga su Austrijanci zvali Arhintova kuća.⁴²¹ Na dunavskoj obali, kod Riblje pijace, raspoređene su serdengečdije spahijskog odžaka, vojska iz Egipta i trupe Silahšor Sulejman-paše, beglerbega Sivasa, i Ahmed-paše, beglerbega Anadolije. Na savskoj obali, kod starog ambara, položaje su zauzeli serdengečdije silahdarskog odžaka, zaimi i timarnici Mustafa-paše Arnautina, rumelijskog beglerbega, i albanske vojske seraskera Halil-paše, i Kučuk Džafer-paše, sandžakbega Valone. Turska opsadna artiljerija brojala je ukupno četrnaest baljemeza, pedeset pet šahi, i nekoliko havan topova.⁴²²

Napad Osmanlija počeo je 2. oktobra i to najpre s dunavske strane, s janičarskih položaja, a zatim i sa savske. Janičari su u silovitom jurišu zauzeli han i bezistan u kome je bilo smešteno oko sto vojnika na čelu s kapetanom Rancauom. Hrišćani

415 Веселиновић, „Ратови“, 493; Поповић. *Велика сеоба*, 42.

416 Поповић. *Велика сеоба*, 33, 40-41. O izbeglicama u vreme pohoda Mustafe-paše Keprilija u poglavlju *Zbegovi i hajdučija*.

417 Silâhdar, 535; Prema austrijskim izvorima, 8. oktobra beogradsku tvrđavu branilo je 3220 ljudi: 1300 je bilo na straži, 200 se nalazilo u varoši Gornjeg grada, a 1100 na spoljnim delovima tvrđave. Веселиновић, „Ратови“, 494; Станојевић, *Србуја*, 179, piše da je Beograd branilo oko 2500 ljudi, ne navodeći izvor. Dalje, *Србуја*, 181, citira cara Leopolda I, koji je izjavio da je u Beogradu izgubio oko pet hiljada pripadnika pešadije.

418 Веселиновић, „Ратови“, 492-493; Brlić, *Freiwillige*, 80; „Kriegs-Chronik“, 130.

419 Üsküdarî I, 657.

420 Arneth, 127; уор. Протић, „Одломци“, 175.

421 Nalazila se u današnjoj Dušanovoj ulici u Beogradu. Веселиновић, „Ратови“, 494.

422 Üsküdarî I, 657; Silâhdar, 534-535; Defterdar, 56; Râşid, 131-132.

su, nekako, uz gubitke, uspeali da se probiju i domognu najbližih austrijskih položaja u Kazandžijskoj mahali.⁴²³ I serdengečdije silahdara krenule su u napad sa savske strane. Ove jedinice pokušale su da se, preko brisanog prostora, približe zaklonima neprijatelja. Tom prilikom su pretrpele velike gubitke i u rasulu se vratile na početne položaje.⁴²⁴ Austrijanci se, za to vreme, nisu usudili na ispad. U prva dva dana neprekidne topovske i pušćane paljbe branioci su izgubili oko stotinu, a Turci preko hiljadu vojnika.⁴²⁵

Trećeg i četvrtog dana borbe za beogradsku tvrđavu, pojačan je pritisak napadača. Položaj branilaca bio je naročito težak na dunavskoj strani, gde su Turci opseli celu priobalnu odbrambenu liniju i približili zaklone toliko, da su rukom mogli da bace granate na hrišćanske položaje.⁴²⁶ Gubici su bili znatni na obe strane; među poginulima je bio i jedan od najviših osmanskih zapovednika, Ahmed-paša, beglerbeg Anadolije.⁴²⁷

Obruć oko grada nastavio je da se steže. Očekivan je skori dolazak vojske iz Erdelja, predvođene Findik Mustafa-pašom. I deo Mecomorteove dunavske flote od četiri veća ratna broda, galera, i preko pedeset šajki, prošao je Golubac žurno ploveći prema Beogradu.⁴²⁸

Avalsko utvrđenje, koje su Austrijanci uključili u odbrambeni sistem Beograda, nalazilo se pod opsadom nekoliko buljuka kurdske vojske. Poziv na predaju branioci su prihvatili, s tim što su tražili određeno vreme kako bi od zapovednika Beograda dobili odobrenje da predaju tvrđavu. No, kako su njihovi glasnici u dva navrata išli u Beograd i vraćali se bez konačne odluke, Kurdi su 5. oktobra upali u tvrđavu i počeli da seku sve redom, bez milosti. One koje su zarobili, a među njima je bio i zapovednik Avale, kao i srpske žene i deca, priveli su velikom veziru. Žene i deca razdeljeni su vojsci na ime ratnog plena, a svi ostali, habzburški vojnici i hajduci, predati su dželatima. Veliki vezir je naredio da se kapetanu, zapovedniku utvrđenja, zbog toga što je odugovlačio s predajom, najpre odseku desna ruka i leva noga, a zatim i da mu se odrubi glava.⁴²⁹

Beznadežan položaj beogradske posade uticao je da se u hrišćanskim redovima pojave dezertteri. Većinom su to bili Mađari, koji su, pod okriljem noći, neopaženo,

---

423 Веселиновић, „Ратови“, 493; Üsküdarî I, 657. Kazandžijska mahala zvala se i Topjeri – mesto za izradu, popravku i skladištenje topova i topovske municije.

424 Üsküdarî I, 657-658.

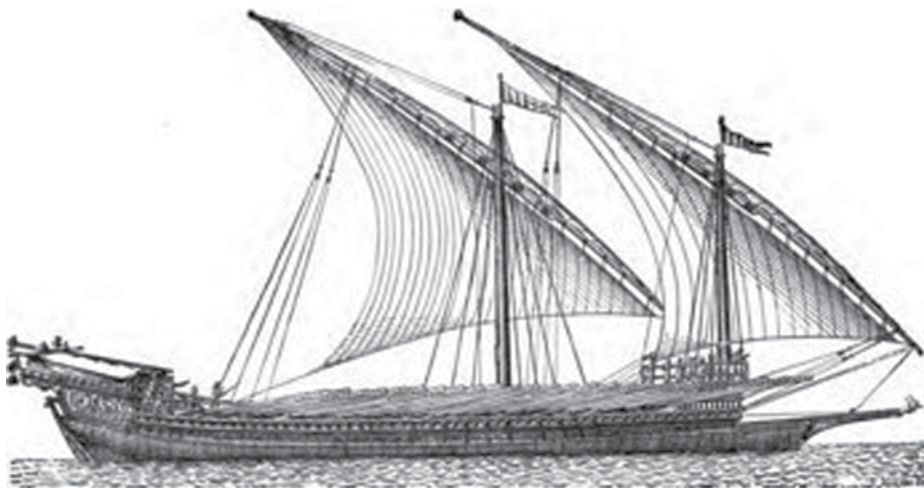
425 Веселиновић, „Ратови“, 494.

426 Diersburg, 135; *Kriegs-Chronik*, 130.

427 Üsküdarî II, 7b; Silâhdar, 535. Nekoliko dana kasnije, položaj anadolskog beglerbega dodeljen je Dursun Mehmed-paši, glavnokomandujućem na vidinskom ratištu. Üsküdarî II, 27a.

428 Isto, 7b-8a.

429 Isto, 8b-9a; Silâhdar, 537.

Osmanski ratni brod galer

pomešani s narodom koji je napuštao grad, preko pontonskog mosta na Savi bežali u Zemun. U nemogućnosti da ih spreče, Austrijanci su 5. oktobra izvukli nekoliko pontona i tako obustavili svaki prelazak preko Savskog mosta.⁴³⁰

U naredna dva dana, 6. i 7. oktobra, najžešće borbe vođene su kod rovova na Dunavu. Artiljerijska paljba počinjala je posle zalaska sunca i trajala je sve do podne narednog dana kada su se serdengčdije silahdara odvažile da ponovo, preko brisanog prostora, pokušaju napad na veliki bastion koji su hrišćani sagradili naspram kule sultana Sulejmana, tzv. Vodene kule. Napad je bio tako snažan da su braniooci morali da se povuku prema tvrđavi, izgubivši više od trideset ljudi. Kada je bastion osvojen i ostale turske posade napustile su položaje i jurnule prema njemu, željne plena. Neki su sekli glave, nadajući se dobrom bakšišu, dok su drugi pokušavali da izvuku čarkifelek i sakupe zaostalo oružje. Zatim su, očekujući nagradu, pojurili do šatora velikog vezira da pokažu oteto, ne vodeći računa da treba da ostave u tabiji dovoljno čuvara. I dok je trajalo pokazivanje plena kod Abazinog paviljona na Vračaru i nagrađivanje zaslužnih, Austrijanci su napali bastion, pobili malobrojnu posadu i ponovo ga zauzeli. U toku dana obe zaraćene strane su nekoliko puta osvajale ovaj položaj, da bi do večeri on ipak ostao u rukama hrišćana. Ali, kada je pala noć, serdengčdije su ponovo napale i najzad zauzele bastion. Tako su 7. oktobra svi hrišćanski odredi konačno bili potisnuti s dunavskih položaja u Donji grad.⁴³¹

---

430 Üsküdarî II, 7b.

431 Isto, 9b-10a.

Pošto su se turski meterisi približili tvrđavi, i s dunavske i sa savske strane, pristupilo se kopanju laguma i postavljanju mina. Međutim, lagumdžija nije bilo dovoljno. Osmanski stratezi očekivali su da će se i ove godine, slično prethodnim, bitke odvijati na otvorenom polju. Nisu se nadali da će Austrijanci, zbog koncentrisanja snaga u Erdelju, povući većinu vojske iz Srbije, i da će zadržati posade u svega nekoliko utvrđenja. Računajući na direktne sukobe, a ne na opsadu tvrđava, pretpostavili su da će biti dovoljno da se iz prestonice povede samo pedeset lagumdžija. Ovaj broj, međutim, pokazao se nedovoljan još prilikom opsade Niša. Zato je veliki vezir objavio ferman da su vojsci hitno potrebni mineri, i da će svako ko se prijavi da dobije platu od 30 groša. Broj lagumdžija se brzo povećao, ali je među njima bilo malo vičnih tom poslu. Među prijavljenima bilo je i doskorašnjih vojnih pekara i raznih besposličara i šičardžija koji su pratili vojsku samo radi dobre zarade.⁴³²

U međuvremenu, borbe su vođene i na drugim stranama. Tatari su, ponovo poslali u Srem da ga pljačkaju i pustoše.⁴³³ Deo tatarskih snaga upućen je i u Banat. Oni su ušli u napuštenu Pančevo, iz koga su pobjegli i posada i stanovnici, a zatim pošli na Bečkerek. Žitelji grada i okolnih mesta, njih između dve i tri hiljade, takođe su pobjegli, ponevši svu pokretnu imovinu koju su mogli da natovare na zaprežna kola. Tatari su ih ipak stigli. Deo izbeglica su pobili, deo zarobili, dok je znatan broj uspeo da se spase jer su četedžije bile više zainteresovane za plen u robi i novcu, nego za zarobljenike. Sve zaplenjene stvari, kao i roblje pohvatano u Banatu i Sremu, doveli su pod Beograd i izneli su na prodaju na vojnoj pijaci.⁴³⁴

Sedmog dana opsade, u rano jutro 8. oktobra, stigao je novi komandant Beograda, hercog Karlo Evgenije fon Kroj s pratnjom.⁴³⁵ Prema Uskudariju, fon Kroj je još prethodne noći, s malobrojnom pratnjom, ušao u beogradsku tvrđavu i smenio starog zapovednika. Ostatak pratnje od šest hiljada oklopljenih pešaka čekalo je na ostrvu preko puta Slankamena, koje Uskudari zove Titelska ada. Oni su naredne večeri stigli u Beograd. Fon Kroj je, navodno, nameravao da sa po 3000 vojnika ojača odbranu savske i dunavske strane, da bi 8. oktobra, u pogodnom trenutku, posle jake topovske paljbe, izvršio iznenadan juriš na neprijateljske položaje.⁴³⁶

---

432 Isto, 10b-11a.

433 Silâhdar, 537.

434 Üsküdarî II, 11b.

435 Веселиновић, „Ратови“, 494.

436 Üsküdarî II, 17b. Istog dana su i posade turskih meterisa dobile pojačanje. Njima se pridružilo 500 serdengečdija koje su upravo stigle u ordiju kao pratnja velike pošiljke državnog novca od oko 400 kesa (od 1688. godine jedna kesa vredela je 50000 akči) namenjenih za isplatu vojničkih prinadležnosti i plaćanje ostalih ratnih troškova. Isto II, 12b-13a.

I zaista, hrišćanska artiljerija je u toku prepodneva nanela dosta štete neprijatelju, mada je i sama pretrpela gubitke.⁴³⁷ Do juriša na turske položaje, međutim, nije došlo jer je, oko četiri sata po podne, jedna bomba pala na Olovnu kulu u citadeli Gornjeg grada i zapalila je. Ubrzo su odjeknule, jedna za drugom, tri eksplozije. U vazduh je odletelo skladište za barut, smešteno u kuli, a s njim i na desetine vojnika koji su gasili požar i spasavali riznicu koja se takođe tamo nalazila.⁴³⁸ Citadela u Gornjem gradu raspukla se od snage udara na dva dela. Strana grada okrenuta ka Savi survala se sa svim baterijama, topovima i tri bataljona, koji su se tamo nalazili. Rovovi su bili zatrpani i ispunjeni zemljom i kamenjem, pa je turska konjica lako mogla da krene u juriš preko njih. Druga strana grada survala se u Podgrađe, porušivši pri tom sve kuće i uništivši najveći deo lađa i šajki na Dunavu. Oko hiljadu i sto vojnika stradalo je u eksploziji ili je ostalo zatrpano pod ruševinama na dunavskoj strani. Citadela i srednjovekovni zamak despota Stefana Lazarevića zauvek su nestali. Ceo grad bio je prekriven gustim oblakom dima i prašine; kamenje, cigle, zemlja, i bombe, leteli su na sve strane, tako da nigde nije bilo bezbedno.⁴³⁹

Posade turskih meterisa zapanjeno su posmatrale ovaj prizor. Prvi koji se snašao bio je Mustafa-paša Arnautin, beglerbeg Rumelije. On je svoje Albance i ostalu rumelijsku vojsku u rovovima na savskoj strani pozvao na juriš rečima: „Sokolovi moji ovo je prilika za sticanje plena!”⁴⁴⁰ Tada su svi, kao jedan, jurnuli u Gornji grad, preskakali obrušene zidove, upadali kroz prolome, nemilosrdno sekući sve pred sobom. Predvodio ih je lično Mustafa-paša, koji je među prvima i nastradao od pušcanog zrna.⁴⁴¹

---

437 Веселиновић, „Ратови”, 494.

438 Üsküdarî II, 16a-16b. Beogradska citadela stradala je i 1564. godine, kada je grom udario u jednu od kula u kojoj se nalazio barut. Tom prilikom oštećeni su i sanduci novca u podzemnoj riznici. Eksplozija skladišta municije raznela je veliki deo citadele i teško oštetila okolne građevine, među kojim i džamiju u Gornjem gradu. Štetu je pretrpela i beogradska luka. Катић, Срџан, „Обнова београдске тврђаве 1565. године”, *Мешовића трађа (Miscellanea)* XXIX (2008) 55-62.

439 Diersburg, 136; Arneth, 127-128; „Kriegs-Chronik”, 130; Веселиновић, „Ратови”, 494; Ivić pogrešno navodi da se eksplozija barutane dogodila 6. oktobra, i da su Turci istog dana ušli u grad (*Историја Срба*, 296). Datum eksplozije preuzima Станојевић, *Србија*, 179-180 od Ivića, ali dalje piše da je Beograd zauzet 8. oktobra i to formalno . . . ugovorom predat Turcima On je ovde jednu od odredbi za predaju Niša, koje navodi Gerba, primenio na Beograd. Ovu njegovu grešku ispravio je Веселиновић, „Србија и српски народ”, 192.

440 Üsküdarî II, 13b.

441 Isto. Mustafa-paša Arnautin bio je jedan od najuglednijih osmanskih zapovednika. U prvim godinama Bečkog rata nalazio se na položaju alaj-bega desnog krila Rumelije, zbog čega je dobio nadimak Sagkol (*sağ kol*, desna ruka; desno krilo). U februaru 1689. pritežavao je deo Temišvarskog ejaleta (С. Катић, *Јејен*, 165, 183-184). Na mesto rumelijskog beglerbega doveo ga je, verovatno, sâm Keprili Mustafa-paša pošto je stupio na dužnost velikog vezira u novembru 1689. godine. Sahranjen je dan posle pogibije, na groblju u dvorištu Ejnehan-begove džamije (negde na Vračaru). Veliki vezir lično mu je čitao molitvu za pokoj duše i nosio njegovo telo, iz koga je, prema rečima očevidaca, i nekoliko sati posle smrti isticala krv, što se smatralo znakom mučeništva za veru. (Üsküdarî II, 19b-20a). Upraznjeni položaj beglerbega Rumelije dodeljen je ponovo Albancu, Kučuk Džafer-paši Arnautinu, sandžakbegu Valone. (Isto, 27b; Silâhdar, 536).

Hrišćanski vojnici, glavom bez obzira, trčali su niz ulice Gornjeg grada u pokušaju da se domognu obale Dunava, ali tada su i posade turskih rovova na dunavskoj strani krenule u juriš i blokirale im put. Toliko su ih posekli da se, prema izjavama očevidaca, tlo u citadeli nije videlo od leševa.⁴⁴²

One koji su uspeli da pobegnu iz Gornjeg grada, general Aspremont je pokušao da zaustavi kako bi organizovao odbranu u Donjem gradu, kod Anđeoske ili Kara Mustafa-kule. Iznenađujuća eksplozija magacina za hranu u Donjem gradu, u kome je bila smeštena i znatna količina baruta, izazvala je još veće rasulo u redovima branilaca, ali i napadača. Osmanlije su na čas zastale, misleći da se radi o velikoj podzemnoj mini, koju su hrišćani namerno postavili da bi digli ceo grad u vazduh. Iskoristivši njihovo oklevanje Leopoldovi vojnici pobjegli su kroz Vodenu kapiju na Donjem gradu, pešice, jer je vatra zahvatila štale za konje u blizini, u kojima su životinje nastradale.⁴⁴³

Požar se, u međuvremenu, proširio na sve kuće u Gornjem i Donjem gradu i stigao do topovskih tabija s napunjenim kumbarama. Više ništa nije moglo da zaustavi seriju eksplozija koje su usledile. Vatra je gorela do jutra. U velikom hanu, prekoputa Kilise džamije⁴⁴⁴ u Donjem gradu, izgorelo je oko 30.000 merica zobi. Žito namenjeno zalihama za zimu austrijskih posada Smedereva, Vidina, Niša, Golupca, Hrama, Oršave, Modave i drugih tvrđava, kao i više od 1500 velikih buradi sa po 10 do 15 merica brašna, gorelo je duže od nedelju dana.⁴⁴⁵

U beogradskom pristaništu vladali su neopisivi metež i gužva jer su se preživeli otimali oko brodova koji su prevozili na Ratno ostrvo.⁴⁴⁶ Dvanaest šajki nije uspelo da isplovi pošto su ih Turci zaustavili, ljude zarobili a stvari s čamaca razgrabili.⁴⁴⁷ Na sredini reke šajke koje su uspele da isplove, sudarale su se i tonule, a većina ljudi se udavila pokušavajući da dopliva do Ratnog ostrva.⁴⁴⁸ Više od četrdeset čamaca s oko 2500 begunaca je ostalo bez vesala pa su prepušteni matici, koja ih je, vrteći u krug, odnela prema Višnjici i Grockoj. Neki brodovi su pokušali da stignu do Pančeva, ali pošto se brzo spustila noć a nije bilo mesečine, nije sigurno da li su uspeli da se spasu. Pretpostavlja se da se većina ljudi utopila, a da su ostale pohvatale četedžije. Ni oni koji su potražili spas bekstvom Dunavom uzvodno nisu bili bolje sreće. Njih su kod Slankamena zarobili Tatari, i već sutradan dovedeni su na vojnu pijacu radi prodaje.⁴⁴⁹

---

442 Üsküdarî II, 14a.

443 Isto, 14a, 16a, 19a-19b; Веселиновић, „Ратови“, 495.

444 *Džamija od Crkve*, nekadašnja srpska saborna „Velika crkva“ koju su Turci 1521. godine pretvorili u džamiju.

445 Üsküdarî II, 14b-15a.

446 Протић, „Одломци“, 176-177; Веселиновић, „Ратови“, 495.

447 Silâhdar, 536.

448 Isto, 535; Defterdar, 57.

449 Üsküdarî II, 15a, 20a-20b.

Hercog fon Kroj, grof Arhinto i general Aspremont su, u opštoj gužvi, jedva uspeli da se dokopaju jednog alaskog čamca i pobjegnu preko Dunava ka Osijeku.⁴⁵⁰ Aspremont je kasnije pisao markgrafu Badenskom da je, u paničnom strahu, iskočio kroz prozor kuće jer su vrata bila zatvorena ruševinama, te da ništa nije uspeo da ponese izuzev onoga što je u trenutku eksplozije imao na sebi. U Beogradu je ostavio sve stvari, pokućstvo, pribor za jelo, srebrninu, nakit, čak i venčani prsten.⁴⁵¹

Dok su hrišćani bežali veliki broj osmanskih vojnika navalio je da pljačka kuće koje još nije zahvatila vatra. U citadeli koja je sva bila u plamenu nalazile su se najvrednije stvari – riznica sa znatnom količinom austrijskih zlatnika, zlatnim i srebrnim oklopima i pancirima i posrebrnim oružjem. Uskudari piše da su oni, koji su uspeli da prodru u nju i odatle izvuku živu glavu, „stekli bogatstvo Kreza”.⁴⁵² Većina ih, međutim, nije bila te sreće. Nošeni pohlepom, ostali su zatrpani pod ruševinama usled sporadičnih manjih eksplozija, koje su neprestano odjekivale. Vojnim lekarima je tog i narednog dana stiglo više od hiljadu teško ranjenih i osakaćenih ljudi, s povredama kakve inače nisu mogle da se vide u toku uobičajenih ratnih dejstava. Ulazak u citadelu je stoga bio najstrože zabranjen sve dok vatra ne bude ugašena.⁴⁵³

Do večeri 8. oktobra ni jedan hrišćanin nije ostao u beogradskoj tvrđavi. Većina je stradala od osmanskog mača ili se udavila u reci prilikom bekstva. Ostali su zarobljeni ili su uspeli da pobjegnu brodovima. Među zarobljenima je bilo i nemačkih devojaka i žena i jedan broj Kozaka. Kozaci su odmah izloženi na vojnoj pijaci, dok su device prodavane krišom po visokim cenama. U beogradskoj tvrđavi zatečeno je i oko petsto zarobljenika muslimana. To je bilo manje nego što se očekivalo jer su, dva-tri dana pre osvajanja, najvrednije zarobljenike Austrijanci brodovima poslali za Budim.⁴⁵⁴

Prilikom napada na tvrđavu, prema navodima osmanskih hroničara, posečeno je između pet i osam hiljada hrišćana. Računajući i poginule u eksploziji i one koji su se udavili u reci, broj nastradalih bio je deset do šesnaest hiljada.⁴⁵⁵ Sam Leopold I pisao je svom prijatelju, kapucinskom monahu Markusu d'Avijanu o gubitku Beograda:

„Veliko je zlo u tome da su osim tvrđave i tako važnog mesta ostavljene tolike namirnice, ratna oprema i više od pet hiljada moje najbolje pešadije”.⁴⁵⁶

450 Diersburg, 137; Armeth, 128; Bizozeri, 17; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 481; Веселиновић, „Ратови”, 495.

451 Diersburg, 137.

452 Üsküdarî II, 14a-14b.

453 Isto, 20b-21a; Silâhdar, 537.

454 Üsküdarî II, 15b-16a.

455 Isto, 14a; Silâhdar, 536; Defterdar, 57-58; Râşid, 133.

456 Станојевић, *Србуја*, 181. I sami Turci su se, kasnije, čudili količini zatečenog oružja i municije, koja je, prema njihovom mišljenju, bila neprimerena veličini beogradske tvrđave. U blizini Vodene kapije na Donjem gradu bilo je, između ostalog, više od pedeset baljemez topova za đulad težine od 22 i 25 kg, dosta topovske i puščane municije, ručnih granata i baruta, u količinama dovoljnim za višegodišnje odolevanje opsadi. Üsküdarî II, 41a-b.

U izveštajima, koje je fon Kroy, 13. i 14. oktobra, poslao iz Osijeka u Beč, stoji da je prilikom osvajanja Beograda, stradao većinom narod.⁴⁵⁷ Turski očevidac je zabeležio da su leševi bili razbacani na sve strane; ležali su jedni preko drugih u jendecima tvrđave, po ulicama Donjeg i Gornjeg grada, visili preko provaljenih zidina i bilo ih je toliko mnogo da je između trista i četiri stotine ordudžija bilo angažovano da ih odvlači i baca u Savu i Dunav.⁴⁵⁸

Nikada nije utvrđeno ko je odgovoran za eksploziju u beogradskoj citadeli. Osman-ski hroničari su zapisali da je do eksplozije došlo slučajno; jedna bomba, izbačena iz havan topa s položaja seraskera Halil-paše, pala je na vrh Olovne kule u kojoj je bio smešten magacin za barut.⁴⁵⁹ Hrišćani su, naprotiv, verovali da je eksplozija bila podmetnuta. Neki su sumnjali na Turke, koji su se, navodno, prurušeni uvukli u tvrđavu, a neki na Francuze zaposlene u beogradskim magacinima. Prema jednoj verziji, zarobljeni turski vojnik pobjegao je u rovove Halil-paše i otkrio mu mesto na kome se nalazilo skladište municije.⁴⁶⁰

Najviše optužbi upućeno je Andreju Kornaru, venecijanskom inženjeru koji je svojevremeno rukovodio radovima na tvrđavi, a posle osvajanja ostao u Beogradu i stupio u osmansku službu. Pričalo se da je on podmetnuo požar i otvorio vrata neprijatelju.⁴⁶¹

U Beču su smatrali da je general Aspremont najodgovorniji za poraz jer nije utvrdio grad na vreme, pa su ga zato poslali na sud. Iako ga je sud oslobodio, Aspremontova vojna karijera bila je okončana.⁴⁶²

Gubitak Beograda je bio najveći poraz Habzburgovaca u Bečkom ratu. Papa Aleksandar VIII, potresen vešću o velikom preokretu u odnosu snaga na Balkanu, uputio je novčanu pomoć Leopoldu I.⁴⁶³ Dubrovačka republika je, već 26. oktobra 1690. godine, preduzela diplomatske korake da se ponovo približi Porti, kako bi predupredila moguće štetne posledice dotadašnje političke orijentacije prema Habzburškoj monarhiji.⁴⁶⁴

U Istanbulu je vest o padu Beograda dočekana s velikim olakšanjem. Narod je tek tada, oslobođen straha od dolaska hrišćanskih vojski pod zidine osmanske

---

457 Веселиновић, „Ратови“, 495.

458 Üsküdarî II, 21a.

459 Isto, 13a-13b; Silâhdar, 535; Defterdar, 57; Râşid, 132; Hazine 1468, 131b.

460 Станојевић, *Србија*, 179-180.

461 Garzoni, 384; Bizozeri, 19; Diersburg, 138; Arneth, 128; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 481. Kornaro je ostao da živi u Beogradu s porodicom. U leto 1695. godine dobio je nagradu od sultana Mustafe II, 200 zlatnika i svečani kaftan. *Musretnâme*, 59. U leto 1696. godine i dalje je radio na beogradskoj tvrđavi. Божић, „Француски дневник“, 185.

462 Diersburg, 138; Протић, „Одломци“, 178.

463 Станојевић, *Србија*, 181.

464 Радонић, Јован, *Дубровачка акција и њено веље*, т. IV-2, Београд 1942, 67-68.

prestonice, počeo da uklanja ruševine od zemljotresa, koji se desio na dan početka Keprilijevog pohoda.⁴⁶⁵

Posle gubitka Beograda, Gvido fon Štaremberg naredio je da se isprazne i poruše Šabac, Mitrovica, Rača i Brod.⁴⁶⁶ U napušteni Šabac ušao je Silahšor Sulejman-paša, beglerbeg Sivasa. Razoreno utvrđenje je popravljeno, topovi i municija raspoređeni i određena stalna posada od 150 jerlija.⁴⁶⁷ Austrijske posade povukle su se i iz Titela,⁴⁶⁸ Slankamena, Varadina, Iloka i Vukovara.⁴⁶⁹ U Sremu su Tatari, zajedno s ejaletskim jedinicama Dijarbekira, zauzeli sva utvrđena mesta do Osijeka. Za osvajanje Osijeka bio je zadužen valija Bosne Topal Husejin-paša, kome su u pomoć poslati zaimi i timarnici Kruševačkog, Vučitrnskog, Prizrenskog i Dukadžinskog sandžaka. Svi oni ukrkali su se u beogradskom pristaništu na brodove i 25. oktobra zaplovili Savom prema Vukovaru, gde ih je čekao Husejin-paša.⁴⁷⁰ Tri dana kasnije iz Beograda su pod Osijek poslate i sve raspoložive serdengečdije.⁴⁷¹ Međutim, posle nekoliko dana, na predlog glavnokomandujućeg valije Bosne, vezirski savet je odlučio da se opsada prekine, a da se jedinice, poslate Topal-paši, upute u Erdelj kao pomoć Tekeliju. Glavni razlog za povlačenje bile su obilate kiše, koje su neprekidno padale i nemogućnost da se osiječka tvrđava u potpunosti opkoli.⁴⁷² Zapadni izvori tvrde da je razlog za povlačenje bio uspešan ispad osječkih branilaca, koji je 5. novembra, devetog dana opsade, preduzeo general Štaremberg, tadašnji zapovednik Osijeka.⁴⁷³

465 Hazine 1468, 132a.

466 Ивић, *Историја Срба*, 297; Веселиновић, „Ратови“, 534. Još u toku opsade Beograda napušteni su Pančevo, Bečkerek i druga mesta u okolini. Üsküdarî II, 31b.

467 Silâhdar, 538. Prema kazivanju očevidaca, šabačka tvrđava je, i pre nego što je minama dignuta u vazduh, bila u ruševnom stanju. Austrijanci, u prethodnih godinu dana, nisu ništa učinili da je poprave i ojačaju jer su joj prirodnu zaštitu predstavljale, s jedne strane reka Sava a s preostale tri strane močvara. Üsküdarî II, 24a, 31a.

468 Posada Titela ostavila je u gradu 24 topa i dosta municije. Napušteno utvrđenje zaposeli su najpre odredi Turkmena, a od 22. oktobra stalni posadnici, janičari, njih oko pedesetak. Üsküdarî II, 39b.

469 Iz Beograda su 13. oktobra poslate anadolske i egipatske trupe, predvođene Kemankeš Ahmed-pašom, sa zadatkom da zauzmu Varadin, Ilok i druga utvrđenja, izuzev slankamenskog za koje se već tada znalo da je u ruševinama. Nedelju dana kasnije ove trupe su se vratile i obavestile da su sve tvrđave zatekle napuštene i teško oštećene. Isto, 27b, 36b.

470 Isto, 43b.

471 Isto, 46a-46b.

472 Osmanlije nisu uspele da zauzmu most preko Drave, kojim je u Osijek stizalo pojačanje u ljudstvu, municiji i namirnicama. S druge strane, jake kiše punile su opsadne rovove i onemogućavale dejstvo artiljerije. Isto, 70b-71a; Silâhdar, 537, 539; Defterdar, 59.

473 Arneth, 130; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 482; „Kriegs-Chronik“, 132; Ивић, *Историја Срба*, 297. Arneth piše, na osnovu loše obavешtenog Kontarinija da je Topal Husejin-paša kažnjen smrću zbog samovoljnog napuštanja opsade Osijeka (131); цпрог. Протић, „Одломци“, 179. Husejin-paša je, ubrzo nakon neuspeha kod Osijeka, smenjen s položaja valije Bosne i postavljen za valiju Silistrije. Defterdar, 62; Râşid, 138.

HAJDUCI I DOMAĆINI

ZBEGOVI I HAJDUČIJA

Srbija, koju su Turci u jesen 1690. godine po drugi put osvajali, bila je pusta i razorena, i pre nego što je osmanska vojska stupila na njeno tlo. Narod se razbežao na sve strane, poučen tragičnim iskustvom iz prethodne zime, kada je na hiljade ljudi napustilo svoje domove pred pogromom tatarsko-albanske vojske na Kosovu i u Makedoniji. To vreme jedan srpski izvor ovako opisuje:

„Počeo je [Mahmud-beg Pečki Mahmudbegović] s Tatarima da zarobljava, seče i pali nahije Kalkandelijske (zване Donje i Gornje Pološko, Tetovsko), Prizren, Đakovicu, Peć, Plav, Belo Polje, Vučitrn, Kosovo, Moravu čak do Novog Pazara. Sve ove zemlje je opusteo, crkve Božije je popalio, manastiri su opljačkani i razoreni potpuno, ljudi su posečeni bili, žene i deca porobljeni. I gore je robovanje i razaranje bilo, nego li u vreme careva Murata i Bajazita i zverolikog Selima. Golema je tuga i nesreća bila srpskom narodu, jer niko nije ostao, osim ako se nije u dubinu pustinje sakrio ili otišao u Nemačku zemlju. Takvo je razaranje tada bilo i obnavljanja u Srpskoj zemlji do danas nije bilo⁴⁷⁴”

Nekoliko meseci kasnije, uoči novog osmanskog pohoda, srpsko stanovništvo, posebno ono duž Carigradskog drumu, iz niškog kraja i Pomoravlja, krenulo je u zbegove. Manji deo sklonio se u utvrđena mesta, poput Pirota i Niša, dok se veći deo sakrio u planine i guste šume, u pećine, rečne lugove i blata, na dunavske ade. Bežalo se od turske osvete, ali i zbog toga što nije imalo gde da se ostane. Jedinice Leopolda I palile su i uništavale sve za sobom: cele palanke, mostove, vojna skladišta, kuće, dućane i letinu koja nije još sazrela, kako bi naterale narod da se iseljava i omele snabdevanje osmanske vojske. Deo ustanika pratio je Veteranijevu vojsku ka Beogradu, a znatniji broj ostao je uz svoje najbliže da ih štiti od albanskih i tatarskih četedžija.

Na prostoru Suve planine, između Bele (Musa-pašine) Palanke i Niške Banje, bilo je više narodnih zbegova, do kojih Turci nisu mogli doći, zbog neprohodnog terena. Njihove izvidnice sretale su jedino čuvare zbegova, hajduke koji su krstarili drumovima i napadali karavane s provijantom. Takav jedan prepad izvršen je 18. avgusta negde u Kizilderbendu.⁴⁷⁵ Hajduci su kola s namirnicima odvezli prema Pirotu i smestili ih u okolini grada.⁴⁷⁶ Zatim se njihova družina podelila na manje grupe, od kojih je svaka, s delom plena, otišla u svoj zbeg. Iz logora osmanske vojske su, istog dana, poslate

---

474 Трифуновић, *Очевици*, 10.

475 *Üsküdarı I*, 570.

476 *Isto*, 580.

albanske čete, oko 500 vojnika, s naredbom da poubijaju sve hajduke, odnosno raju, koju nađu po pećinama, izuzev žena i dece mlađe od sedam godina. Obrazloženje ove zapovesti bilo je: „Prokleta raja koja se tamo smestila stavila je na glavu kape nemačkih nevernika i, opasavši mačeve, načinila više nevaljalstva od ratnih neprijatelja”⁴⁷⁷

Albanci su, tek deset dana kasnije, uspeli da presretnu jednu hajdučku grupu u blizini Musa-pašine Palanke i vrate deo provijanta.

„Saznavši da su istočno od pomenute palanke, na padinama planina u kraju punom izvora, tu i tamo viđeni hajduci-razbojnici, krenuli su pravo u taj kraj da izvide situaciju. Tom prilikom je u jednom hrastoviku više od četrdeset razbojnika-hajduka upalo u zasedu i otpoče velika bitka. U borbi i vojevanju sve su ih rasturili i uništili, a osim toga su uzeli više od dvadeset zlosrećnih hajdučkih glava i dva njihova barjaka. Oboreni barjaci stigli su u carsku ordiju, a pomenuti junaci, koji su došli na prijem kod velikog vezira, nagrađeni su i obdareni iznad očekivanja. Pričali su da je u hrastoviku, gde su rečeni hajduci upali u zasedu, nađeno u izobilju razne trgovačke robe, a najviše od svega kafe”⁴⁷⁸

Sukobi turskih izvidnica i hajduka dešavali su se često u toku opsade Niša. Jedan od njih desio se 19. avgusta, ponovo negde na Suvoj planini, samo dan nakon što je opljačkan trgovački karavan u Kizilderbendu. Posle kraće borbe, u kojoj su Turci posekli mnogo hajdučkih glava i uhvatili nekoliko „jezika”, zarobljenici su dovedeni u logor na saslušanje. Tada je kod jednog starijeg hajduka, nađeno nekoliko listova papira pisanih na nemačkom jeziku. Turci su brzo utvrdili da se radi o potvrdi koju je izdao zapovednik Niša o zakupu svih vodenica u ovom kraju. Prema tom dokumentu ovaj srpski domaćin imao je prava da godinu dana ubire prihode od mlinova; to svoje pravo mogao je da ustupi i drugima, po ceni koja mu odgovara.

„Zbog toga što je [zarobljenik] pripadao proklesoj raji koja se u ovalikoj meri priklonila ratnom neprijatelju, a i za primer ostalaj nevernoj raji, naređeno je da mu se, ispred šatora, odseku proklete ruke, a potom da se ubije”⁴⁷⁹

Sutradan 20. avgusta došlo je do novog sukoba, ali ovaj put na Moravi u blizini Jagodine. Odred od sedamdeset srpskih ustanika naišao je na Katanu Mustafa-bega, koji je poslat u taj kraj radi uhođenja. Katana je izašao kao pobednik iz ovog okršaja, vrativši se u ordiju sa šest glava i sedamnaest „jezika”, od kojih je dvanaest pogubljeno.⁴⁸⁰ Podatak da je dvanaest „jezika” ubijeno, a da je njih pet sprovedeno u zatvor, govori o brojčanom odnosu srpskih i austrijskih vojnika. Bilo je uobičajeno da se Srbi, kao pobunjena raja, kažnjavaju smrću, dok bi podanicima Leopolda I život bio pošteđen.

Jedan od najmnogoljudnijih narodnih zbegova nalazio se jugoistočno od Niša, u pećinama kod Niške Banje. Na šumovitom mestu bogatom vodom i travom okupilo

---

477 Isto, 571.

478 Isto, 583-584.

479 Isto, 573-574.

480 Isto, 574.

se nekoliko hiljada ljudi, žena i dece, među kojima je bilo i više stotina vojnika Monarhije i hajduka. Oni su se svakodnevno, u toku opsade Niša, spuštali s planine i pucali izdaleka na turske predstraže, kako bi pomogli opsednutom gradu.⁴⁸¹

Mahmud-paša Mahmudbegović, sandžakbeg Prizrena i Dukađina, pronašao je, nakon osvajanja Niša, jednu od pećina u kojoj se krio deo ovog narodnog zbega. S nekoliko barjaka albanskih pešaka, izveo je prepad i, posle dužeg puškaranja, uspeo je da uhvati nekoliko austrijskih vojnika i preko dve stotine pripadnika raje. Oslobođio je i nekoliko ćustendilskih muslimana, koji su kao zarobljenici čuvani u pećini kod Niške Banje.⁴⁸²

Osmanski hroničar Uskudari ne beleži dalju sudbinu naroda iz ovog zbega. Možda su, što je manje izvesno, kao raja iz Pirota, poslati natrag kućama, s naredbom da nastave s izvršavanjem svojih rajinskih obaveza, ili su, što je verovatnije, kao niška raja podeljeni vojnicima umesto ratnog plena. Ne zna se, da li je među tih dve stotine pripadnika raje bilo i odraslih muškaraca, hajduka. Jedno je sigurno, ako ih je i bilo, podelili su sudbinu niških hajduka.

Uskudari je veću pažnju posvetio ćustendilskim muslimanima, brižljivo zapisujući sve ono što su doživeli u hrišćanskom zarobljeništvu. Oni su mu, između ostalog, ispričali da je u zbegu iznad Niške Banje,

„na mestu skrivene pećine bilo više od četiri-pet hiljada pripadnika proklete raje, žena i dece. Svi snažni, jaki i izdržljivi bili su hajduci i nisu se ustručavali od prepada po planinama i klancima. Među njima je bilo više od osam stotina nemačkih i mađarskih vojnika. Svake noći su se trudili i pokušavali da uđu u nišku tvrđavu, pa su zato svake večeri silazili do Niša. Međutim, kako je tvrđava bila opsednuta sa sve četiri strane, nisu uspevali da ostvare svoj naum pa su se pred jutro ponovo vraćali na mesto gde je bila pećina.”⁴⁸³

Uskudari nije imao običaj da često beleži imena hrišćana u svom dnevniku; zadovoljavao se uglavnom samo navođenjem čina određene osobe. Tako, na primer, nijednom nije naveo ime komandanta niške tvrđave Gvida Štaremberga, mada je znao da je on mlađi brat Ridigera fon Štaremberga, generala koji je rukovodio odbranom Beča 1683. godine.⁴⁸⁴ Stoga ne čudi što nije po imenu pomenuo nijednog rajetina, hajduka, kapetana. Ne znamo ime čoveka koji je uzeo u zakup vodenice u niškom kraju, kao ni ime hajdučkog vođe koji je čuvao zbeg od nekoliko hiljada ljudi i pokušavao da probije tursku opsadu Niša. Ostaje nam samo da pretpostavimo ko bi to mogao da bude.

---

481 Isto, 618.

482 Üsküdarî I, 619. Muslimani su zarobljeni 25. maja, prilikom napada kapetana Strahinje na Ćustendil. Vid. poglavlje *Pod upravom Habzburške monarhije (1688-1690)*.

483 Üsküdarî I, 619-620.

484 Isto, 581.

Zapovednik narodne milicije – hajduka u Nišu, neposredno pre dolaska Osmanlija, bio je kapetan Strahinja, odnosno Strahil.⁴⁸⁵ U osmanskim hronikama zabeležen je kao Strail, Serail, Seravil i Israil. Poreklom Bugarin, rodom iz sela Jenikoj (danas Vetren) pored Pazardžika, bio je zapovednik martolosa u Plovdivu.⁴⁸⁶ Ohrabren uspesima austrijske vojske odmetnuo se od osmanske vlasti i stao na čelo družine od dve stotine hajduka, koja je vršila prepade i pljačke na pravcu Vetren-Pazardžik-Plovdiv, opustošila nekoliko sela i „prouzrokovala smrt mnogih nedužnih muslimana”.⁴⁸⁷

Strahilovi hajduci su veoma brzo postali takva opasnost da je Porta morala da pozove na oružje sve odrasle muslimane iz kadiluka Plovdiv i Pazardžik. Kadijama ovih oblasti poslate su naredbe za sprovođenje opšte mobilizacije muslimana (*nefir-i âm*) i hvatanje i uništenje čuvenog harambaše i njegovih ljudi. Za izvršenje ove zapovedi određeno je pedeset bostandžija s dva oficira i dva barjaka najamnika iz pratnje velikog vezira. Potera za Strahilom-Strahinjom krenula je 22. marta 1690. godine, ali je završena bez uspeha. Strahinja je bio obavешten o kretanju muslimanske vojske, pa je s hajducima i njihovim porodicama, oko dve do tri stotine ljudi, prešao teško prohodne planine i stigao u Niš.⁴⁸⁸ Tamo se pridružio vojsci Monarhije i dobio čin kapetana. Austrijanci su ga, prema jednom izveštaju Dvorskog ratnog saveta smatrali mađarskim, a, prema drugom, rackim tj. srpskim kapetanom.⁴⁸⁹ Kapetan Radovan Grba, opisujući njegove podvige, naziva ga Arnautinom.⁴⁹⁰

Strahinja je, pod zastavom Habzburške monarhije, nastavio s upadima na teritoriju pod osmanskom vlašću. Napad na Ćustendil, nešto pre 25. maja, bio je jedan od njegovih najvećih podviga. Uoči dolaska ordije pod Niš, on je, prema pisanju Silahdara, odlučio da pobjegne, plašeći se da ga Austrijanci ne predaju Turcima u slučaju da grad padne. Strahinja je, navodno, prevario Veteranija,⁴⁹¹ rekavši mu da je turska vojska malobrojna i da je bolje „da ja budem izvan tvrđave da bih okupio hajduke i izvršio prepad na Turke. A ti onda iskoči iz tvrđave i stavi Turke pod mač i uništi ih, pa da se proslavimo”. U tvrđavi je ostavio majku, ženu i kćerku koje su, nakon predaje Niša, bile zarobljene i poklonjene jednom albanskom buljubaši.⁴⁹²

---

485 Pod imenom Strahinja javlja se u većini dokumenata bečkog Ratnog arhiva i našoj savremenoj historiografiji.

486 Silâhdar, 498, 519; Üsküdarî I, 540.

487 Üsküdarî I, 541; Silâhdar, 519.

488 Silâhdar, 498. Silahdarove podatke o Strahilovoj hajdučkoj aktivnosti do dolaska u Niš koristila je Цветкова, Бистра, *Хайдушџитџиво в бѣларскиџе зѣми прѣз 15/18 век*, том прѣрви, София 1971, 52-53.

489 Ивић, *Исџориџа Срба*, 491.

490 „*Der Arnauten-Capitän Strašigria*“, Gerba, 168.

491 Ne možemo utvrditi, da li je Strahinja napustio Niš još dok je Veterani bio u gradu ili kasnije, kada je komandu preuzeo Štarembeg, pošto Silahdar veruje da je Veterani sve vreme vodio odbranu Niša.

492 Silâhdar, 519.

Da li je Strahinja zaista hteo da prevari zapovednika grada, uveravanjem da je turska ordija malobrojna, ili je bio ubeđen u to, pošto se poslednji put sukobio samo s delom osmanskih snaga, koji je konačio u Sofiji. Da li je stvarno pobeгаo iz Niša, ostavivši majku, ženu i dete u gradu osuđenom na predaju, ili se povukao u planinu, s namerom da dovede pomoć?

Kapetan Strahinja se, u dokumentima bečkog Ratnog arhiva, pominje i posle 1690. godine, kao komandant odreda, koji su ratovali za račun Habzburške monarhije u Erdelju.⁴⁹³ Takvu ulogu sigurno ne bi imao da je, kako mu Silahdar pripisuje, u trenutku kada je bio najpotrebniji, izneverio austrijske zapovednike u Nišu. Treba pomenuti da ga je narodna tradicija zapamtila kao velikog junaka, a ne kao kukavicu i izdajnika.⁴⁹⁴ Čitajući stranice Uskudarijevog dnevnika, nametnulo nam se pitanje, da nisu možda baš hajduci iz zbeга s Ilidže bili Strahinjini ljudi? Među njima je bilo i nekoliko stotina vojnika Monarhije, koji se nisu povukli s glavninom svojih snaga, već su zajedno s hajducima nastojali da pomognu onima pod opsadom. Moguće je da je upravo kapetan Strahinja bio zapovednik tih hrišćanskih odreda.

Privremenih zbegova bilo je 1690. godine po celoj Srbiji. Najveći deo stanovništva potražio je spas u blizini svog prebivališta, dok je manji deo, poput Srba iz Makedonije i s Kosova stigao čak do Beograda. Hroničar Silahdar zabeležio je da je samo iz mesta na Carigradskom drumu, između Niša i Beograda, deset hiljada ljudi napustilo domove i pobeгло u zbegove na dunavska ostrva ili na ugarsku stranu.⁴⁹⁵ Narod je bežao pred nasiljem neregularnih albanskih i tatarskih odreda, koji nisu slušali naredbe zvaničnih organa osmanske vlasti da neborачko stanovništvo treba poštediti.

Tatаре krimskog hana bilo je skoro nemoguće kontrolisati. Za mnoge muslimane oni su bili predmet divljenja i strahopoštovanja, simbol heroizma i otelovljenje epskih likova iz vremena Džingiz-hana; vrsni konjanici i ratnici, dostojni da ne samo u literaturi, već i u zvaničnim državnim dokumentima, ponesu epitete kao što su: lakonogi, brzonogi, brzi kao vetar, lovci na neprijatelje, junačni i odvažni muževi i slično. S druge strane, za većinu uglađenih i obrazovanih Osmanlija oni su bili divlja horda, koja se zbog svoje brojnosti i borbene moći morala uvažavati kao saveznik i odani,

---

493 Ивић, *Историја Срба*, 308, 499.

494 „Strahila mladi vojvoda“, „Strail strašni vojvoda“, Strašil i Stratil, najromantičnija je figura bugarskih hajdučkih pesama starijeg perioda. Hajdukovao je po Rodopima, Strandži i Staroj planini, često se sukobljavaо s Turcima i uvek izlazio kao pobednik iz tih okršaja. „Българско народно творчество в дванадесет тома“. т. втори. *Хайдушки ѝесни*. отбрал и редактирал Д. Осинин, София 1961, 24, 45, 46, 48. U jednoј pesmi iz plovdivskog kraja каже се: „Прочул се Страхил войвода / по тая Стара планина, / че ми е страшен хайдутин / и сиромашки закрлик. / Никой не може го хвана, / го хвана да го издаде, / на турци да го предаде ... / Един е Страхил войвода, / него не могат излъга, / него го куршум не хваща ...“. Петров, Петър, „Български въстания, бунтове и хайдушки дружини през 1688-1690 г. (Карпош, Страхил, Балчо и другите)“, *Македонски ѝрепег* XVI, 3 (1993) 37.

495 Silahdar, 539.

mada, kako su najčešće govorili, „teški prijatelj”. Dok su osmanske trupe bile pod Nišom, Tatari su poslani u pravcu Beograda da gone zaostale austrijske jedinice i da, pustošenjem okoline, pripreme osvajanje beogradske tvrđave. Usput su, a naročito kod Beograda i pored zabrana, hvatali narod da im bude roblje.

„Kada je srpsko roblje dovedeno u carsku ordiju, radi prodaje, bilo ga je bezbroj. A pošto se na ovom svetu ne zna broja nerazumnim ljudima, roblje se, kao lovina, prodavalo za pet-šest groša. Telali su zato počeli izvikivati na sve strane: 'Ako se kod nekoga nađe rajetin kao rob, taj neka se najstrože kazni, a onaj koji ne poštuje zabranu neka se ubije za primer ostalom svetu. Neki od nepromišljenih ljudi, koji su već ranije kupili rajtu, potražili su prodavce Tatare, a neki su, mudro, pronašli odgovarajuće mesto gde bi mogli da sakriju ono što su kupili. A što se tiče Tatara, oni su nestali iz carske ordije čim su čuli viku telala i razbežali se kao jato tetreba’⁴⁹⁶

I dok je narod u zbegovima čekao da najžešća ratna dejstva prođu kako bi se vratio kući, turska opsada Beograda bila je za izbeglice iz Stare Srbije znak da idu dalje u seobu. Koliko ih je tada prešlo u Ugarsku nije poznato. Procene su različite. Prema belešci iz 1696. godine, objavljenoj u *Theatri Europaei Continuati*, na teritoriju Monarhije prešlo je dvadeset do trideset hiljada Srba. Prema svedočenju samog patrijarha Arsenija III, potvrđenom kasnijim izveštajima kardinala Kolonića, u grupi, koju je patrijarh lično doveo do Budima, bilo je između trideset i četrdeset hiljada ljudi, žena i dece.⁴⁹⁷ Većina naroda bežala je prema Budimu i dalje, do Sentandreje, Ostrogona i Komorana. Manji deo naseljavao se usput, jedni u Subotici, Baji i Segedinu, a drugi po varošima od Osijeka do Budima.⁴⁹⁸

Razmere seobe mogu da ilustruju i podaci o broju pravoslavnog sveštenstva pre i posle ratnih sukoba. U Peći je pre rata bilo sto monaha, a u manastiru Dečani pedeset. Početkom XVIII veka u Peći je živelo samo sedam, a u Dečanima tri monaha.⁴⁹⁹ Broj katoličkih sveštenika takođe se smanjio. Većina ih se povukla s austrijskom vojskom u strahu od turske osvete. Oni su, kao i pravoslavni, podsticali hrišćane da se dignu na ustanak, a pojedinci su bili bliski s vojnom komandom Monarhije na terenu.⁵⁰⁰ Mnoge katoličke misije su ugašene tako da je Kongregacija za propagandu vere posvetila veliku pažnju njihovom obnavljanju.⁵⁰¹

Ukupan broj izbeglica, koje su u više navrata i na različitim mestima prelazile na teritoriju Habzburške monarhije 1690. godine, pojedini istoričari procenjuju na

496 Ūsküdarî I, 641.

497 Поповић, *Велика сеоба*, 40-41.

498 Fessler, *Geschichte von Ungarn*, 482; Поповић, *Велика сеоба*, 39-40; Ивић, *Историја Срба*, 297-298.

499 Радонић, *Римска курија*, 514.

500 Ūsküdarî I, 594; Веселиновић, „Тома Распасановић”, 39-62.

501 Godine 1700. obnovljena je misija u Peći, zatim u Pešteru (1702) i Đakovici (1703). Радонић, *Римска курија*, 503.

između šezdeset i sedamdeset hiljada.⁵⁰² Ove brojeve, međutim, treba uzeti s rezervom jer, čak da ih je toliko izbeglo, mnogi su se, neposredno nakon pada Beograda u turske ruke, a neki i ranije, po sopstvenoj želji vratili nazad pod okrilje sultana i prihvatili osmansko podanstvo.

---

502 Поповић. *Велика сеоба*, 41; Веселиновић, „Ратови”, 493.

SULTANOVI PODANICI

Osmanski hroničari Velikog rata saglasni su u tome da je pobuna balkanskih hrišćana doprinela ratnim uspesima Habzburgovaca 1688. i 1689. godine. Nagomilano nezadovoljstvo usled dugogodišnje ekonomske krize, a naročito povećani ratni porezi posle neuspele opsade Beča 1683. godine, uticali su na narode širom Balkana da nove osvajače dočekaju kao oslobodioce.⁵⁰³ Mnogi su, među njima ponajviše Srbi, s oružjem u rukama, samostalno ili pristupajući habzburškoj vojsci, otvoreno ustali protiv turske vlasti. Pobune su izbile čak i u krajevima do kojih austrijski odredi nisu stigli. Ustanici su, uglavnom, bili nekadašnji pripadnici vojničkih ili poluvojničkih redova u službi osmanske države (martolosi, vojnuci i drugi), koji su, po prirodi posla, posedovali oružje i određeno iskustvo u borbi. Na osnovu nemačkih izvora, koji ih nazivaju „srpski husari” (konjanici) i „hajduci” (pešaci), može se zaključiti da je u borbama na strani Monarhije učestvovalo više hiljada Srba. Pominje se, čak da ih je bilo preko 20.000, ali svi nisu vojno angažovani; jedan deo je vraćen kućama da obrađuje zemlju, uz obećanje da će biti zaštićeni od turskih upada.⁵⁰⁴ Broj ustanika je, međutim, počeo da se smanjuje već početkom 1690. godine usled lošeg položaja koji su imali u habzburškoj vojsci; svakodnevno su se suočavali s neprijateljstvom austrijskih i mađarskih oficira, nedostatkom hrane, odeće i naoružanja.

S druge strane, značajan broj Srba, bilo da je pripadao seoskoj raji, gradskom sloju ili pak nekom vojničkom redu, i dalje je bio lojalan državi u kojoj je živeo. U septembru 1688. godine, poslednja odbrana beogradske citadele, sastojala se, prema pisanju osmanskih hroničara, od oko 250 do 300 Turaka i 150 hrišćana. Srbi vojnici, pripadnici beogradske posade, su bili oni koji su potom pregovarali s Maksimilijanom Emanuelom Bavarskim o uslovima predaje.⁵⁰⁵ Godinu dana kasnije, u borbama na Kosovu, više hiljada Srba u vojsci Mahmud-paše Mahmudbegovića, borilo se protiv svojih sunarodnika u vojsci generala Pikolominija.⁵⁰⁶

---

503 O dobrovoljnom prihvatanju habzburške vlasti i vojnom angažovanju domaćeg hrišćanskog stanovništva svedoče i ovi redovi: „Od granice Niša do Jagodine i od Jagodine do tvrde beogradske tvrđave, uzduž i popreko, sva raja i slobodni građani ovih krajeva potčinili su se ratnom neprijatelju i pokorili mu se, i time, svojim mnoštvom, osnažili nevernički tabor”. *Üsküdarı I*, 606.

504 Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 519.

505 С. Катић, *Јеген*, 151.

506 Веселиновић, „Срби у Великом рату”, 516.

U periodu od 1688. do 1690. godine, u sukobima na tlu današnje Srbije, najviše je stradalo neboračko stanovništvo.⁵⁰⁷ Napadi ustanika na gradove i isturena odeljenja turske vojske, kao i turske potere za ustanicima, bili su praćeni pogromom naroda obe veroispovesti. Prema evropskim i osmanskim izvorima, kada su Srbi napali Užice, u jesen 1688. godine, mnogo Turaka je ubijeno a preko 1500 zarobljeno. Slično se dogodilo i u Valjevu, Prijepolju, Čačku i na drugim mestima.⁵⁰⁸ Nekoliko nedelja kasnije plemenske vojske albanskih begova ponovo su osvojile navedene gradove i razorile sva okolna sela.⁵⁰⁹ „Arnauti seku sve redom i nikom milost ne daju – čak ni samim Turcima”, zapisao je Dubrovčanin Luka Barka prolazeći ovim krajevima u vreme najžešćih okršaja.⁵¹⁰

Osmanska vojska koja se, posle austrijskog osvajanja Beograda, povlačila ka Nišu opustošila je celokupne oblasti kako bi ugušila pokret ustanika i osujetila napredovanje Habzburgovaca. U Pomoravlju je ugarski serasker vezir Jegen Osman-paša, prema pisanju turskog hroničara Defterdara, počinio takva zverstva „kakva bi samo nevernik mogao da poćini”. Napao je narodni zbeg u blizini manastira Ravanice, ubio oko 900 ljudi a na stotine ih odveo u ropstvo. Povlaćeći se ka Nišu, njegovi vojnici su zapalili preko 150 sela i svu letinu, opljačkali kuće i odveli stoku.⁵¹¹

Odmazda je bila prvi odgovor Osmanskog carstva na pobunu balkanskih hrišćana. Najdrastićniji primeri su ugušenje ustanka u Ćiprovcima u Bugarskoj, u oktobru 1688, Karpoševog ustanka u Makedoniji u decembru 1689. i osvajanje Kosova posle Kaćanićke bitke, u januaru 1690. godine. U svim navedenim slučajevima odmazdu nisu vršile regularne jedinice osmanske vojske, već pomoćne trupe sultanovih vazala ili najamnićki odredi; grof Imre Tekeli je uništio rudarsko mesto Ćiprovce, krimski han Selim Giraj je u krvi ugušio pobunu Karpoša a, zajedno s albanskim najamnićkim odredima, tri meseca, od januara do kraja marta 1690, palio je, robio i ubijao po Kosovu i Makedoniji.⁵¹² Na ovaj naćin osmanska država nije neposredno bila umešana

---

507 Uoći opsade Beograda, jedinice bavarskog princa izvršile su u dunavskom pristaništu pokolj više stotina muškaraca, žena i dece, stanovnika beogradske varoši, koji su pokušali da se ukrcaju na brodove i otplove prema Vidinu. Među njima je bilo najviše muslimana ali i Srba, Jermena i Jevreja. Zarobljeni Srbi i Jermeni odmah su pušteni na slobodu, dok su Jevreji naterani da rašćišćavaju teren i uklanjaju leševe. Potom su odvedeni u ropstvo da bi se od jevrejskih zajednica širom Evrope iznudilo otkup za njihovo oslobađanje. O sudbini stanovnika Beograda i drugih izbeglica vid. С. Катиф, *Јејен*, 145-148.

508 Станојевић, Глигор, *Јујословенске земље у млейћачко-ћурским рајћовима XVI-XVIII века*, Београд 1970, 350-351; Бојанић, „Западна Србија”, 216-217.

509 Defterdar, 142.

510 Винавер, Вук, „Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1600-1700)”, *Историјски часопис XII-XIII* (1963) 221.

511 Defterdar, 147; С. Катиф, *Јејен*, 159.

512 Бојанић, „Карпош”, 110-112; Списаревска, Йоана, *Ќијровскојћо вьстїание и евројейскияћї свяћї*, София 1988, 136-141; Чолов, Петър, *Ќијровскојћо вьстїание 1688*, София 1988, 99-103; Трифуновић, Очевици, 10.

u zločine nad sopstvenim stanovništvom, ali jeste posredno, jer mesecima nije činila ništa da ih zaustavi. Razlog za to bila je, s jedne strane, nemogućnost da se kontrolišu tatarske i albanske jedinice, koje su morale da budu angažovane u nedostatku regularnih osmanskih. S druge strane, bila je to, nesumnjivo, prikrivena želja za osvetom, razumljiva kada se ima u vidu da je celo osmansko društvo bilo duboko uzdrmano vojnim porazima, velikim gubicima teritorija i pojavom na desetine hiljada muslimanskih izbeglica.

Politika oprostaja, čiji je glavni zagovornik bio veliki vezir Fazil Mustafa-paša Keprili, zamenila je politiku odmazde tek krajem marta 1690. godine. Tada je trupama na Kosovu i u Makedoniji naređeno da prekinu svako dalje ubijanje i pljačkanje. Sva raja stavljena je pod zaštitu države, s izuzetkom onih koji su uhvaćeni s oružjem. Za njih oprostaj nije važio i sledile su im, po običaju, smrtne kazne.⁵¹³

Ista praksa nastavljena je i kada su regularne osmanske trupe krenule u pohod. Tako je, neposredno pre osvajanja Pirota, muhafizima, kadijama i ostalim službenicima kadiluka Breznik, Čustendil i Radomir, poslat ferman o zaštiti raje od krajiških jedinica koje i dalje pljačkaju i odvođe u roblje lokalno stanovništvo:

„Od danas neka se kazni svaki onaj ko napadne na ličnosti, porodice, decu i imetak raje koja je primila zaštitu države, dobrovoljno sišla iz pećina-skrivnica i došla; ubijte takve zato što protivno Mojoj časnoj naredbi čine zlodela! Posle ove Moje carske obznane, ako Moje carstvo čuje da se još jednom nasrće na tu raju i njihov imetak, vaši izgovori ni na koji način neće da budu prihvaćeni. Znajte da vam se priprema kazna s najstrašnijim mučenjima. Prema tome pazite i čuvajte se!”⁵¹⁴

Nakon osvajanja Pirota, veliki vezir je zatečeno stanovništvo stavio pod svoju zaštitu i naredio mu da se vrati kućama s naredbom da ih više ne napušta. Malobrojne zarobljene hajduke, pripadnike pirotske posade, je pobio. U Nišu je postupio drugačije. Suprotno proklamovanoj politici oprostaja i zaštite žena, dece i staraca, naredio je da se niška raja podeli u roblje. Razlog je bio taj što su vojnici lišeni uobičajene pljačke i ratnog plena jer je grad uzet na veru. S druge strane nekoliko stotina zarobljenih niških hajduka, u koje su ubrojani svi muškarci stariji od deset godina, nisu pogubljeni kao pirotski, već su, u nedostatku radne snage, bačeni u okove i poslani na raščišćavanje i popravku tvrđave.

Uoči pokreta vojske iz Niša, veliki vezir je izdao ferman o pomilovanju raje na putu od Niša do Beograda, koja je iz svojih kuća otišla u zbegove, ili čak „na sremsku stranu”. Zapovest se izričito odnosila na muškarce u zreloom dobu, a upućena je „seoskim starešinama i popovima”. Fermanni o pomilovanju davani su i u pojedinačnim

513 Тричковић, *Београдски ђашалук*, 73.

514 *MD 100*, 79. Ferman slične sadržine (*MD 100*, 83) objavljen je samo za rudarsko mesto Breznik i neposrednu okolinu iz koje raja još uvek beži zbog sveopšte nesigurnosti. Muhafizu Breznika je, takođe, naređeno da pruži svu moguću zaštitu stanovništvu.

slučajevima, na zahtev predstavnika pojedinih mesta ili kadiluka, koji su dolazili u osmansku vojsku da izraze pokornost sultanu i zatraže milost. Tako su, neposredno nakon osvajanja Niša, oprostaj dobili stanovnici sela Jošanice u Kruševačkom kadiluku, i žitelji Svrljiga, s tim što su ovi drugi morali da predaju „svoje Nemce, Mađare i Hrvate”. Posle njih oprostaj su dobile izbeglice iz sela oko Smedereva, koje su se krile u lugovima Jasenice. Požarevljani izbegli na obližnje ostrvo vraćeni su natrag u varoš. Kućama su se vratili i stanovnici sela resavskog i jagodinskog kraja i žitelji Kragujevca.⁵¹⁵

Tursko osvajanje Beograda pokazalo je da Osmansko carstvo i dalje ima premoć na Balkanu, i da će Habzburška monarhija morati da sačeka još neko vreme kako bi svoje granice proširila na područja osmanske Rumelije. Za srpske ustanike pad Beograda predstavljao je propast ideje o oslobođenju od „muhamedanskog ropstva”, dok je za većinu, koja nije uzela aktivno učešće u borbama, to bio znak da se život konačno vraća u dobro poznate, ustaljene tokove. Došlo je vreme i za povratak onih, koji su protiv svoje volje, iseljeni u druge krajeve.

U 1689. godini, austrijski vojni zapovednici su, u više navrata, naseljavali veće grupe stanovništva u opustele delove Srema i Slavonije, s ciljem da učvrste novouspostavljenu habzburšku upravu u tim krajevima. Ratni savet Monarhije izdao je nekoliko naredbi o preseljavanju naroda iz okoline Požarevca, Užica i Beograda. Pretpostavlja se da je tada preseljeno oko šest hiljada ljudi.⁵¹⁶ Seoba većih razmera sprovedena je posle osvajanja Skoplja, krajem oktobra početkom novembra 1689. godine, i obuhvatila je samo zemljoradničko stanovništvo.⁵¹⁷ Predstavници austrijskih vojnih vlasti išli su po selima ubeđujući ljude da napuste svoja imanja i odu u Srem jer je tamošnja zemlja mnogo plodnija i ima je u izobilju. Neki su dobrovoljno odlučili da krenu u nepoznato, ali većina ne. Turski hroničar je zabeležio da je mnogo raje iz sela s Kosova, iz Prištine i iz okoline Skoplja, proterano u Srem i tamo naseljeno. Posle pada Beograda i povlačenja Habzburgovaca sve do Osijeka, ovaj narod je,

„čeznući za rodnim krajem, u velikim grupama, na kolima, počeo da pristize u blizinu Zemuna, i da na čamcima prelazi Savu. Srce ga je vuklo ka Skoplju, Kosovu i Prištini i nije bilo kraja raji koja je žurila da se vrati u te krajeve”⁵¹⁸

Srem je u ovo vreme bio ničija zemlja kojom su nekontrolisano harale tatarske i albanske čete. Austrijske posade napustile su tvrđave Slankamen, Varadin, Ilok i Vukovar i ostavile nezaštićeno stanovništvo. S druge strane, redovna turska vlast

---

515 Тричковић, *Београдски пашалук*, 74-76.

516 Ивић, *Историја Срба*, 275-276; Бојанић, „Западна Србија”, 216.

517 Stanovnici grada Skoplja, muslimani, hrišćani i Jevreji, povukli su se, u strahu od nasilja austrijskih jedinica, zajedno s vojskom Маһmud-паše Маһmudbegovića. Бојанић, „Капрош”, 102.

518 Üsküdarî II, 44b-45a.

nije uspostavljena jer je veliki vezir, posle osvajanja Beograda, obustavio dalje ratne operacije. To je otvorilo prostor neregularnim trupama da slobodno pljačkaju i na taj način „naplate” svoje učešće u pohodu. I upravo je strah od ovih jedinica, naterao raj Smederevskog sandžaka koja se sklonila u Srem, da ponovo pređe Savu i vrati se u svoja sela.⁵¹⁹

Broj povratnika naglo je porastao nakon što je veliki vezir oslobodio Srbe zarobljene u Beogradu i obližnjim palankama, kao i one koje su pohvatali Tatari u Sremu. Naime, kancelarija državne blagajne pripremila je potvrde o posedovanju robova, odnosno o plaćenju taksi za svakog pojedinačnog zarobljenika, bez obzira na njegov pol i uzrast. Takvih priznanica bilo je oko 10.000, koliko se i procenjivalo da ima roblja u vojnom logoru. Zatim je određen prevodilac koji je razgovarao sa zarobljenima kako bi utvrdio da li pripadaju starim sultanovim podanicima ili ne. Jer, potvrde su izdavane jedino za uhvaćene Nemce i Mađare, dok su svi Srbi pušteni na slobodu. Čuvši za ovo, stanovnici sela beogradske nahije, koji su izbegli na dunavska ostrva kod Slankamena, Varadina i Iloka, organizovano su, u grupama od više desetina porodica, na čamcima, stigli do beogradskog pristaništa i zatražili da se vrate kućama.⁵²⁰

Loš odnos austrijskih vojnih vlasti prema srpskim ustanicima bio je još jedan razlog što su doskorašnji pobunjenici tražili oprostaj i ponovo postajali osmanski podanici. Ovo su činili tako što bi slali svoje predstavnike, s poklonima, na prijem kod velikog vezira, da bi u ime svih „izrazili poslušnost i zatražili milost i oprostaj što su se ranije priklonili i potčinili ratnom neprijatelju”. Za predstavnike naroda birani su ljudi od imetka, ugleda i autoriteta, starešine porodica, koji se „među rajom nazivaju domaćinima”.⁵²¹ Tako je, svega dva dana posle pada beogradske tvrđave, kod velikog vezira došlo petnaest domaćina, predstavnika raje izbegle u Srem, s molbom da ponovo postanu podanici Osmanskog carstva. Doneli su tradicionalne poklone: pogaču, kokošku i ovcu. S istim poklonima i molbama, iz fruškogorskih zbegova i s ostrva na Dunavu, stigli su na vračarsko polje i domaćini iz sela Pančevačkog kadiluka i iz okoline Beograda. Svima su izdate potvrde o amnestiji i data im je vojnička pratnja da ih štiti od nasrtaja tatarskih i albanskih četedžija.⁵²² Fermane o pomilovanju dobili su tada stanovnici Grocke, Beograda, i sela oko Beograda: Višnjice, Mirijeva, Rušnja, Slanaca, Železnika i Velikog Sela.⁵²³

Većina povratnika suočila se s gubitkom svega što je do tada imala i morala je iznova da gradi na zgaristima. Podizanje novih kuća i obezbeđivanje hrane otežavale

---

519 Isto, 45a.

520 Isto, 24b-25b.

521 „... *re'âyâ ma beyninde domakin ta'bir olunur*”. Isto, 21a.

522 Isto, 21a-21b.

523 Тричковић, *Београдски њашалук*, 76.

su obilate hladne kiše koje su uveliko počele da padaju. Zima je bila na pragu, zbog čega je deo izbeglica, sakriven po pećinama, odlučio da tamo i prezimi, a da tek u proleće podnese molbu osmanskim vlastima da se vrati u svoja sela. To je bio slučaj sa stanovnicima sela u okolini Smedereva kojima su Tatari popalili i razorili svu imovinu.⁵²⁴

Materijalna šteta koju je Srbija pretrpela u periodu između dva osvajanja Beograda (1688 – 1690. godine) bila je ogromna, neuporedivo veća nego u prethodnim ratovima. Ali ono što je imalo dalekosežnije posledice za njen dalji razvoj u okviru Osmanskog carstva bio je narušen odnos između države i podanika, a pre svega između samih stanovnika. Dobre susedske odnose hrišćana i muslimana, i svest o zajedničkom poreklu, zamenila je netrpeljivost, često i otvoreno neprijateljstvo. Poljuljano poverenje teško se vraćalo, što je dodatno usporilo ionako dug i mukotrpan proces obnove zemlje.

---

524 Üsküdarî II, 55a.

OBNOVA OSMANSKE VLASTI

Glavnina sultanove vojske, predvođena Mustafa-pašom Keprilijem ostala je u osvojenom Beogradu skoro ceo mesec dana. Manji broj jedinica nalazio se u Sremu i Erdelju, a nešto vojnih snaga bilo je raspoređeno po gradovima i tvrđavama u unutrašnjosti Srbije. Krimski han Selim Giraj, koji, zbog bolesti, nije lično učestvovao u pohodu, stigao je u Beograd četiri dana posle njegovog pada.⁵²⁵ Dočekan je s uobičajenim počastima, vojnom paradom i muzikom, a potom smešten u beogradsku varoš, u odaje medrese u Bajram-begovoj čaršiji⁵²⁶ Istog dana učestvovao je na ratnom savetovanju, na kome je odlučeno da dve hiljade Tatara, s ljudima Katane Mustafa-bega, odnesu namirnice posadi temišvarске tvrđave, koja je već dve godine bila pod opsadom.⁵²⁷ Deo Tatara, na čelu s kalgaj-sultanom Devlet Girajem, poslat je u Erdelj, da pomogne jedinicama Imre Tekelija. Ostalima je izdata dozvola da slobodno pljačkaju sela i kasabe na teritoriji Temišvarskog sandžaka, kao i u Bačkoj, u Segedinskom sandžaku, a potom da prezime na Krimu.⁵²⁸ Selim Giraj, već u poodmaklim godinama i narušenog zdravlja, odlučio je da poseti Sveta muslimanska mesta, pa je na pomenutom savetovanju potvrdio kalgaj sultana za prestolonaslednika i ovlastio ga da obavlja sve dužnosti vladara Krimskog hanata.⁵²⁹

Nekoliko dana kasnije, u turski logor pod Beogradom, stigao je izaslanik sultana Sulejmana II s poklonima: sabljama i kaftanima za zvaničnike osmanske vojske, perjanicom optočenom dragim kamenjem, ukrašenim mačem i hilatom od samurovine za Mustafu Keprilija. I han je, na ime vojne pomoći koju je pružio, dobio skupocen

---

525 Üsküdarî II, 22b; Silâhdar, 538.

526 Medresa je bila zadužbina bivšeg velikog vezira Ahmed-paše Keprilija i za ovu priliku je očišćena i ponovo zastrta tepisima. Üsküdarî II, 23a.

527 Karavan od 150 mazgi s državnim ječmom, brašnom i dvopekrom poslat je iz Beograda 16. oktobra. Isto, 31b.

528 Isto, 33b-34a.

529 Isto, 34a-34b. Selim Giraj I bio je han krimskih Tatara četiri puta: 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699, 1702-1704. Nakon što se povukao 1691. godine i otišao na hadžiluk, na tatarski presto, verovatno zbog protivljenja Mustafa-paše Keprilija, nije stupio njegov sin Devlet Giraj, već brat od ujaka Sadet Giraj III. Na povratku iz Svetih mesta 1692. godine ponovo je postavljen za hana. Godine 1699. razboleo se i, prema sopstvenoj želji, povukao s položaja. Tek tada ga je na prestolu nasledio sin Devlet Giraj II (vladao dva puta, 1699-1702 i 1708-1713). Selim Giraj je po četvrti put postao han 1702. godine. Vladao je do smrti 1704. godine. Inalcik, Halil, „Giray”, The Encyclopaedia of Islam, new edition, vol. 2, Leiden 1991.

mač i hilat od samurovine.⁵³⁰ U šatoru velikog vezira održan je sastanak Divana, a zatim je pred postrojenom vojskom pročitano sultanovo pismo, kako bi svaki vojnik čuo padišahove reči pohvale:

„...nek' su svima osvetlani obrazi i britke sablje i neka vam je halal hleb moj! Moje Carstvo je čulo za vaše veliko zalaganje i pregor u ime islamske vere; Bog vas blagoslovio! Preporučujem vas Tvorcu, neka vas štiti i čuva!”⁵³¹

U gradu su se, za to vreme, odvijali veliki radovi. Raščišćavane su ruševine, zatrpavani rovovi, poravnavani zemljani nasipi, popravljane kule i zidine, kao i pontonski most na Savi. Radnu snagu pretežno su sačinjavali vojnici, većinom anadolske spa-hije i deo konjičkih trupa Porte, zanatlije na službi u vojsci (ordudžije), a dodatno su uposleni i stolari, kamenoresci i krečari iz bliže i dalje okoline. Deo krečara stigao je iz bosanskog, niškog, vidinskog i sofijskog kadiluka.⁵³² Na popravci beogradske tvrđave radili su kao nadničari i Srbi iz smederevskog i sremskog sandžaka koji su se vratili svojim domovima i ponovo postali podanici Osmanskog carstva.⁵³³

Radovi su odmicali veoma sporo. U tvrđavi su i dva dana posle osvajanja gorele vatre koje su izazivale sporadične eksplozije. Tako se 10. oktobra, zapalio uskladišteni barut i izazvao detonaciju od koje se srušila još jedna kula u Donjem gradu. Prilikom njenog pada povređeno je više desetina ljudi, najviše vodonoša koji su na konjima donosili vodu za gašenje požara.⁵³⁴ Ni popravka pontonskog mosta na Savi nije bila bez problema. Austrijanci, koji su ga podigli, koristili su pontone neuobičajenih dimenzija, kakve Turci do tada nisu videli. Za vreme opsade su otkáčili nekoliko kako bi sprečili dezertiranje mađarskih konjanika. Kada su osmanski inženjeri postavili nove pontone ispostavilo se da nisu istih dimenzija. Neki od njih su bili i delimično oštećeni pa se most raspao prilikom pokušaja prelaska. Potom su povezali najšire čamce sa Dunava koje su imali, ali su oni bili isuviše plitki, brzo su se punili vodom i tonuli, tako da su, na kraju, ceo most morali da prave iz početka.⁵³⁵

Prilikom raščišćavanja ruševina u beogradskoj tvrđavi je pronađena znatna količina novca i deo austrijske arhive. Radnici su u Donjem gradu, ispod gomile kamenja, iskopali tri bureta s oko 22.500 groša, za koje je utvrđeno da su ostatak od

---

530 Selim Giraj napustio je Beograd deset dana kasnije. Otišao je u Jedrene gde je trebalo da prezimi i sačeka vreme polaska u Meku. *Üsküdarî II*, 45a.

531 *Isto*, 32a-32b.

532 U Beogradu je podignuto nekoliko krečana koje su neprekidno radile. Drvo za paljenje krečnjaka sečeno je na Avali, a dopremano je na vojnim kolima, koja su inače služila za prevoz artiljerijskog oružja i municije. Na ovom poslu bilo je angažovano oko tri stotine vozara osmanske vojske pod komandom Ali-age Jedrenlije. *Isto*, 28a.

533 *Isto*, 21b-22b, 25b.

534 *Isto*, 19a-19b.

535 *Üsküdarî I*, 20a, 25b-26a.

ukupno 375.000 groša poslatih iz Beča na ime plata habzburške vojske u Srbiji. Na nesreću po osmansku državnu blagajnu, defterdar Ismail-paša uspeo je da zapleni samo jedno bure sa 7500 groša, dok su ostala dva ispraznila i razgrabili radnici i drugi koji su se tu zatekli.⁵³⁶ Na austrijska dokumenta, koja su u velikom broju ležala u blizini jedne od kapija Donjeg grada, niko, izuzev retkih znatizeljnika, nije obratio pažnju.⁵³⁷

Smederevsko, a posebno niško utvrđenje, su takođe pretrpeli velika oštećenja. Radovi u Smederevu odloženi su za proleće, dok se s popravkama u Nišu počelo odmah nakon osvajanja. Zbog nedostatka novca i radne snage, nastupajuće zime, a pre svega činjenice da su Habzburgovci proterani preko Save i Dunava, s poslom se nije naročito žurilo. Ni narednih godina Turci nisu posvetili značajniju pažnju Nišu. Kada je krajem jula 1695. godine sultan Mustafa II došao u grad, zatekao je još uvek razorene gradske bedeme i tabije, provaljene šarampove, a gradski rov na mnogim mestima zatrpan ruševinama.⁵³⁸ Stanje nije bilo ništa bolje ni naredne godine. U samom Nišu bilo je između 300 i 400 loše građenih i mahom oštećenih kuća, dok ih je trideset godina ranije bilo preko 2000.⁵³⁹

Na vojnim postajama duž Carigradskog drumca, između Niša i Beograda: Aleksincu, Ražnju, Paraćinu, Jagodini, Batočini, Hasan-pašinoj Palanci i Kolarima, počela je izgradnja novih palanki jer su stare spalili Austrijanci. Određene su i jerlije koje će da sačinjavaju palanačke posade.⁵⁴⁰

Obnavljanje gradskih objekata, radnji, kuća, saraja, česmi, mesdžida i džamija, palo je na teret vlasnika, zakupaca, odnosno zadužbinara. Osmanska država je svima vratila nekretnine da s njima raspolažu kao i pre rata. Zaplenila je samo imovinu onih koji su umrli a nisu imali naslednika, kao i onu koju niko nije potraživao u toku više meseci.⁵⁴¹ Nove isprave za posedovanje stare imovine izdavane su, prema ustaljenoj praksi, za vreme samog pohoda, odmah po zaposedanju određenog mesta.

---

536 Isto, 39b-40a.

537 Abdulah b. Ibrahim, autor *Sulejman-name*, i nekoliko njegovih poznanika i prijatelja, krenuli su u razgledanje beogradske tvrđave. Negde u blizini obale Save naišli su na mnoštvo rasutih listova papira, a među njima i na dva, naročito velikog formata, gusto ispisana i ispečatirana s više crnih i jednim crvenim pečatom. Naredili su jednom od nižih činovnika iz grupe da ih pokupi i, pošto su našli čoveka koji zna nemački, zamolili su ga da im prevede. Saznali su da se radi o dokumentima koje je Leopold I uputio zapovedniku Beograda. U prvom habzburški monarh čestita osvajanje grada i naređuje da vojska nastavi prema Nišu i osvoji ga, jer će to olakšati dalji prodor prema Istanbulu. U drugom se komandant Beograda obavestava da je, za trupe koje nastavljaju pohod ka osmanskoj prestonici, s dunavskog ostrva Komoran poslato deset hiljada buradi vina i tri hiljade buradi rakije. Isto, 42a.

538 *Nusretnâme*, 51.

539 Божић, „Француски дневник“, 182-183; *Seyahatnâme*, V, 1680.

540 Silâhdar, 538-539.

541 Üsküdarî I, 628.

Znajući to, imućniji vlasnici nekretnina kretali su s vojskom u rat i u vojnom logoru, na bezbednoj udaljenosti od prvih borbenih redova, čekali da uđu na svoje imanje. Tako su Nišlije, odmah nakon odlaska austrijskog garnizona, obišle kuće, dućane, saraje i bogomolje i pristupile raščišćavanju ruševina i popravci oštećenih zgrada.⁵⁴² Beograđani, koji su generacijama živeli u tvrđavi ili u varoši, a pobjegli su u vreme austrijskog napada, zamolili su velikog vezira, trećeg dana nakon osvajanja, da im izda ferman o posedovanju starih kuća i zemljišta.⁵⁴³ Pošto su preuzeli potvrde, započeli su samo najnužnije popravke jer je zima već bila na pragu.

Smederevci, koji su stanovali u bogatom jugozapadnom podgrađu, zatekli su kuće skoro netaknute i odmah su se uselili u njih, dok su oni, koji su živeli u utvrđenju, morali da provedu zimu u Beogradu. Naime, kada su napuštali grad, sami su zapalili sopstvene domove da ne bi poslužili neprijatelju. Unutrašnjost smederevske tvrđave bila je pretvorena u zgarište. Izuzev nešto janičara koji su ostavljeni kao privremena posada, niko drugi u njoj nije mogao da boravi. Stalna posada, jerlije, odlučili su da do proleća žive u beogradskoj varoši i tamo započnu neki posao od koga bi se izdržavali. Tek kada vreme to dozvoli, vratili bi se u Smederevo i podigli sebi stanove.⁵⁴⁴ Jerlijske posade drugih utvrđenih mesta raspoređene su nekoliko nedelja pre početka kišnog perioda, tako da su imale dovoljno vremena da obezbede sebi krov nad glavom. Za izdržavanje dobile su timare, najčešće kolektivne, kao što je to bilo u slučaju posade Pirota.⁵⁴⁵

Pored jerlija, na dužnost su se vratile kadije, upravitelji velikih vakufa i činovnici lokalne i provincijske administracije. Carski službenici zaduženi za prikupljanje državnih prihoda poslani su, čim su to prilike dozvolile. I to, najpre oni u čijoj nadležnosti je bila najunosnija privredna grana Srbije – rudarstvo. Prvi konkretni koraci u obnovi proizvodnje gvožđa i bakra, neophodnih metala za vođenje rata, preduzeti su već u rano proleće 1691. godine u najvećim rudnicima, Samokovu u Bugarskoj i u Majdanpeku, kao i u nekim manjim, poput Dušnika kod Niša i drugih u vlasinskom, ćustendilskom i novobrdskom kraju. Najvažnije je bilo da se obezbedi stručna radna snaga, pošto su rudarska naselja naročito postradala u ratnim sukobima. Raja, koja je tada zaposlena, dobila je pune plate, s tim što je izvesnu svotu akči dobila unapred, kao vid pomoći zbog štete pretrpljene u ratu.⁵⁴⁶

---

542 Defterdar, 52; Râşid, 129.

543 Üsküdarî II, 28b.

544 Isto, 54b, 55b.

545 Üsküdarî I, 558.

546 Катић, Срђан, „Отварање рудника Самоков и Мајданпек 1691. године“, *Мешовића трађа (Miscellanea) XXVII* (2006) 245–252.

Nedostatak stanovništva osećao se u celoj Srbiji. I pored garancija države, koja je podanicima jemčila zaštitu života i imovine, a najsiromašnijim zemljoradnicima ponudila volove i seme za setvu,⁵⁴⁷ izbegli narod se sporo vraćao.

Domaći muslimani slabijeg imovnog stanja takođe su oklevali da se vrate, pa su bivšim vlasnicima potvrđivana prava na nekretnine i dve godine posle osvajanja. Glavni razlog za spori povratak muslimana bio je nedostatak novca za obnovu kuća. Gradska naselja, u kojima su uglavnom ranije živeli, pretrpela su ogromna razaranja. Beograd, Niš i Smederevo bombardovani su dva puta u toku samo jedne ili dve godine. Užice, Čačak, Prijepolje, Novi Pazar, spaljivani su u toku borbi s ustanicima 1688/89, dok su Kruševac, Prokuplje, Jagodina, Batočina i druga, sistematski uništena od strane vojske Habzburške monarhije, kako bi se usporilo napredovanje Osmanlija a stanovništvo nateralo na seobu u krajeve pod njihovom vlašću. Retka naselja, poput Grocke i Požarevca, ostala su netaknuta.⁵⁴⁸

Nastavak ratovanja sledio je koji mesec kasnije, pa je razumljivo što se naseljavanje severne Srbije, kao pogranične oblasti, odvijalo uz najviše poteškoća. Odlukom Porte u jesen 1690. godine šira okolina Beograda proglašena je otvorenom zemljom na kojoj je mogao da se naseli svako ko želi. Priliku da steknu imovinu dobili su tada svi koji su hteli da se nastane u Beogradu ili nekom drugom gradu. Jedini uslov bio je da nešto obnove ili ponovo izgrade.⁵⁴⁹ Izbeglice nisu morale da se vraćaju u stara sela, izuzev raje koja je ranije živela na carskim hasovima i vakufima, pošto ovi posedi nisu smeli da ostanu pusti. Uz to su, za izvesno vreme, bili oslobođeni pojedinih poreza.⁵⁵⁰ Dugoročno, međutim, ova mera nije dala očekivane rezultate jer su spahije pokušavale da vrate svoju staru raju, terale je da kuluči i naknadno plaća poreze koji su joj ranije bili oprošteni, što je za posledicu imalo nova raseljavanja. Stanovnici pojedinih sela bežali su i vraćali se po nekoliko puta, svaki put iznova primajući osmansko podanstvo.⁵⁵¹ Nemirno stanje trajalo je sve do kraja Bečkog rata, kada je učinjen još jedan pokušaj da se beogradsko krajište naseli. Sredinom februara 1699. godine,

547 Silâhdar, 537, 539.

548 Očevidad je, u novembru 1690. godine, zabeležio da u Požarevcu ima više od 600 kuća, dosta dućana, jedna kafana i jedna kamena džamija u južnom, muslimanskom delu kasabe. Катѣћ, „Пут“, 109.

549 Osmansko carstvo je u toj meri nastojalo da što više naseli Beograd i okolinu zbog blizine granice, da je 1694. godine najsiromašnijim muslimanskim izbeglicama koje su živele po gradovima na donjem Dunavu, u Vidinu, Silistriji i Kiliji, obezbedilo besplatan brodski prevoz, naoružanu pratnju i hranu za put. Тричковѣћ, *Београдски њашалук*, 133-134.

550 Davanje poreskih olakšica nastavljeno je za sve vreme trajanja Bečkog rata i kasnije. Zbegovi koji su 1695. godine, odlukom Porte, rastureni i prisilno naseljeni oko Užica, Kruševca i Batočine, bili su oslobođeni svih poreza na pet godina, izuzev desetaka gospodarar zemlje. Izbeglice iz Starog Vlaha, koje je trebalo u toku zime 1696/97. godine pronaći i vratiti na carski has, bile su na tri godine oslobođene svih davanja. Isto, 160-164, 197-198.

551 Stanovnici sremskih sela, između Zemuna i Iloka, kao i monasi fruškogorskih manastira, primili su tri puta osmansko podanstvo. Isto, 164, 181-182.

posle zaključenja Karlovačkog mira, proglašeno je oslobođenje raje od svih poreza do 1702. godine. Tek posle toga došlo je do značajnijeg naseljavanja severne Srbije, što je doprinelo obnovi i jačanju osmanske vlasti.⁵⁵²

---

⁵⁵² Isto, 193, 226. Do porasta broja stanovnika ove oblasti došlo je usled stalne migracije s juga na sever. Godine 1708. bilo je 19.800 poreskih obveznika, a dve godine kasnije 22.670. U isto vreme višestruko je smanjen broj stanovnika u kadilucima Niš, Leskovac i Prokuplje.

POVRATAK VOJSKE

Mustafa Keprili ostao je s vojskom na Vračaru do početka novembra. Za muhafiza Beograda postavio je Kandildži Husejin-pašu, iskusnog i već proverenog vezira, čiji je zadatak bio da nastavi obnovu tvrđave i radi na naseljavanju raje.⁵⁵³ Kemankeš Ahmed-paša, valija Dijarbekira, imenovan je za beogradskog seraskera, vrhovnog zapovednika svih osmanskih vojnih snaga na ovom delu fronta.⁵⁵⁴ Beogradsku posadu sačinjavalo je skoro 5000 pripadnika kapukulu trupa: 2000 janičara, koji su učestvovali u opsadi i osvajanju grada, 1000 janičara iz muhafaze Niša, 1800 janičara, koji su se borili na vidinskom ratištu, a stigli su u Beograd 20. oktobra, kao i oko 200 džebedžija i tobdžija.⁵⁵⁵ Tri hiljade Egipćana je takođe ostalo u gradu, s tim da kasnije budu raspoređeni po celom beogradskom krajištu.⁵⁵⁶ Pored Egipćana, posade utvrđenja na granici sačinjavalo je i 6000 janičara, 100 džebedžija, 500 tobdžija, 100 vozara i izvestan broj spahijskih serdengečdija.⁵⁵⁷

Turci su u Beogradu ostavili dvanaest baljemeza i kolonborni jer nisu mogli da ih prevezu zbog očekivanih snežnih padavina.⁵⁵⁸ U tvrđavi je bilo više nego dovoljno municije i naoružanja. Prema procenama osmanskih vojnih stručnjaka, Beograd je godinama mogao da odoleva svakoj opsadi. Samo je austrijskih baljemeza bilo pedeset komada. Veliki broj topovskih đuladi i granata svih veličina, spremnih za utovar na brodove, zatečen je u pristaništu na Savi. Takođe je bilo veoma mnogo puščane municije, sveća, gvozdених pijuka, lopata, čaklji i drugog alata, dok je u podrumima, u blizini obale, bila uskladištena velika količina baruta, koja, srećom po Turke, nije zahvaćena vatrom. Sve ove ratne potrepštine Habzburgovci su pripremili za dalje osvajanje Rumelije i opsadu Istanbula.⁵⁵⁹

---

553 Üsküdarî II, 44a; Defterdar, 62; Râşid, 137.

554 Üsküdarî II, 52a; Silâhdar, 547.

555 Üsküdarî II, 28a, 36a-b.

556 Isto, 47b. Silâhdar, 546, navodi da je bilo dve hiljade pripadnika egipatske vojske.

557 Silâhdar, nav. mesto.

558 Bivoli, koji su vukli artiljeriju, poslani su na državna pasišta u okolini Soluna. Ovo je prvi put da nisu bili na čuvanju kod raje, koja je, prethodnih godina, brinula o njima bez ikakve nadoknade. Turski hroničar navodi da je ranija praksa bila nepravedna, jer se od raje zahtevalo da na proleće artiljerijskom odžaku stavi na raspolaganje isti broj bivola koji je i preuzela na čuvanje. Sve životinje trebalo je da budu zdrave i snažne, a ukoliko su neke uginule ili izgubile snagu u toku zime, bila je dužna da ih zameni o svom trošku i još da plati taksu za žigosanje. Üsküdarî II, 35b-36a.

559 Üsküdarî II, 41a, beleži da je na svakom buretu baruta pisalo „municija za Konstantinopolj“, tur. *mühimmât-i Konstantiniyye*.

Nakon što su Tatari napustili Srbiju, red je došao na albanske plaćenike. Više hiljada njih, uglavnom sirotinje, prikupljene iz kadiluka Elbasan, Ohrid, Valona i Delvine, isplaćeno je za učešće u pohodu i poslato kućama.⁵⁶⁰ Halil-paša Gašlija, jedan od zapovednika pod čijom zastavom su nastupali, postavljen je za seraskera Moreje. Naređeno mu je da odmah krene na Valonu, koju je venecijanska flota zauzela 18. septembra 1690. godine. Trebalo je da grad drži pod opsadom cele zime, odnosno da svoje jedinice rasporedi u zimovnike u okolini grada.⁵⁶¹

Bližio se muslimanski *ruz-i Kasim*⁵⁶², hrišćanski Mitrovdan, koji je obeležavao početak zimskog perioda u godini, kada se, po tradiciji, završavao svaki pohod i raspuštala vojska.⁵⁶³ Trebalo je da u to vreme osmanske jedinice već budu na završnoj smotri kod Jedrena ili na Davud-pašinom polju u blizini Istanbula, ali su one još uvek bile pod Beogradom. Među desetinama hiljada ljudi u logoru na Vračaru širio se nemir i nestrpljenje. Bilo je dosta onih koji su odlučili da sami, bez dozvole, krenu kućama. Dezerterstvo je uzelo maha, čemu je na ruku išao i ratni plen, pre svega veliki broj austrijskih konja. Dojučerašnji pešaci, kojima je bilo bezbednije da putuju s osmanskom vojskom, kao konjanici mogli su u manjim grupama da krenu prema Anadoliji. Svake večeri je između 200 i 300 ljudi krišom napuštalo logor. Zato su poslali telali da razglase da će svako, ko bez dozvole krene kući, da ostane bez prihoda. Carske zapovesti su već poslate u mesta njihovog stanovanja, da bi ih, ukoliko se tamo pojave, a pohod još nije zvanično okončan, kadije, vojvode i drugi službenici najstrože kaznili.⁵⁶⁴

Među svetinom je počela da kruži priča kako će pohod da bude produžen. Naročito su špekulanti i trgovci na veliko iz Plovdiva, Sofije i Pazardžika podsticali ove glasine kako bi podigli cenu svoje robe. Naime, posle osvajanja Beograda u grad su počele brzo da stižu namirnice iz Bugarske. Svakodnevno je na Vračar dolazilo oko 100 bi-voljih zaprega natovarenih provijantom. Hrane za ljude i stoku, barem privremeno, bilo je dovoljno i po prihvatljivim cenama. Međutim, nakon obznane telala i širenja

---

560 Isto, 43a.

561 Isto, 46b-47a. Valona je vraćena pod osmansku vlast u martu 1691. godine.

562 Ili *Kasim günü*, dan Kasima. Različita su mišljenja po čemu, odnosno po kome je nazvan ovaj dan. Prema Redhouse-ovom Tursko-engleskom rečniku, *Kasim günü* znači deoni dan, dan koji razdvaja, u ovom slučaju leto od zime (*kasim*, dividing, divider). Prema F. W. Hasluck-u, Kasim je ime jednog od šiitskih imama i po njemu je nazvana džamija Kasimija u Solunu, odnosno bazilika sv. Dimitrija. Činjenica da su Osmanlije baziliku posvećenu hrišćanskom svecu, u čiju čast se slavi Mitrovdan, preimenovala u džamiju posvećenu muslimanskom svecu, čiji se praznik vremenski poklapa s hrišćanskim, ide u prilog tome da se *ruz-i Kasim*, tj. *Kasim günü*, prevodi kao Kasimovdan a ne kao „dan koji razdvaja“. Ginio, Eyal, „Aspects of Muslim Culture in the Ottoman Balkans: A View from Eighteenth-Century Salonica“ in *Greece and the Balkans. Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Bodmin, 2003, 123.

563 Godine 1690, on je padoo u nedelju na 2. Safer po hidžraskom kalendaru odnosno 5. novembar po gregorijanskom.

564 Üsküdarı II, 29a-b.

lažne vesti da se ostaje u Beogradu, cene na vojnoj pijaci su, kako je očekivano, porasle: oka dvopeka, do tada prodavana za 7-8 para, porasla je na 18-20 para, a brašna s 4-5 na 9-10 para.⁵⁶⁵ Ipak, najveća potražnja bila je za životinjama za jahanje, čije su cene, prema mišljenju mnogih, „porasle do te mere da je to bilo nepristojno; mršavi i nemoćni konji prodavani su po 30 groša.”⁵⁶⁶

I dok je obična vojska mislila kako da se obezbedi za mogući ostanak, veliki vezir je, s najiskusnijim zapovednicima, sačinio plan povratka. Odlučeno je da se ordija razdvoji i pošalje u dva pravca: sporije, artiljerijske jedinice, tobđžije i džebedžije, celokupna komora, orduđžije i trgovci, Carigradskim drumom prema Sofiji, a brži deo vojske, janičari, kapukulu konjica i provincijske trupe, zbog očekivanog snega i teškoća u snabdevanju hranom, *dunavskim putem* prema Vidinu. Tamo su ih već čekali ukotvljeni brodovi, preko sto dunavskih i nešto crnomorskih lađa, s državnim provijantom.⁵⁶⁷ Na oba pravca poslata je inženjerija da proveri stanje konačišta i mostova, posebno onih preko Morave, kod palanke Kulič i kod Ravnog.⁵⁶⁸

U međuvremenu, 29. oktobra, stigla je dobra vest o osvajanju ostrva Adakale.⁵⁶⁹ Ovo poslednje hrišćansko uporište na Dunavu, nizvodno od Beograda, odolevalo je skoro mesec dana opsadi Dursun Mehmed-paše i, istovremeno, sprečavalo prolaz brodova koji su dopremali namirnice za osmansku vojsku. Otpor nije jenjavao ni onih dana kada su Dunavom plutali leševi beogradskih branilaca. Tek kada je Mahmud-paša Mahmudbegović doplovio iz Beograda s albanskom pešadijom, raspoređenom na pedeset šajki, adakalska posada se, iscrpljena glađu i opkoljena sa svih strana, predala.⁵⁷⁰ Na ostrvu je bilo više od 4000 vojnika i civila, podanika Leopolda I, koji su, prema uslovima predaje, mogli da ga napuste samo s ličnim naoružanjem. U utvrđenju su morali da ostave svih 25 baljemeza, 5 havana i svu municiju. Kao najbezbedniji put za povlačenje izabrali su Dunav, te su se ukrcali na više desetina brodova i zaplovili prema Budimu. Pored njih Adakale je branilo i preko 500 srpskih hajduka, ali su oni, kao neposlušni sultanovi podanici, bačeni u okove, a

---

565 Isto, 29b-30a.

566 Isto, 22a.

567 Isto, 51b.

568 Isto, 35a-b.

569 Utvrđeno ostrvo, 3 km nizvodno od Oršave, dugačko 1750 m a široko 400-500 m, potopljeno 1970. godine prilikom izgradnje hidroelektrane Đerdap.

570 Тричковић, Радмила, „Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године“, *Историјски часопис XVIII* (1971) 303, на основу Рашида, погрешно наводи да је утврђење код Оршаве освојио лично велики везир Кеprили.

Ostrvo Adakale

potom predati Mecomorti, kapetanu Crnog mora, da služe kao veslači na galerima.⁵⁷¹ Adakalska tvrđava dobila je, prema zapovesti velikog vezira, stalnu janičarsku posadu od nekoliko stotina ljudi.⁵⁷²

U ranu zoru 31. oktobra s vračarskog polja krenula je janičarska pešadija, kao prethodnica, a za njima konakčije sandžakbega Čirmena, koje je trebalo da pripreme prvo sledeće odmorište kod Grocke. Ka Grockoj je pošao i artiljerijski odžak, da bi odatle, prema dogovorenom planu, skrenuo ka Smederevskoj Palanci i Carigradskim drumom nastavio prema Jedrenu. Glavnina snaga predvođena velikim vezirom napustila je Beograd dan kasnije.⁵⁷³

Vojaska je zanočila na gročanskom menzilu i 2. novembra produžila do sledećeg odmorišta koje je pripremljeno na Smederevskoj adi. Inženjerija je prethodno napravila

---

571 Üsküdarî II, 47a, 49a-50a, prema izveštaju koji je Kara Jazidžija, službenik rumelijskog beglerbega Mahmud-paše Mahmudbegovića, podneo lično velikom veziru. Zahvaljujući tome što je Uskudari imao uvid u Kara Jazidžijin izveštaj, poznata nam je sudbina srpskog dela posade Adakale o kojoj se do sada različito pisalo. Drugi, slabije obavешteni osmanski hroničar, koji nije bio prisutan u vojsci Mustafe Kepirlija, već na erdeljskom frontu i koji je svoju *Istoriju* pisao par godina po završetku pohoda, zabeležio je da je među posadom bilo tri stotine hajduka i preobraćenika i da su svi pogubljeni (Silâhdar, 541). Papski nuncije iz Beča pisao je da su svi Nemci i Srbi, branioci Adakalea, posećeni (Самарцић, Француска, 174). Prema Iviću, *Историја Срба*, 298, šest stotina Srba, koji su sačinjavali oršavsku posadu, poslani su u okovima na popravak beogradske tvrđave, a njihov zapovednik Pavle Nestorović Deak izručen je grofu Tekeliju. Ivića preuzima Станојевић, *Србуја*, 182.

572 Silâhdar, 547, piše da je posada Adakalea brojala četiri stotine janičara jerlija.

573 Üsküdarî II, 51b.

pontonski most da bi trupe mogle da pređu s kopna na ostrvo. Za idući dan bilo je predviđeno da nastave prema Kuliču i da pređu Moravu. Međutim, obilne kiše podigle su nivo reke, tako da su janičari zatekli samo ostatke tek izgrađenog mosta koji je bujica odnela u Dunav. Naredna dva dana ordija je boravila na Smederevskoj adi, a janičari pokraj Morave, čekajući da most bude ponovo izgrađen. Nešto građe, zaostale od Austrijanaca u Smederevu, natovareno je na konje i hitno upućeno ka Kuliču. Uskoro je postalo jasno da most ne može tako brzo da se izgradi pošto je nivo reke neprestano rastao, pa je odlučeno da se vojska preveze tranšama kuličke raje. Raja je takođe trebalo da iz svojih redova obezbedi veslače, krmanoše i katrandžije za ova plovila.⁵⁷⁴

Na obalama Morave sagrađena su pristaništa i postavljeni šatori vojnih zapovednika radi nadgledanja prelaska i sprečavanja uobičajenog meteža. Ordija je, počevši od 6. novembra, prelazila reku bez prestanka sedam dana i noći, na oko 45 brodova koliko im je stavljeno na raspolaganje. Obala na mestu prelaza bila je šumovita i močvarna, a vojske toliko da se na ukrcavanje čekalo i po dva dana. U neopisivoj gužvi koja je vladala niko od ljudi nije stradao, osim četrdesetak ovaca koje su ispale s tranši i udavile se.⁵⁷⁵ Slične muke imali su i ljudi koji su se vraćali Carigradskim drumom, pošto je nabujala Morava odnela most kod Ravnog. Kako, izuzev dve tranše, nisu imali druge brodove kojima bi prešli reku, dozvoljeno im je da skrenu s puta i da idu preko Kruševca i Prokuplja.⁵⁷⁶

Dok je glavnina osmanskih snaga prelazila Moravu u blizini Kuliča, Dunavom su doplovili brodovi s austrijskim vojnicima iz Adakalea. Njihovi zapovednici primljeni su kod velikog vezira. Pošto su mu poljubili skute nastavili su dalje prema Beogradu.⁵⁷⁷ Međutim, kada su tamo stigli, zadržani su po naređenju beogradskeg muhafiza i poslani da popravljaju tvrđavu. Posada Adakalea radila je godinu dana na beogradskim zidinama; neki su umrli, a neki su, kasnije, zamenjeni za zarobljene muslimane.⁵⁷⁸

---

574 Катихъ, „Путъ“, 106-107. Transe ili tranše, vrsta plitkih rečnih lađa ravnog dna, sličnih splavu, koje su služile za prevoz tereta i vuču brodova. Bilo ih je različitih dimenzija i nosivosti, nazivali su ih i pot (tur. *pot*, engl. *raft*, *punt*). Najveće tranše, dugačke 19 m, široke 3 m, sa stranama visokim 1,5 m, mogle su da nose trideset životinja za jahanje, a one, dužine 9 m, širine 7,5 m, visine 75 cm, trideset tovara. Najmanje, dugačke između 4 i 5 m, široke oko 75 cm, visoke blizu 40 cm, mogle su da ponesu samo jedan tovar. Ove poslednje oblikom su podsećale na črnik čamce. (Üsküdarî II, 59a-60a) Črnik čamce pominju Silahdar (*Nusretnâme*, 174, 283) i Evlija čelebija (u prevodu H. Šabanovića, črnik čamci. *Putopis Evlije čelebije, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979, 353), ali ne govore ništa o njihovom izgledu. Pretpostavljamo da su pravljeni od jedne vrste hrasta (crnika, črnika ili česvina, lat. *Quercus ilex*), čije ime i nose.

575 Üsküdarî II, 60a-b.

576 Isto, 61b.

577 Isto, 62a.

578 Defterdar, 62-63; Râşid, 138. Prema Defterdaru, odluku o zadržavanju posade doneo je beogradski muhafiz, pod izgovorom da su hrišćani, navodno, tražili od Dursun Mehmed-paše slobodan prolaz samo do Beograda, misleći da je grad još uvek u rukama Austrijanaca. Silâhdar, 542, ovu odluku pripisuje velikom veziru i tvrdi da Leopoldovi vojnici nisu odmakli dalje od Kuliča kada su bačeni u okove i poslani za Beograd.

Osmanska vojska je, posle prelaska Morave, krenula ka Požarevcu udaljenom oko tri sata hoda. U predvečerje 13. novembra prošla je kroz požarevačku kasabu i nastavila prema istoku gde je zanočila na prostranom polju.⁵⁷⁹ Sutradan ju je čekaо dug put do Kučajne. Računalo se da je, verovatno negde od Boževca do Kučajne, potrebno oko osam sati hoda. Međutim, zbog blatnjavog puta napredovalo se sporo pa su mnogi, naročito oni sa velikim prtljagom prelazili ovo rastojanje ceo dan. Noć je ordijske zvaničnike, koji su se vozili kočijama i imali posebna kola za odeću, namirnice i druge potrepštine, zatekla u planini, gde su morali i da prenoće. Oni s manje stvari išli su brže pa su uspeli da prođu Kučajnu, čiju su, pre rata bogatu rudarsku varoš zatekli razorenu, a malo kameno utvrđenje napušteno.⁵⁸⁰ Zanočili su na polju, udaljenom oko dva sata hoda, na obali reke Pek.⁵⁸¹

U zoru 15. novembra, vojska je nastavila put. Ponovo je prenočila pored Peka, u podnožju planina, na mestu po imenu Bogaz.⁵⁸² Ovaj menzil nalazio se, verovatno, negde u blizini Brodice. Putovanje do sledećeg odmorišta, Majdanpeka, nastavljeno je sutradan.

Majdanpek je, do austrijskog osvajanja 1688. godine, bio najveći rudnik bakra u evropskom delu Osmanskog carstva.⁵⁸³ Samo rudarsko naselje nalazilo se na rubu uzanog polja i u to vreme imalo je preko pet stotina kuća, veliki broj dućana i malo kameno utvrđenje. Međutim, i ono je, poput Kučajne, bilo napušteno i spaljeno.⁵⁸⁴ Pošto u blizini nije bilo dovoljno prostora za podizanje logora, vojska je razapela šatore po okolnim šumama.⁵⁸⁵

Saobraćajnica koja je vodila od Požarevca prema Kučajni i Majdanpeku i dalje do Poreča na Dunavu, zbog visokih planina i neprohodnih šuma, nije korišćena za putnički i karavanski saobraćaj, već, skoro isključivo, za prevoz rude, drveta i ćumura.⁵⁸⁶

---

579 Üsküdarî II, 62b.

580 Kučajnu su u septembru 1688. godine zauzeli srpski ustanički odredi, koji su je, verovatno, prilikom povlačenja i zapalili. Катић, „Пут“, 109-110. O kučajnskom utvrđenju vid. Катић, Срђан, „Турско утврђење Кучајна од оснивања 1552/53. до аустријског освајања 1718. године“, *Историјски часопис XLVIII* (2001) 137-146.

581 Üsküdarî II, 64b.

582 Isto, 65a. Tur. *boğaz*, ždrelo, tesnac, klanac.

583 Катић, Срђан., *Рудник Мајданпек XVI-XVIII век. Османски документи о руднику Мајданпек*, Мајданпек 2009; Katić, S., Ilić, I. Živković, D., „Copper Production in Majdanpek in Sixties and Seventies of the 16th Century“, *Journal of Mining and Metallurgy* 45 (2) B (2009) 213-220.

584 O izgledu Majdanpeka vid. Катић, „Пут“, 110-111.

585 Üsküdarî II, 65a.

586 Od druge polovine XVI veka do sredine XVII, ovim putem prevoženi su i olovna municija i novac, izrađeni odnosno iskovani u rudniku Kučajna. Катић, Срђан, „Турско утврђење Кучајна ...“, 141; Исти, „Обрачуни ковнице златника у Кучајни из 1562/63. и 1570/71. године“, *Мешовита трађа (Miscellanea)* XXXI (2010) 123-136; Srečković, Slobodan, *Akches*, vol III, Beograd 2003, 123-127.

„Planine koje se zovu Majdan (tur. *maiden*, rudnik, ruda) nižu se, promišlju Tvorca, jedna na drugu slično gvozdenoj rešetki. Sve one bogate su gvozdenom rudom pa zato ovde ima bezbroj topionica i kalhana.”⁵⁸⁷

Put od Majdanpeka do Poreča trajao je osam sati i vodio je preko visa Liškovca. Kada su 17. novembra izgladneli i umorni vojnici najzad stigli do ušća Porečke reke u Dunav, pohrlili su ka porečkom pristaništu u kome je bilo usidreno preko petnaest tranši s provijantom.⁵⁸⁸ Nadali su se da će na njima moći da kupe maslo i pirinač. Međutim, svi tovari bili su namenjeni posadi beogradske tvrđave. Svega nekoliko trgovačkih tranši imalo je robu za slobodnu prodaju, i to ne hranu nego duvan. Tog i sledeća tri dana do dolaska u Vidin morali su da se zadovolje dvopekrom iz sopstvenih zaliha i tankom čorbom.⁵⁸⁹

Sutradan, u zoru, vojska je krenula prema Palanci na Dunavu (Brza Palanka), verovatno trasom današnjeg puta preko sela Miroč. Bila je to jedna od najtežih deonica do tada, koju je trebalo preći za devet sati. Put je imao mnogo uspona i strmina. Brojne kočije i zaprežna kola natovareni stvarima ostali su na planinskim prevojima, zaglibljeni u blatu, kao i mazge, bivoli, kamile i druge tovarne životinje koje su bile premorene od penjanja i spuštanja klizavim stazama.⁵⁹⁰ Od Brze Palanke do narednog prenoćišta kod ušća Timoka trebalo je deset sati hoda. Pošto su dani bili kraći, a vojska se kretala sporo, nisu svi uspeli da stignu do večeri, pa su prenoćili „u pustahiji i divljini”. Oni koji su stigli do Timoka zatekli su uređen tabor s tabijama i dubokim jendecima. Ovaj logor, udaljen pet sati hoda od Vidina, kao i most na Timoku, podigli su Austrijanci posle osvajanja Vidina u jesen 1689. godine. Sve do početka zime, kada su se povukli u požarevački zimovnik, logorovali su na ovom mestu obezbeđujući puteve Vidin-Beograd i Vidin-Niš.⁵⁹¹

Osmanska vojska stigla je u Vidin 20. novembra 1690. godine.⁵⁹² Smestila se, kao i ranijih godina, južno od grada, na prostranom polju pokraj Dunava.⁵⁹³ Ovde je ostala pet dana, radi odmora, prozivke trupa i raspodele dugo očekivanog provijanta.

---

587 Üsküdarî II, 65a-b.

588 O Poreču, današnjem D. Milanovcu, Uskudari nije ostavio nikakve podatke. Četvrt veka ranije, kroz Poreč je prošao Evlija čelebija i zapisao da je to malena kasaba u podnožju brda zasađenih vinogradima; pripada fetislamskom kadiluku Vidinskog sandžaka. Ima džamiju, tri mahalska mesdžida, han, hamam, deset dućana, tekiju, mekteb i veliko pristanište s tranšama za provođenje kroz Đerdap. *Seyahatnâme*, VII cilt, 282.

589 Üsküdarî II, 66a, 68b.

590 Isto, 66b-67a.

591 Isto, 69b. Put od Vidina do Niša vodio je levom obalom Timoka preko Svrlijga.

592 O izgledu Vidina, vidinskog utvrđenja i fortifikacija, koje su izgradili Austrijanci prethodne godine, vid. Катѣ, „Пут”, 112-113.

593 Üsküdarî II, 71a.

Međutim, osim ječma, dvopeka i soli, nije bilo ničeg drugog. Pirinač, maslo i kafa nisu mogli nigde da se nabave tako da su ljudi i dalje gladovali i smrzavali se jer na vidin-skom polju nije bilo drveta za ogrev.⁵⁹⁴

Janičari su prvi nastavili put, u podne 25. novembra, a odmah potom i konakčije sandžakbega Čirmena s tugovima velikog vezira.⁵⁹⁵ Dan kasnije, krenuli su i svi ostali. U muhafazi Vidina ostao je samo Kurd-paša, sandžakbeg Ćustendila, sa svo-jom provincijskom vojskom.⁵⁹⁶

Naredna tri dana vojska je nastavila šumovitim i blatnjavim putem pored Dunava do kasabe Rahova (Orjahovo), gde je noćila 29. novembra. Sledeća postaja, prema zvaničnom popisu carskih menzila, nalazila se na udaljenosti od sedam sati hoda, kod reke Iskar. Većem delu jedinica, međutim, bilo je potrebno 10 sati, a zaprežnim koli-ma i do 12-13 sati.⁵⁹⁷ Od Iskara put više nije išao pored Dunava već je sve više skretao u pravcu jugoistoka, tako da se 1. decembra konačilo pored reke Osam, jugozapadno od Nikopolja.⁵⁹⁸ I na ovom menzilu se vojska zadržala punih pet dana. Izvršena je prozivka kapukulu trupa i svečano pročitano još jedan sultanov hatihumajun, koji je, zajedno s hilatima i sabljama za vojne zvaničnike, stigao u međuvremenu.⁵⁹⁹

Od reke Osam do Karnobata putovalo se devet dana.⁶⁰⁰ Od Karnobata je put skre-tao na jug i preko Sređeca vodio ka današnjem Kirklareliju (osmanski Kirkkilise), i dalje na jugoistok prema Istanbulu. Do Davud-pašinog polja, na kome se, prema

---

594 Isto, 76a-77a, 78b.

595 Isto, 78b.

596 Isto, 75b.

597 Isto, 81a-84b.

598 Uskudari piše da se menzil nalazio kod čitluka Mahmud-age, nekadašnjeg sandžakbega Nikopolja, na zapadnoj strani Osama. Isto, 85b. Godine 1695. menzil se pominje pod imenom Mahmud Pašaoglu čitluk. *Nusretnâme*, 108.

599 Üsküdarî II, 87b-88a.

600 Uskudari (Isto, 103b-104b) beleži sledeće menzile, a za neke od njih i rastojanja: 7. XII reka Osam – selo Rehavica (možda današnji Oreš, jugozapadno od Svištova); 8. XII Rehavica – selo Akčejar (danas Alekovo, jugoistočno od Svištova) - četiri sata; 9. XII Akčejar – selo Radan (danas Radanovo, severno od Velikog Trnova) – pet sati; 10. XII Radan – selo Čajirkaj (nepoznato, severoistočno od V. Trnova) – pet sati; 11. XII Čajirkaj – mesto Gelindžik mezari (nepoznato) – osam sati; 12. XII Gelindžik mezari – mesto Ješil-ogli (moguće identično sa selom Ješil-ova, danas Zelena Morava, južno od Omurtaga) – šest sati; 13. XII Ješil-ogli – reka ... [*ime nečitko zbog oštećenog mikrofilma*] u okolini Kazan derbenda (danas Kotel, severno od Slivena) – osam sati; 14. XII reka ... – selo Pop (neutvrđeno) – devet sati; 15. XII Pop – kasaba Karnobat (severozapadno od Burgasa na Crnom moru).

tradiciji, vojska okupljala uoči pohoda, a kasnije i raspuštala, putovalo se još osam dana.⁶⁰¹

Kada je 23. decembra 1690. godine veliki vezir stigao na Davud-pašino polje, dočekali su ga svi državni zvaničnici. I sâm sultan Sulejman II došao je iz Istanbula da vidi svečani defile pobjedničke vojske i primi Mustafa-pašu Keprilija u obližnjem saraju. Uz reči velike zahvalnosti zbog postignutih uspeha, ogrnuo ga je svojom bundom od samurovine, pripasao mu handžar optočen dragim kamenjem i stavio mu na glavu svoj turban s ukrašenom perjanicom. Dan kasnije, u Istanbulu, veliki vezir je, uz uobičajen protokol, predao sultanu Svetu zastavu u Topkapi saraju, čime je pohod 1690. godine i zvanično bio završen.⁶⁰²

Sulejman II mogao je da bude zadovoljan ishodom rata. Krajevi južno od Save i Dunava su, nasuprot mnogim očekivanjima, ponovo postali sastavni deo Osmanskog carstva. Posade jerlija po palankama i tvrđavama trudile su se da suzbiju hajdučiju i obezbede red i mir u spaljenoj i razrušenoj zemlji.

Nedovoljno upućeni u stanje osmanske državne blagajne nadali su se nastavku ofanzivnih akcija i vraćanju svih izgubljenih provincija u idućoj godini. Poznavaoći prilika, međutim, bili su svesni da Carstvo više ne raspolaže novcem neophodnim za konačan trijumf.⁶⁰³ Veliki vezir je, ipak, i naredne godine, uprkos ogromnim finansijskim problemima, uspeo da mobiliše isti broj vojnika kao i prethodne. Međutim, za razliku od 1690. godine kada je samo opседаo tvrđave, sada je morao da se suoči s neprijateljem na otvorenom polju. General Ludvig Badenski, s oko 30.000 vojnika i skoro 10.000 pripadnika srpske milicije, napredovao je prema Beogradu s namerom da ga osvoji. Do sukoba dve vojske došlo je 19. avgusta kod Slankamena. Osmanlije su pretrpele težak poraz. Mustafa-paša Keprili je stradao u boju, a telo mu nikada nije pronađeno. Ni markgraf Badenski nije bio pošteđen velikih žrtava, pa je morao da odustane od planiranog napada na Beograd.

U narednim godinama sukobi snaga Leopolda I i novog sultana Ahmeda II (1691-1695), kasnije i njegovog naslednika Mustafe II (1695-1703), odvijali su se,

---

601 Redosled vojnih konačišta - menzila i vreme predviđeno za prelazak određene deonice puta, prema Üsküdarî II, 104b-105a: 16. XII Karnobat – mesto *Göllüköy*, drugim imenom Orhan (danas Orlinci) – šest sati; 17. XII Orhan – mesto Karapinar (danas Sredec) – sedam sati; 18. XII Karapinar – mesto Eski Poloz (danas Joguntaš, severozapadno od Kırklarelija u Turskoj) – ? sati (*oštećenje na mikrofilmu*); 19. XII Eski Poloz – kasaba Jana (neutvrđeno) – osam sati; 20. XII Jana – mesto Uzunhadžilar (danas Uzunhadži, severno od Čorlua) – šest sati; 21. XII Uzunhadžilar – mesto Moha (u kadiluku Vize, neutvrđeno) – četiri sata; 22. XII Moha – kasaba Čataldža (severozapadno od Istanbula) – pet sati; 23. XII Čataldža – Davud-pašino polje (danas istoimena istanbulska četvrt) – pet sati.

602 Isto, 105b; Silâhdar, 548; Defterdar, 63; Râşid, 139.

603 Za narednu godinu, prema izveštaju koji je francuski ambasador Šatonef sastavio posle sastanka s velikim vezirrom, Osmansko carstvo nije planiralo nove pohode. U državnoj blagajni ostalo je jedva toliko novca da se trupama isplate zaostala dugovanja, a provincije su bile u toj meri osiromašene da im se nisu mogli nametnuti novi porezi. Самарцић, Француска, 181.

pretežno, na prostoru Podunavlja i Banata, s promenljivom srećom i bez značajnijih rezultata. Habzburška monarhija nije imala snage da ponovi uspehe iz 1688-1689. godine, kao ni Osmansko carstvo da se vrati na granice od pre Bečkog rata. Katastrofalan poraz Turaka kod Sente 1697. godine ubrzao je pregovore o miru, koji su okončani 26. januara 1699. godine u Sremskim Karlovcima. Osmansko carstvo moralo se odreći, u korist Habzburgovaca, ogromne teritorije preko Save i Dunava, Ugarske i Erdelja, izuzev Banata i jugoistočnog Srema. Takođe je izgubilo Krbavu, Liku i Baniju u Hrvatskoj.⁶⁰⁴ Srpske zemlje južno od Save i Dunava ostale su u okviru Osmanskog carstva, ali sada kao njegova granična područja. To će presudno uticati na njihov dalji istorijski razvoj.

---

⁶⁰⁴ U ratu protiv Svete lige Osmansko carstvo je, prema računu turskih istoričara, izgubilo ukupno 356.000 km² teritorije: Habzburškoj monarhiji je pripalo oko 249.000 km², Mletačkoj republici 42.000 km², Poljskoj 45.000 km² i Rusiji oko 20.000 km². Бојанић, „Западна Србија“, 225.

ZAKLJUČAK

Vojni pohod Mustafa-paše Keprilija počeo je kasno, sredinom leta 1690. godine, bez izgleda na veći uspeh. U najvišim državnim krugovima sumnjalo se da padišahova vojska, oslabljena porazima iz prethodnih godina, u nedostatku novca i uzdrmana brojnim pobunama koje su se završavale smenama vezira, pa čak i samog sultana, može da ostvari značajnije promene na ratištu. Međutim, strogom finansijskom i vojnom disciplinom, i davanjem poreskih olakšica stanovništvu, Mustafa-paša Keprili je uspeo da zavede red i mir u Carstvu. Verovao je da je, ukinuvši sve, izuzev šerijatom utvrđene poreze, uklonio osnovni razlog odmetanja hrišćanske raje od sultana. Štednjom u državnoj upravi i svakodnevnom životu, koju je i sâm ličnim primerom pokazivao, delimično je napunio državnu blagajnu i omogućio nabavku ratne opreme i angažovanje svežih vojnih snaga. Pomoć je, kao i prethodnih godina zatražena od Selima Giraja, krimskog hana, kao i od grofa Tekelija, uz čiju je podršku osmanska vojska trebalo da osvoji Erdelj.

I dok su se Osmanlije spremale da vrate izgubljene teritorije, malobrojne habzburške snage u Srbiji nisu ništa ozbiljnije preduzele po pitanju odbrane. Veći deo njihovih jedinica bio je povučen na Rajnu, na zapadni front, koji je, početkom 1689. godine, otvorio francuski kralj Luj XIV. Ratni savet Habzburške monarhije do početka leta nije doneo konačnu odluku o balkanskom ratištu, pa je naredba o utvrđivanju pojedinih mesta, kao što su Pirot i Niš, stigla kasno, dok je beogradska tvrđava mestimično popravljena i ojačana tek pošto se u gradskoj okolini pojavila osmanska prethodnica.

Glavni deo osmanskih snaga, koji su činile prestoničke trupe, napustio je Jedrene 10. odnosno 13. jula, dok su jedinice upravitelja provincija stizale naknadno, posebno one iz udaljenih anadolskih sandžaka. Poslednji su stigli Egipćani, 1. septembra. Ejaletske vojske su, u zavisnosti od bogatstva oblasti, brojale dve, tri do pet hiljada ljudi, dok su prestoničke trupe ukupno imale oko 35.000 vojnika. Računajući i albansku vojsku od 10.000 do 15.000 najamnika i 40.000 Tatara, na ratištu u Srbiji bilo je angažovano oko 100.000 vojnika.

Ishrana ovako mnogoljudne vojske bila je težak zadatak. Godina 1690. bila je osma godina rata. Stanovništvo, već iscrpljeno od prethodnih davanja, trpelo je nezapamćenu glad usled niza slabih žetvi od 1686. do 1689. godine. U borbama opustošenoj Srbiji nije imalo šta da se sakupi, a stanje u susednim bugarskim krajevima je neznatno bilo bolje. Iako je vojsci, pored državnih pošiljki, provijant stizao i

od trgovaca na veliko, ukupno snabdevanje bilo je loše. Isporuke nisu stizale redovno niti u dovoljnim količinama, što je dovelo do procvata crne berze na vojnoj pijaci, na kojoj se većina pripadnika ordije snabdevala.

Uprkos stalno prisutne gladi, osmanska vojska brzo je napredovala kroz Srbiju jer joj, izuzev Niša, nigde nije pružen jači otpor. Habzburgovci su odlučili da zemlju koju su nedavno osvojili prepuste Turcima, pošto nisu imali dovoljno snaga da u isto vreme drže i Erdelj. Zadatak zapovednika malobrojnih posada Pirota i Niša bio je da se brane samo dok im ne zapreti stvarna opasnost od poraza. Sve nade polagane su u predstojeću zimu, koja je trebalo da zadrži Osmanlije dalje od Beograda.

Posada Pirota predala se posle samo jednog dana opsade, 10. avgusta. Niški garnizon je, zahvaljujući sposobnosti glavnokomandujućeg, generala Gvida Štaremberga i zalihama municije i hrane, s jedne i neefikasnosti janičarskog odžaka, s druge strane, odolevao od 16. avgusta do 9. septembra. Njegovu predaju ubrzao je pad Vidina, 29. avgusta, i stupanje u borbu svežih albanskih snaga.

Jedinice albanskih plaćenika istakle su se i prilikom dvodnevne opsade Smedereva. Nakon pada nekadašnje srpske prestonice, 27. septembra, i Kuliča, dan ranije, ceo Dunav, izuzev Adakalea, vraćen je pod osmansku vlast.

Beograd, koji je većina osmanskih zapovednika 1690. godine smatrala isuviše krupnim zalogajem, osvojen je posle svega nedelju dana opsade, 8. oktobra, i to zahvaljujući eksploziji magacina za barut u Gornjem gradu. Da do eksplozije nije došlo, tvrđava bi, verovatno, s obzirom na količinu uskladištenog artiljerijskog oružja, baruta i municije odolevala mnogo duže. Padom Beograda, i Avale tri dana ranije, završen je pohod Mustafa-paše Keprilija, kojim je cela Srbija južno od Save i Dunava, ponovo vraćena pod tursku vlast.

Opsade Pirota, Niša, Smedereva i Beograda bile su jedini ozbiljniji sudari osmanskih i austrijskih snaga na tlu Srbije; sva ostala mesta zauzeta su posle svega nekoliko sati borbe (Kulič i Avala) ili su bila napuštena (Bela Palanka, Jagodina, Požarevac). Sukoba na otvorenom polju nije bilo.

Svakoj od opsada prethodio je, šerijatom ustanovljen, poziv na predaju. Prihvatanje ovog poziva pre početka borbi ili kasnije, traženjem milosti – amana, omogućavao je onima u opsadi isto: bezbedan prolaz do najbližeg mesta u posedu hrišćana, s ličnim stvarima, naoružanjem i manjom količinom namirnica za put. Teško naoružanje, municija i provijant ostajali su u osvojenoj tvrđavi, kao i svi muslimani, zarobljeni u prethodnim sukobima. Nekadašnji sultanovi podanici takođe su ostajali u gradu, a poraženi neprijatelj bio je obavezan da prijavi osmanskim vlastima svakog pripadnika raje koji bi pokušao krišom da se umeša među civile, podanike Leopolda I i da pobjegne. Aman se mogao dati samo do trenutka pre nego što sultanovi borci s isukanim mačevima provale u tvrđavu. Pirot, Niš, Kulič i Adakale uzeti su na veru, pod gore navedenim uslovima, dok su Smederevo, Avala i Beograd osvojeni mačem a branioci izloženi pokolju i pljački.

Presudnu ulogu u ponovnom zauzimanju Srbije odigrali su Albanci, koji su u ovom ratu učestvovali kao plaćenička vojska ugarskog odnosno skopskog seraskera, rumelijskog beglerbega, i sandžakbega Prizrena i Dukadina. Ove tri paše, poreklom takođe Albanci, novcem, a pre svega obećanim ratnim plenom privukle su, za ondašnje prilike, izuzetno veliki broj vojnika. Bolje upoznati s lokalnim terenom od Anadolaca, Sirijaca i Egipćana, albanski plaćenici bili su najpogodniji za četovanje, izviđanje i gonjenje grupa hajduka. Odani svojim zapovednicima, disciplinovani i požrtvovani zbog lične koristi, najviše su doprineli osvajanju Smedereva i Beograda. Albanci su posle ovog rata stekli izuzetan uticaj u Osmanskom carstvu pa je sve veći broj njih dobijao visoke državne položaje i sticao ugled u osmanskome društvu, što im je omogućavalo dalje protežiranje svojih sunarodnika.

Pored Albanaca, veliku pomoć u pohodu 1690. godine pružili su Tatari, koji su pustošili teritoriju predviđenu za osvajanje. Raspusni i neukrotivi ratnici, često vrlo zahtevni, korisni ali i štetni, jednom rečju „teški prijatelji” osmanske države, Tatari su ipak bili neophodni. Vojska Krimskog hanata nastupala je pod komandom svojih vojskovođa, samostalno. Ona nije bila formacijski vezana za ordiju, kao albanska, ali je njeno kretanje i delovanje usmeravao veliki vezir. Tatari su u vreme opsade Niša četovali po dolini Morave, od Aleksinca do Jagodine i dalje; za vreme opsade Smedereva, pljačkali su okolinu Beograda, a za vreme opsade Beograda, pustošili su Srem.

Korišćenje neregularne vojske, Tatara i albanskih plaćenika, značilo je „neregularno” vođen rat. Najstrašniji primer nepoštovanja ratnih običaja i osnovnih moralnih načela bio je masakr civilnog stanovništva Stare Srbije u zimu 1689/1690. godine. Tada su tatarsko-albanske čete delovale samostalno, bez kontrole zvaničnih predstavnika centralne vlasti, što je za posledicu imalo bekstvo više desetina hiljada Srba, na čelu s patrijarhom Arsenijem III, u Ugarsku. Najveći broj ljudi koji su tada napustili zemlju nikada se nije vratio. Srpski narod je tada izgubio znatan deo svoje društvene elite, građanstva i sveštenstva, koja će se sporo obnavljati zbog novih austro-turskih ratova vođenih na teritoriji Srbije u XVIII veku i novih seoba.

Civilnih žrtava i migracija stanovništva bilo je daleko manje u leto-jesen 1690. godine kada su u pohod krenule regularne osmanske vojne jedinice. Narod se tada radije odlučivao na sklanjanje u obližnje planine, pećine ili na ostrva na Dunavu, nego na trajno iseljenje u Habzburšku monarhiju. Veliki vezir je od početka ratnog pohoda zabranjivao da se srpska raja hvata i prodaje u roblje. Posle zauzimanja Niša je i javno proklamovao politiku oprostaja i pomirenja sa stanovništvom. Svakome je dozvolio da se slobodno vrati kući, pod uslovom da ponovo prihvati da bude podanik Osmanskog carstva. Ipak, on sâm činio je izuzetke (Niš i Avala), kada je to smatrao za neophodno.

Amnestija je obuhvatila sve, pa tako i muškarce u zrelom dobu. Čak i oni koji su se do tada borili protiv Turaka mogli su da dobiju oprostaj ukoliko su položili oružje

i izjavili da se smatraju padišahovom rajom. Naravno, podrazumevalo se da to učine pre nego što budu uhvaćeni, u suprotnom čekale su ih, najčešće, smrtne kazne zbog hajdučije.

Odredi hajduka uglavnom su se povukli zajedno s austrijskim snagama. Oni koji su ostali, borili su se u okviru posada tvrđava ili su štitili zbegove i napadali karavane provijanta i isturena odeljenja osmanske vojske. Ovakvih napada bilo je najviše za vreme opsade Niša, na području Suve planine. Uhvaćeni hajduci bili su ubijani, ako ih je bilo malo, ili korišćeni za teške radove. Hajduci zarobljeni u pirotskom i avalskom utvrđenju su svi pogubljeni, u Kuliću samo nekoliko najistaknutijih, dok su ostali, kao i oni u Nišu, bili korišćeni za obnavljanje tek osvojenih tvrđava. Hajduci iz Adakalea su poslani da kao robovi veslaju na crnomorskim galerima.

Opšta amnestija dala je dobre rezultate. Još u toku napredovanja osmanske vojske prema Beogradu, stanovnici resavskog, jagodinskog, kragujevačkog, požarevačkog, beogradskog i drugih krajeva zamolili su oproštaj i ponovo se obavezali na poslušnost i plaćanje poreza sultanu. Puštanje na slobodu više hiljada Srba u Beogradu, ubrzalo je povratak izbeglog stanovništva. Među njima bilo je mnogo onih iz okoline Prištine i Skoplja, koje su Austrijanci, u jesen-zimu 1688. godine, naselili po Sremu. Nezadovoljni životom u okviru Habzburške monarhije, povratnici su organizovano, u velikim grupama, stizali u Beograd i tražili od osmanskih vlasti da ih uzmu u zaštitu, odnosno da ih pod vojničkom pratnjom sprovedu do njihovih starih sela.

Turci u Srbiju nisu došli kao osvajači neprijateljske teritorije, već kao stari gospodari koji ponovo uzimaju ono što im je vekovima pripadalo. Razaranja zemlje zbog osvete, od strane Osmanlija, nije bilo, ali je i pored toga pohod Mustafa-paše Keprilija ostavio velike posledice. Austrijska vojska je, u nameri da neprijatelju oteža napredovanje ali i da natera domaće stanovništvo na iseljavanje, sistematski palila sve za sobom: naselja, mostove i useve. Jagodina, Batočina i Smederevska Palanka srušeni su sa zemljom, Smederevo i Grocka su pošteđeni, jer se dolazak Osmanlija u te krajeve nije očekivao. Svi mostovi, od Velike ćuprije na Moravi, do onih koji su premošćavali močvare na putu Jagodina-Batočina, zatim kod Smederevske Palanke, Kolaru i Smedereva, bili su srušeni, tako da je putovanje kroz pustu i spaljenu zemlju, osmanskoj vojsci bilo skoro isto onoliko teško kao i ratni okršaji. U direktnim sukobima teško su oštećene niška i smederevska tvrđava, dok su u Beogradu, usled eksplozije skladišta za barut, u potpunosti uništeni citadela i zamak srpskog despota Stefana Lazarevića.

Obnovi zemlje pristupilo se još u vreme pohoda. U Nišu, Smederevu i Beogradu započete su najnužnije popravke utvrđenja. Popravka privatnih i javnih gradskih objekata, kuća, dućana, bogomolja, narodnih kuhinja, česmi i drugog, prepuštena je vlasnicima odnosno zadužbinarima. Imovinsko-pravni odnosi vraćeni su na stanje pre austrijskog osvajanja, pa su nove potvrde o posedovanju starih nekretnina izdane odmah nakon zauzimanja određenog mesta. Na ovaj način je obnovljen relativno mali broj nekretnina, i to onih imućnijih vlasnika. Izbegli narod slabijeg imovnog

stanja, u nedostatku novca za obnovu, oklevao je s povratkom, tako da su vlasničke isprave izdavane i dve godine nakon osvajanja. Neki se nikada nisu vratili pa su njihove kuće i dućani postali vlasništvo onih koji su pristali da ih poprave. Proces obnove i naseljavanja gradova tekao je sporo, jer je nekadašnji nosilac urbanog i ekonomskog razvoja, srednji građanski sloj, sve tri veroisповести, izgubio u ratu kapital i većinom se nije vratio iz izbeglištva.

Država je finansirala obnovu samo onih privrednih objekata koji su joj donosili najveću korist, pre svega rudnika gvožđa i bakra. Prve mere za oživljavanje rudarskih kopova i metalurških postrojenja preduzete su u Majdanpeku, Samokovu i nekim manjim rudnicima već na proleće 1691. godine i odnosile su se na obezbeđivanje radne snage. Ovo nije bio lak zadatak jer se nedostatak stanovništva osećao u celoj zemlji. Povratak izbeglica odvijao se vrlo sporo, iako su osmanske vlasti garantovale zaštitu života i imovine, pružile brojne poreske olakšice i na svaki drugi način se trudile da poprave odnos sa svojim hrišćanskim podanicima. S tim u vezi bila je i obnova institucija lokalne, knežinske samouprave i, najvažnije, dovođenje nove ličnosti na mesto pečkog patrijarha. Godine 1691. umesto odbeglog Arsenija Čarnojevića, Porta je za poglavara srpske crkve i naroda postavila Kalinika I Skopljanca (1691-1710).

Osmansko carstvo pribeglo je i planskom naseljavanju opustelih oblasti. Beogradsko krajište proglašeno je otvorenom zemljom u koju je mogao da se naseli svako ko je to želeo. Ovu priliku iskoristili su muslimani izbegli s prostora južne Ugarske. Četiri godine kasnije oko 800 albanskih porodica dovedeno je u palanke od Niša do Beograda, i u okolinu Vranja, sa zadatkom da čuvaju određene deonice puta od hajduka. Ove i slične mere, koje je osmanska država sprovodila do kraja Bečkog rata, dovele su do formiranja verski homogenih sredina, za razliku od nekadašnjih multikonfesionalnih. Gradove i palanke preplavila je rumelijska sirotinja i nedisciplinovana vojska, a opšta zapuštenost postala je karakteristična za celu zemlju. Beograd, nekada kosmopolitski trgovački centar, u XVIII veku bio je najveći vojni garnizon na Balkanu, poprište nereda, pljački, ubistava i janičarskih pobuna.

Pohod Mustafa-paše Keprilija 1690. godine sprečio je propast Osmanskog carstva i omogućio mu da očuva vlast na Balkanu u XVIII i većem delu XIX veka. S druge strane predstavljao je prekretnicu za srpski narod koji je, podeljen u dva carstva, nastavio da živi u mnogo težim okolnostima nego pre Bečkog rata.

Tatjana Katić

THE OTTOMAN CONQUEST OF SERBIA IN 1690.

Summary

The campaign of Köprülü Mustafa Paşa began late, in mid-summer 1690, apparently with little prospect of success. The highest circles of power were doubtful that the padishah's army, weakened by defeats in previous years, lack of money, and many rebellions ending in the ousting of viziers, even of the sultan himself, would be able to achieve any significant change on the battlefield. However, persistent in imposing financial and military discipline, Mustafa Paşa had succeeded in restoring law and order to the Empire. He believed that, by abolishing all taxes other than those prescribed by sharia, he had removed the main cause for the *reaya's* rebelling against the sultan. Frugality in government and personal spending, and he set an example himself, had partly filled the imperial treasury, and made it possible to procure military equipment and muster fresh troops. As in previous years, assistance was sought from the Crimean khan, Selim Giray, and from Count Thököly, whose support was expected in the Ottoman conquest of Transylvania.

While the Ottomans were preparing for recapturing the lost territories, the small number of Habsburg troops in Serbia was doing little to mount a defence. Most troops had been transferred to the western front on the Rhine, opened in early 1689 by Louis XIV of France. By the summer, the Habsburg War Council still had been indecisive on its course of action on the Balkan front. As a result, the order to fortify certain places, such as Pirot (Şehirköy) and Niš, came too late, while the fortress of Belgrade was partially repaired and strengthened only after the Ottoman advance guard appeared in its surroundings.

The main body of the Ottoman army, made up of the capital-based troops, left Edirne on 10 and 13 July, while the units supplied by provincial governors flowed in successively, especially those from the remote Anatolian *sancaks*. The Egyptians were the last to join, on 1 September. An *eyalet* army numbered 2.000, 3.000 to 5.000 soldiers,

depending on the economic power of the province, while the capital city force was about 35.000 strong. With the Albanian army of 10.000 to 15.000 mercenaries and a 40.000-strong Tatar force, a total of 100.000 soldiers were engaged for the theatre of operations in Serbia.

Feeding such a large army was a difficult task. The year 1690 was the eighth year of war. The population, already worn down by taxes, was hit by an unprecedented famine as a result of a string of bad harvests between 1686 and 1689. In war-ravaged Serbia, there was nothing left to collect, and the situation in the neighbouring Bulgarian areas was only a little less dire. In addition to the provisions shipped by the government, wholesale merchants contributed as well, but on the whole food supplies were irregular and inadequate, which gave rise to a thriving illegal trade on the army market.

In spite of chronic hunger, the Ottomans advanced rapidly through Serbia because, apart from Niš, they met with little resistance. Not strong enough to keep hold over Serbia and Transylvania at the same time, the Habsburgs chose to give up their recent conquest. The task of the commanders of small garrisons of Niš and Pirot was to offer resistance only so long as lives were not really threatened. All hopes of keeping the Ottomans away from Belgrade were placed in the forthcoming winter.

The Pirot garrison surrendered on 10 August, after a siege of only one day. The Niš garrison held out from 16 August to 9 September, owing as much to the able commander, General Guido Starhemberg, and the reserves of food and ammunition, as to the ineffectiveness of the janissary *ocak*. His surrender was precipitated by the fall of Vidin, on 29 August, and the arrival of fresh Albanian troops.

The Albanian mercenary units also performed well during the two-day siege of the medieval capital of Serbia, Smederevo (Semendire). With the fall of Smederevo on 27 September, and Kulič, a day earlier, the whole of the Danube, except for Adakale, was restored to Ottoman rule.

Belgrade, considered by most Ottoman commanders to be too big a bite to swallow, was seized on 8 October, after a siege of only eight days, and owing to the explosion of a powder magazine inside the fortress. Had it not been for the blast, the fortress, considering the available store of artillery weapons and ammunition, would have probably held out much longer. The fall of Belgrade, and of Avala three days earlier, marked the end of Köprülü Mustafa Paşa's campaign, which restored Ottoman rule over the whole of Serbia south of the Danube and Sava rivers.

The sieges of Pirot, Niš, Smederevo and Belgrade were the only serious encounters between Austrian and Ottoman forces in Serbia; all other places were taken after just a few hours of engagement (Kulič and Avala) or had been abandoned (Bela Palanka, Jagodina, Požarevac). There was no fighting in the open field.

Each siege was preceded by a sharia-prescribed call to surrender. The immediate acceptance of the call, before the battle, or a subsequent appeal for mercy, *aman*, had

the same result for the besieged: they were allowed safe passage to the nearest place in Christian possession, with personal belongings, arms and a small supply of food. Heavy arms, ammunition and provisions had to be left behind. All Muslim captives from previous battles were to remain in the seized fortress and the same applied to the sultan's former subjects. The defeated were under the obligation to report to Ottoman authorities any member of the *reaya* who tried to escape by mingling stealthily with the civilians, subjects of Leopold I. *Aman* could be granted up to the moment the sultan's soldiers forced their way into the fortress with their swords drawn out. Pirot, Niš, Kulič and Adakale were taken under the abovementioned terms, while Smederevo, Avala and Belgrade were seized with the sword and hence subjected to slaughter and looting.

The decisive role in the reconquest of Serbia was played by the mercenary Albanian troops of the *serasker* of Hungary and Skopje, the *beylerbeyi* of Rumelia and the *sancakbeyi* of Prizren and Dukagjin. The three pashas, all three of Albanian origin, had mustered an unusually large number of troops, attracted most of all by good pay but also by the promised spoils of war. More familiar with the local terrain than Anatolians, Syrians or Egyptians, Albanian mercenaries were the best choice for skirmishing, reconnaissance and chasing down rebel (*hayduk*) groups. Loyal to their commanders, disciplined, and keen with a view of personal gain, they vitally contributed to the conquest of Smederevo and Belgrade. After this war, Albanians became quite influential in the Empire. They were increasingly appointed to high offices and rising to prominence in Ottoman society, which put them in a position to further privilege their fellow Albanian protégés.

Apart from Albanians, the 1690 campaign was greatly supported by Tatars. They "cleared" the way for the main body of the army by plundering, setting on fire, killing and taking slaves. Wild and ferocious warriors, often quite demanding, useful but also largely harmful, briefly, the Ottoman state's "difficult friends", Tatars were plainly indispensable. The army of the Crimean khan fought independently, under its own commanders. Unlike the Albanian, it was unattached to the Ottoman regular army, but its movements and actions were overseen by the grand vizier. During the siege of Niš, Tatars skirmished in the Morava river valley, from Aleksinac to Jagodina and beyond; during the siege of Smederevo, they ravaged the environs of Belgrade, and at the time Belgrade was under siege, they ransacked Srem.

The use of irregular troops, Tatar and Albanian, meant an "irregularly" waged war. The conquest of Old Serbia (*Stara Srbija*) in the winter of 1689/90 was a most horrendous massacre of the civilian population. The mixed Tatar and Albanian units acted autonomously, uncontrolled by official representatives of central authority. As a result, several tens of thousands of Serbs, headed by the patriarch, Arsenije III, fled to Hungary. Most refugees had never returned, which left the Serbian people without a considerable part of its ecclesiastical and lay elite. Its renewal, amidst

further Austro-Ottoman wars waged on Serbian soil and further migrations in the eighteenth century, was a slow process.

Civilian casualties and migrations considerably decreased when the campaign was taken over by regular Ottoman units in the summer and autumn of 1690. Rather than emigrating permanently to the Habsburg Monarchy, people chose to take shelter in nearby mountains, caves and Danube islands. From the outset of the campaign the grand vizier discouraged the capturing and sale of the Serbian *reaya* as slaves. After the capture of Niš, he broadcasted the policy of clemency and reconciliation with the population. Everyone was allowed to return to their homes, provided that they re-acknowledged submission to the Ottoman sultan. Yet, the vizier made exceptions when he deemed it necessary (Niš and Avala).

The amnesty encompassed all, including adult males. Even those who had fought against the sultan could be granted pardon provided that they laid down their weapons and accepted the status of the padishah's *reaya*. Of course, they were supposed to do that before being captured. Otherwise, they usually suffered death penalty for rebellion.

Most rebel units withdrew with the Austrian forces. Those who stayed fought within fort garrisons or shielded refuge shelters and attacked food caravans and Ottoman outposts. Such attacks were most numerous during the siege of Niš, in the area of Suva planina. The captured rebels, if they were few, were executed; otherwise they were used for heavy labour. The rebels captured in the Pirot and Avala forts were all executed, at Kulič only a few prominent ones, while the rest, like those from Niš, were used to do repair works on the newly-seized fortresses. The rebels from Adakale were sent off as slave oarsmen on the Black Sea galleys.

The general amnesty achieved significant results. Even as the Ottomans advanced towards Belgrade, the population of the Resava, Jagodina, Kragujevac, Požarevac, Belgrade and other areas asked pardon and re-acknowledged obedience and tax obligations. The release of several thousand Serbs from captivity in Belgrade encouraged the return of refugees. Many of them originally came from the environs of Priština and Skopje, and had been settled in Srem by the Austrians in the autumn and winter of 1688. Disappointed with their life in the Habsburg Monarchy, they were arriving in Belgrade in large groups and in an organized manner, requesting protection from Ottoman authorities, i.e. a military escort to their native villages.

The Ottoman Turks entered Serbia as old masters regaining a land that had been rightfully theirs for centuries rather than as conquerors of enemy territory. Although no retaliatory devastation ensued, Mustafa Paša's campaign left severe consequences in its wake. The retreating Austrian army, in order to slow down the enemy's advancement, but also to drive out the domicile population, had applied the policy of scorched earth, systematically burning down settlements, bridges and crops. Jagodina, Batočina and Smederevska Palanka were razed to the ground, whereas

Smederevo and Grocka were spared for the simple reason that the Ottomans had not been expected to reach that area. All bridges, from the so-called *Velika ćuprija* (Big Bridge) across the Morava and those spanning the marshes on the Jagodina–Batočina road to the bridges at Smederevska Palanka, Kolare and Smederevo, were torn down, and progressing through the desolated and burnt land was almost as difficult for the Ottoman army as fighting a war. The fortresses of Niš and Smederevo sustained heavy battle damage, while the explosion of the powder magazine in Belgrade completely destroyed the citadel and the castle of the medieval Serbian ruler, despot Stefan Lazarević.

Reconstruction began while the campaign was still in progress. In Niš, Smederevo and Belgrade the necessary fortification works were undertaken. The repair of private and public structures and facilities, homes, shops, places of worship, soup kitchens, drinking fountains and the like, was left to the owners and endowers. Immovable property was restored to those who had held it prior to the Austrian conquest, and the old owners were issued new certificates of ownership immediately following the recapture of a place. A comparatively small number of properties were renovated, and mostly those of well-off owners. Lacking the money for renovation, the refugees of a weaker financial standing delayed their return, and the issuance of title deeds continued even two years after the conquest. Some never came back, and their houses and shops became the property of those willing to do the repair. The reconstruction and repopulation process in the urban areas was slow, because the former driving force of urban and economic development, the middle class of all three confessions, had lost their capital in the war and, for the most part, never came back at all.

The Ottoman government only funded the reconstruction of the most profitable economic facilities, and these above all were the iron and copper mines. First measures to revive mining and metallurgy, at Majdanpek, Samokov and some smaller mines, were taken as early as the spring of 1691, and were aimed at procuring labour. The task was not an easy one, as the war had left the whole country largely depopulated. The refugees were returning at a slow pace, although the Ottoman authorities guaranteed the protection of life and property, offered a variety of tax reliefs and put every other effort into improving the relationship with their Christian subjects. Part of it was the reinstatement of local self-government institutions (*knežina*) and, most importantly, the appointment of a new figure as patriarch of Peć. In 1691 the Porte installed Kalinik I (1691–1710) as head of the Serbian Church and people instead of the fugitive Arsenije III.

The Ottoman Empire also resorted to the planned repopulation of the deserted areas. The Belgrade frontier was declared open to settlement by whoever interested. The opportunity was taken by Muslim refugees from southern Hungary. Four years later, some eight hundred Albanian families were settled in small towns between Niš and Belgrade and in the environs in Vranje, and assigned the task to protect

certain sections of the road against bandits or rebels. These and similar measures carried out by the Ottoman government until the end of the war led to the creation of religiously homogeneous communities instead of the former multiconfessional. The cities and towns were flooded by the Rumelian poor and by rowdy soldiers, and the entire country was in a state of neglect. In the eighteenth century, Belgrade, once a cosmopolitan trade centre, became the largest garrison in the Balkans, the scene of disorder, robberies, murders and janissary mutinies.

The 1690 campaign of Köprülü Mustafa Paşa prevented the ruin of the Ottoman Empire and enabled it to keep hold over the Balkans throughout the eighteenth and a good part of the nineteenth century. On the other hand, it marked a turning point for the Serbs who, divided between two empires, now faced much worse living conditions than before the Great Turkish War.

REČNIK TERMINA*

- Aga** titula visokih oficira; gazda, starešina, veleposednik.
- Akča** sitan osmanski srebrni novac kovan od 1326. godine do pred kraj XVII veka. Do 1444. godine težio je 1,15 do 1,18 gr čistog srebra, da bi potom počeo da gubi na vrednosti, pa je već 1481. težio 0,75 gr, a vek kasnije 0,68 gr. Od 1585. godine akči je dodavana izvesna količina bakra što ju je još više devalviralo. Godine 1624. udeo srebra je opao na oko 0,13 gr. Krajem XVII veka akča je potisnuta iz svakodnevne upotrebe ali je i dalje služila kao obračunska valuta.
- Alaj** regimenta, vojnički stroj, procesija, parada.
- Aman** milost, milosrđe, zaštita, sigurnost; vremenski ograničena zaštita života i imovine ratnog neprijatelja, odnosno nemuslimana.
- Amannama** zvanični dokument o davanju milosti, *amana*; zaštitno pismo.
- Baljemez** opsadni top velikog kalibra i dometa, koji je u drugoj polovini XVII veka korišćen za đulad težine od 31 do 61 kg. U Carstvu su postojala i četiri baljemeza za đulad od 74 kg.
- Barjak** a) zastava određenog vojničkog reda (*janičara*, *spahija*, *silahdara* i dr.), pod kojom je okupljan jedan *buljuk*. Za razliku od *sandžaka* koji je pripadao najvišem vladajućem sloju Osmanskog carstva i podrazumevao i drugu vojničku insigniju - *tug*, barjak je dodeljivan bez *tuga*. b) odred od stotinak ili više vojnika sa sopstvenom zastavom.
- Baša** a) starešina, zapovednik, prvak, poglavar, odličnik. b) naziv za janičara.
- Beg** titula visokih vojnih zapovednika i plemenskih vođa; vladar, gospodar, zapovednik.

* Rečnikom nisu obuhvaćena sva značenja termina, već samo ona u kontekstu knjige.

Beglerbeg „zapovednik nad zapovednicima”, upravnik provincije, beglerbegluka ili *ejaleta*, najveće vojno-upravne jedinice Osmanskog carstva.

Bezistan veliki trgovački objekat namenjen prodaji i čuvanju skupocene, luksuzne robe, središte trgovačkog dela grada. Sagrađen od čvrstog materijala, na sprat, arhitektonski sličan džamiji, sadržao je veliki broj prodavnica, radionica, magacina, pa čak i odaja za stanovanje.

Bostandžibaša zapovednik *bostandžija*, pratio je vladara u šetnji carskim vrtovima, vožnji brodom po Bosforu, lovu, nadgledao mučenja i izvršenja smrtnih kazni nad dvorskim službenicima, uručivao vezirima naredbe o smeni ili progonstvu.

Bostandžije pripadnici sultanove garde, telohranitelji, čuvari *saraja*. U samom dvoru ih je bilo od 300 do 400 i brinuli su o uređenju carskih vrtova i bašti. Izvan *saraja* služilo ih je oko 2500, čamcima su prevozili robu namenjenu dvoru, gasili požare i obavljali policijsku službu. Za bostandžije su birani stasiti i jaki dvorski paževi, prikupljeni putem danka u krvi, većinom poreklom iz Bosne.

Buljubaša zapovednik *buljuka*.

Buljuk vojna jedinica sastavljena od 100 ljudi.

Čarkadžije pripadnici konjičkih snaga, prethodnica ordije. U toku pohoda tj. prilikom nastupanja vojske, izazivali su sukobe s neprijateljem, pustošili teritoriju i pripremali teren za predstojeće borbe. Bilo ih je između 4000 i 5000 ljudi.

Čarkifelek „točak sudbine”, „kolo sreće”; vrsta pokretnog zaklona od jelovine, kružnog oblika, na nekoliko spratova, koga onovremeni topovi nisu mogli da probiju. Kada bi se zapalio, okretao se kao točak i izbacivao vatru na sve strane, poput vatrometa.

Čaršija gradska trgovačko-zanatska četvrt; pazarno mesto, pijaca.

Čauš a) niži čin u vojsci, podnarednik. b) dvorski službenik koji se starao o disciplini i protokolu na zasedanjima carskog *Divana* i za vreme svečanih ceremonija. Bilo ih je više stotina. Prenosili su naređenja, uručivali nagrade i razrešnice s dužnosti. U vreme pohoda nadzirali su disciplinu u vojsci. Istaknuti čauši uživali su *gedik timare*.

- Čaušbaša** a) viši vojni čin, narednik. b) zapovednik dvorskih *čauša*, šef dvorskog protokola.
- Čorbadžija** oficirski čin, starešina orte, veće vojne formacije sastavljene od nekoliko buljuka.
- Čehaja** zastupnik, predstavnik, pomoćnik, komornik; prvi saradnik i zamenik viših i visokih osmanskih službenika
- Defterdar** upravnik državnih finansija i katastra; ministar finansija određene provincije. Krajem XVI veka bilo ih je četvorica, a kasnije im se broj povećao. Prvi po rangu bio je defterdar *Rumelije* nazivan i „glavni” ili „prvi” defterdar (*Baş defterdar*, *Şıkkı evvel defterdari*).
- Derbend** klisura, tesnac, klanac, prolaz kroz opasno i nesigurno mesto.
- Divan** veće, savet, osmanska vlada i najviša sudska instanca u Carstvu, drugi naziv *Porta*. Činili su ga *veziri* na čelu s *velikim vezirom*, vojne sudije–kazaskeri, *defterdari* i državni sekretari–nišandžije, zatim zapovednik mornarice a, prema potrebi, *janičarski aga* i ostali vojni zapovednici ako su imali rang vezira, kao i drugi zvaničnici Carstva. Divanom je predsedavao *veliki vezir*. Sultan, najčešće, nije lično prisustvovao sednicama, već ih je posmatrao iz posebne prostorije ili je kasnije bio o njima izveštavan. Divan je zasedao tamo gde je bio vladar, odnosno *veliki vezir*, najčešće u Topkapi saraju, a u vreme rata, kretao se zajedno s vojskom.
- Džebana** municija, ratna oprema, materijal.
- Džebedžija** oružar; pripadnik posebnog pešadijskog roda centralne ili lokalne stajaće vojske, zadužen za pripremanje, čuvanje i popravljjanje oružja i ratnog materijala. Činili su poseban *odžak* u okviru *kapukulu* trupa, a bili su i članovi tvrđavskih posada.
- Džerahor** pripadnik pomoćnih vojnih snaga, korišćen za najteže poslove, popravku tvrđava, puteva i mostova, vuču rečnih brodova i slično.
- Ejalet** najveća vojno-upravna jedinica Osmanskog carstva, kojom je zapovedao *beglerbeg*, s titulom *paše*. Drugi nazivi su *beglerbegluk* i *pašaluk*. Ejaleti su se delili na *sandžake*.
- Ferman** pisana sultanova zapovest, naredba izdata u ime sultana.

- Galer** vrsta dugačkog, uskog i veoma brzog ratnog broda (tur. *kadırga*), s jednim ili dva jedra. Standardni osmanski galer bio je dugačak 40 m, širok 7-8 m i imao je 25 pari vesala. Za svakim veslom bila su po četiri ili pet veslača, obično ratni zarobljenici i osuđenici. Pored mornara, na galer je moglo da stane još oko 100 vojnika i preko deset topova.
- Gazija** borac za veru, učesnik Svetog rata – gaze (džihada), čiji je cilj širenje islama.
- Gedik timar** *timar*, koji ne pripada *spahiji timarniku* već određenom dvorskom službeniku kao nadoknada odnosno nagrada za posao koji obavlja.
- Gedikli** uživatelj *gedik timara* ili *zeameta*.
- Gedikli čauš** istaknuti *čauš* carskog *Divana*, koji obavlja važne i poverljive državne poslove. Šalje se kao izaslanik u strane države, uručuje smrtne kazne *valijama* i *vezirima* u provinciji. Za svoju službu uživa *gedik timar* ili *zeamet*.
- Groš** opšti naziv za strani srebrni novac u evropskom delu Osmanskog carstva. Najrasprostranjeniji su bili holandski lavlji talir, austrijski talir, španski real i poljska zolota. Holandski lavlji groš ili arslanija, vredeo je početkom Bečkog rata 120 *akči*, da bi se 1690. godine menjao za 160 *akči*. Osmanski groš počeo je da se kuje tek od 1690. godine, bio je za trećinu manji od holandskog i sadržao je 60% srebra i 40% bakra.
- Gurebe** „stranci”, pripadnici tzv. „donjih odreda” *kapukulu* trupa. Delili su se na desno i levo krilo u zavisnosti od toga da li su jahali s desne ili s leve strane vladara i *buljuka kapukulu* konjice višeg ranga (*spahija* i *silahdara*). U svom sastavu imali su dosta Kurda, Persijanaca ali i etničkih Turaka. Slati su u najopasnije vojne akcije, a glavni zadatak im je bio da čuvaju Prorokovu zastavu.
- Han** a) konačište, svratište; veća kuća na sprat, na putu ili u gradu, koja služi za smeštaj putnika, njihovih stvari i životinja. U gradskim hanovima često je prodavana trgovačka roba, slično kao u *bezistanima*, dok su veći hanovi na putevima mogli da ugoste cele *karavane*, poput *karavan-saraja*. b) vladarska titula, nosio ju je poglavar krimskih Tatara i neki drugi tursko-mongolski vladari.

- Harem** žensko odeljenje u muslimanskoj kući.
- Has** veliki posed s prihodom od najmanje 100.000 *akči*, uživali su ga sultan, članovi njegove porodice i najviši državni funkcioneri.
- Hatihumajun** carska naredba, ukaz i sl., koji je sultan svojeručno napisao ili samo potpisao, drugi naziv je *hatišerif*.
- Havan** vrsta opasnog topa, kratke cevi, u drugoj polovini XVII veka, najčešće korišćen za kugle sa zapaljivim punjenjem (mešavina baruta, šalitre, sumpora i katrana), koje su težile od 30 do preko 90 kg.
- Hilat** *kaftan*, vrsta duge bogato dekorisane, svečane, gornje haljine; počasna haljina koja je dodeljivana kao nagrada za dobro obavljen posao, službu ili prilikom stupanja na dužnost.
- Janičari** sultanova pešadija, prva stajaća vojska u Evropi, osnovana 1362. godine, od ratnih zarobljenika. Kasnije su u njoj bili regrutovani hrišćani, koji su uzimani kao deca na ime danka u krvi. Brojala je u početku oko 2000 ljudi, da bi polovinom XV veka imala 5000, a u prvim decenijama XVI veka 12.000 vojnika. Većina janičara bila je stacionirana u Istanbulu, dok je manji deo bio raspoređen po tvrđavama širom Osmanskog carstva (vid. *jerlije*). Janičarski korpus se vremenom povećavao, usled sve izraženije potrebe za vojnicima naoružanim puškama. U njegove redove primana je muslimanska *raja* Anadolije, Rumelije i Bosne, što je dovelo do nediscipline i vojne neefikasnosti. U vreme Bečkog rata na spiskovima janičara bilo je oko 70.000 ljudi.
- Janičarski aga** vrhovni zapovednik janičara.
- Jendek** dubok i širok rov iskopan oko zidina tvrđave.
- Jerlije** lokalna stajaća vojska, zadužena za obezbeđivanje tvrđava i njihove okoline. U redove jerlija pristupalo se dobrovoljno. Najviše je bilo jerlija *janičara*, a manje jerlija *džebedžija*, *tobdžija* i ostalih.
- Kadija** islamski sudija, pripadnik *uleme*, sudi prema verskom zakonu – *šerijatu* i svetovnim, sultanovim zakonima – kanunima. Pored sudskih imao je i upravne dužnosti na teritoriji pod svojom nadležnošću: kontrolisao je rad lokalnih i provincijskih organa (*sandžakbega* i dr.), sprovodio je zapovesti centralne vlasti, pomagao u razrezivanju i prikupljanju poreza, vodio računa o radu *vakufa* i upravljanju rudnicima, solanama i ostalim carskim dobrima.

- Kadiluk** sudski okrug, područje nadležnosti jednog kadije.
- Kaftan** vid. *hilat*.
- Kalgaj** tutula prestolonaslednika Krimskog hanata. Od druge polovine XV veka svaki han imao je svog kalgaja (kagilgaja), a od 1584. godine i drugog prestolonaslednika – nuredina. U slučaju da presto ostane upražnjen, kalgaj je postajao han, a nuredin kalgaj. Prema Zakonu Džingiz-hana, kalgaj je morao biti hanov brat. Pokušaji nekih hanova da za kalgaja postave sinove, dovodili su do pobuna i građanskih ratova.
- Kapukulu** sultanova stajaća vojska, prestonička vojska, *Portine* trupe, sastavljene od pešadije – *janičara*, *džebedžija*, *tobdžija* i vozara topovskih kola i šest konjičkih odreda: po jedan odred visokog ranga, *spahija* i *silahdara* i po dva odreda nižeg ranga, *ulufedžija* i *gureba*.
- Karavan** organizovana povorka robom natovarenih životinja s oružanom pratnjom.
- Karavan-saraj** velika i prostrana zgrada na sprat, sagrađena od tvrdog materijala koja je služila za smeštaj trgovačkih *karavana*, odmor putnika i tovarnih životinja i skladištenje i čuvanje robe. U prizemlju su bili magacini i štale, a na spratu odaje za spavanje. Svaki karavan-saraj imao je veliko unutrašnje dvorište s česmom u sredini.
- Kasaba** otvoreno manje muslimansko naselje gradskog tipa, čiji su stanovnici oslobođeni plaćanja dažbina na zemlju jer se pretežno bave zanatima i trgovinom. Svaka kasaba morala je da ima *čaršiju* i barem jednu muslimansku bogomolju.
- Kolonborna** laki poljski top dužine od 2,2 do 3,3 m. Izbacivao je đulad težine od 2 do 20 kg.
- Konakčibaša** zapovednik *konakčija*, imao je rang *sandžakbega* ili *beglerbega*.
- Konakčije** službenici zaduženi za pripremu prenoćišta, odmorišta za sultana i vojsku u vreme pohoda. Išli su uvek dan ranije ispred *ordije* noseći sultanove *tugove*, koje bi postavili na narednom *menzilu*.

- Kuléhaja** janičarski ćehaja, drugi po rangu zapovednik janičarskog odžaka.
- Kumbara** ručna ili topovska granata, bomba, s eksplozivnim punjenjem.
- Kurban bajram** „Praznik Žrtve”, poznat i kao „Veliki Praznik”, slavi se od 10. do 13. zilhidže (dvanaesti mesec muslimanskog lunarnog kalendara). Središnji događaj praznika predstavlja prinošenje kurbanu tj. krvne žrtve, obično ovce, ali i koze, govečeta ili kamile, odgovarajuće starosti i bez telesnih mana.
- Lafet** postolje na kome stoji topovska cev
- Lagum** podzemni hodnik, tunel, potkop.
- Lagumdžije** mineri, pripadnici pešadijskih jedinica *kapukulu* trupa, u sastavu *džebedžija*. Pravili su mine i kopali tunele do prvih zaklona neprijatelja ili do podnožja tvrđavskih zidina, kako bi ih digli u vazduh. U vreme pohoda unajmljivane su i lagumdžije sa strane, najčešće rudari.
- Martolosbaša** zapovednik *martolosa* jedne tvrđave ili određenog područja.
- Martolosi** pripadnici vojničkog reda, uglavnom hrišćani, zaduženi za održavanje unutrašnje bezbednosti. Služili su i kao graničari, posada na *šajkama* i po utvrđenjima.
- Medresa** srednja muslimanska verska škola u koju se išlo posle završenog *mekteba*. U zavisnosti od ranga, mogla je da pruži i visoko obrazovanje.
- Mekteb** osnovna verska škola u islamskom svetu, trajala je od dve do četiri godine.
- Menzil** a) vojna postaja, konačište, odmorište. b) stanica na kojoj državni glasnici menjaju konje.
- Merica** sud i mera za žito različite zapremine i težine u različitim delovima Osmanskog carstva. Ovde se, verovatno, misli na istanbulsku mericu u koju je stajalo 20 oka, odnosno 25,65 kg žita.
- Mesdžid** manja muslimanska bogomolja, bez minbera – govornice s koje se drži propoved petkom i praznikom. Mesdžid je, obično, i bez minareta – tornja s kojeg se vernici pozivaju na molitvu.

- Meteris** opkop, rov, ojačan drvenim trupcima; vrsta zaklona.
- Mevkufat** jedna od kancelarija glavne finansijske službe (*Bâb-ı defterî*) Osmanskog carstva, koja se starala o neutrošenim budžetskim sredstvima i prihodima svih onih *timara* i timarskih objekata koji su ostali izvan katastarskog popisa. Takođe se bavila prikupljanjem izvanrednih nešerijatskih poreza i nameta, namenjenih potrebama vojske i ratovanja; organizovanjem državnog otkupa, a u vreme pohoda nabavkom i prevozom namirnica i raspodelom dnevnih vojničkih sledovanja.
- Muhafiz** čuvar, zaštitnik; zapovednik odbrane jedne tvrđave, grada ili oblasti.
- Musketa** starinska puška fitiljača, namenjena pešadiji, korišćena za ispaljivanje puščanog zrna maksimalnog dometa do 180 m, efikasnog do 90 m. Uvežbani vojnik mogao je da ispali tri, najviše četiri zrna u minutu.
- Musketar** vojnik naoružan *musketom*.
- Muteferike** elitni dvorjani, sinovi uglednijih ljudi, koji su služili kao pratnja sultanu, *vezirima*, *beglerbegovima* i drugim visokim zvaničnicima.
- Nahija** najmanja teritorijalno-upravna jedinica Osmanskog carstva.
- Nuzul** dažbina iz grupe vanrednih poreza i običajnih tereta, koja se ubirala na ime konačenja vojske i, uopšte, troškova ratnog pohoda. Davala se u hrani za ljude i stoku, ili u novcu.
- Nuzul-emin** carski poverenik zadužen za prikupljanje *nuzula*. U pohodu je trebalo da obezbedi dovoljnu količinu hrane na svakom konačištu, kao i da vrši periodične raspodele novca vojsci i administrativnom osoblju, kako bi sami mogli da se snabdeju na vojnoj pijaci. U njegovoj pratnji nalazio se pisar koji je vodio evidenciju o prikupljenom novcu i naturalnim proizvodima i njihovoj raspodeli.
- Odžak** a) ognjište; porodica okupljena oko zajedničkog ognjišta.
b) vojnički red organizovan po principu zajedničkog života i ishrane; opšti naziv za janičarski korpus, kao i za druge rodove osmanske stajaće vojske.

- Oka** mera za težinu od 1,282 kg.
- Ordija** osmanska vojska u najširem smislu reči; armija. Ovim pojmom obuhvaćeni su svi učesnici u pohodu: prestoničke, provincijske, najamničke i pomoćne vojne snage kao i neboraćko osoblje: administrativni službenici, zanatlije, trgovci i drugi.
- Ordudžije** zanatlije sa službom u vojsci, učesnici ratnog pohoda, izabrani među pripadnicima esnafa Istanbula, Jedrena, Bruse i drugih većih gradova Osmanskog carstva. Troškove njihovog izdržavanja u vreme pohoda snosile su zanatlije koje su ostajale kod kuće.
- Palanka** utvrđenje od drveta i zemlje, okruženo rovom i *palisadama*. Podizano je na važnim saobraćajnicama, pored rudnika, u oblastima ugroženim napadima hajduka i duž granice.
- Palisada** ograda od kolja; balvani pobodeni u zemlju uspravno ili ukoso, pri vrhu zašiljeni.
- Para** osmanski srebrni novac koji je kovan u Istanbulu od 1640. godine, po uzoru na medin, egipatsku valutu. Medin ili para, kako su ga zvale Osmanlije, imao je tri puta više srebra od *akče* i korišćen je u Egiptu, Palestini i delovima Sirije. Osmanska para je, takođe, vredela 3 akče, da bi u poslednjoj deceniji XVII veka, vredela 4 akče.
- Paša** doživotna titula najviših vojnih i upravnih funkcionera Osmanskog carstva. Rangirani su: paša s jednim, dva i tri *tuga*. Paša s dva tuga imao je zvanje *beglerbega*, a s tri zvanje *vezira*.
- Porta** kapija, vrata; ulaz u palatu vladara gde su, po tradiciji, obavljani narodni poslovi; sedište osmanske vlade i sama osmanska vlada (vid. *Divan*).
- Raja, rajetin** „stado”, pastva; sultanovi podanici, muslimani i nemuslimani, koji obrađuju posede na državnoj zemlji, po principu naslednog plodouživanja, i u zavisnom su položaju prema neposrednom „gospodaru zemlje”: *timarniku*, *zaimu*, upravniku *hasa* ili *vakufa*, i sultanu kao vrhovnom gospodaru. Nisu smeli da napuštaju zemlju, bili su dužni da plaćaju određene dažbine u naturi i u novcu, kao i lične rajinske dažbine koje proističu iz njihovog neslobodnog položaja.

- Rumelija** „zemlja Romeja”, evropski deo Osmanskog carstva. Pojam se, pre svega odnosi na Balkansko poluostrvo, s izuzetkom Bosne koja je 1580. godine postala *ejalet*.
- Sandžak** a) velika zastava od platna ili svile koja je pripadala vladajućem sloju Osmanskog carstva: sultanu, *vezirima*, *beglerbegovima* i *sandžakbegovima*. Uz sandžak je obavezno dodeljivan i *tug*, a obe vojne insignije mogao je da preda jedino vladar. b) veća vojno-upravna jedinica Osmanskog carstva kojoj se na čelu nalazio *sandžakbeg*, pod čijom su se zastavom okupljale vojne snage s teritorije sandžaka (*timarnici* i drugi). Bio je izdjeljen na *kadiluke* i *nahije*. Više sandžaka ulazilo je u sastav *ejaleta*.
- Sandžakbeg** civilni i vojni upravnik *sandžaka*, izvršni organ sultanove vlasti i vrhovni zapovednik *timarnika* i ostalih vojnih lica dotične oblasti. Uživao je *has*, čiji je godišnji prihod, u zavisnosti od bogatstva i strateškog značaja oblasti kojom je upravljao, iznosio od 150.000 do 600.000 *akči*. Bio je u obavezi da opremi i u pohod povede ličnu vojničku pratnju.
- Saraj** carska palata, dvor; rezidencija osmanskih velikodostojnika i drugih imućnijih lica.
- Serasker** zapovednik krajiških trupa na ratištu sa samostalnom komandom. U prisustvu *serdara* i *ordije* gubio je samostalno zapovedništvo, a dobijao bi ga ponovo u vreme zimskih meseci, pošto bi vojska bila raspuštena.
- Serdar** glavnokomandujući carske *ordije*, sultanov opunomoćenik. Položaj serdara najčešće je dobijao *veliki vezir*.
- Serdengečdija** onaj koji se odrekao glave, stavio glavu u torbu, prežalio život, dobrovoljac, učesnik najopasnijih vojnih poduhvata, kao što su upadi u neprijateljske logore i utvrđenja. U platne spiskove serdengečdija upisivali su se *janičari*, *spahije*, *silahdari* i drugi.
- Silahdari** a) elitni konjanici sultanove stajaće vojske, *kapukulua*. Jahali su s vladareve leve strane, pod *barjacima* žute boje. b) silahdar – dvorjanin visokog ranga, čuvar sultanovog oružja.
- Spahije** a) pripadnici jednog od dva elitna konjička odreda *kapukulu* trupa. Jahali su pod *barjacima* crvene boje, s desne strane sultana. b) *timarnik*, pripadnik konjičke vojske jednog *sandžaka*.

- Šahi** malokalibarski top, pravljen za đulad težine od 150 gr do 1,5 kg (ređe za one od 4 do 6 kg). U drugoj polovini XVII veka standardni model šahi topa težio je do 400 kg a bio je dugačak između 2,4 i 3,3 m.
- Šajka** veliki rečni ratni čamac, ravnog dna, s jednim jarbolom, snabdeven topovima i grčkom vatrom, s posadom od 20 do 50 ljudi. Korišćen je na Dnjepru, Dnjestru i Dunavu.
- Šarampov** *palisada*, ograda, zid; manji poljski fortifikacioni objekat od balvana, pletera ili drugog materijala.
- Šerijat** islamsko versko pravo, verski zakon utemeljen na propisima Kurana.
- Tabija** bastion; istureni nasip, od zemlje, pruća, drveta ili kamena na kome se nalaze topovi.
- Telal** vikač, javni objavljiivač, dobošar.
- Timar** naziv za vojničko dobro, odnosno grupu prihoda s državne zemlje koji godišnje nisu prelazili 20.000 *akči*. Najčešće su ovi prihodi ubirani od seljaka, koji su nasledno koristili i obrađivali posede na državnoj zemlji, a zauzvrat bili dužni da daju određene poreze i dažbine, u novcu i naturi.
- Timarnik** *spahija*, korisnik *timara*, obavezan da kao konjanik ide u pohod, sam ili u pratnji, koju izdržava od timarskih prihoda. U vreme mira stara se o čuvanju unutrašnje bezbednosti i nadzire stanovništvo koje živi na teritoriji timara.
- Tug** vrsta vladarske i vojne insignije napravljena od konjskog repa. Sastoji se od dugačkog koplja na čijem vrhu je pozlaćena kugla, simbol sunca, s polumesecom ili bez njega, ispod koje vise duge obojene konjske dlake, koje predstavljaju sunčeve zrake. Gornji deo, bliže kugli je od upletenih dlaka crne i bele boje, a donji raspušten, obojen u crveno. Sultan je imao šest tugova, *veliki vezir* i ostali *veziri* po tri, *beglerbegovi* dva, a *sandžakbegovi* jedan tug.
- Ulema** društveni sloj čiji su pripadnici bili visokoobrazovani muslimani, učenjaci; poznavaoi *šerijata*, kanonskog prava, tradicije i teologije.

- Ulufedžije** „ljudi s platom”, pripadnici dva od ukupno šest odreda *kapukulu* konjice. Delili su se na desni i levi odred, u zavisnosti od toga da li jašu desno od *spahija* ili levo od *silahdara*. Isti položaj zauzimali su i na bojnopolju i na konačištima.
- Vakuf** zemlja, kuće, dućani, mlinovi i drugi privredni objekti, zaveštani u bogougodne svrhe. Prihodi od zaveštane imovine korišćeni su za održavanje i funkcionisanje islamskih bogomolja, škola, javnih kuhinja, česmi, mostova i drugog.
- Valija** *beglerbeg*, upravnik *ejaleta*, civilni i vojni zapovednik, nosio je titulu *paše* a često i zvanje *vezira*. U zavisnosti od toga imao je dva ili tri *tuga*.
- Vezir** sultanov ministar, član Carskog veća (vid. *Divan*), najviše zvanje u državnoj hijerarhiji Osmanskog carstva. Od kraja XVII veka titula *valija*, pokrajinskih namesnika.
- Veliki vezir** prvi ministar Osmanskog carstva, čuvar sultanovog pečata i apsolutni zastupnik vladara u svim državnim poslovima, vojnim i civilnim.
- Zaim** *timarnik*, *spahija* koji pritežava *zeamet*.
- Zeamet** *timar* s godišnjim prihodom od 20.000 do 100.000 *akči*.

IZABRANA BIBLIOGRAFIJA SA SKRAĆENICAMA

NEOBJAVLJENI IZVORI

- Hazine 1468 *Anonim tarihi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1468. Istanbul.
- MD 100 *Mühimme defteri*, no 100, Başbakanlık Arşivi, Istanbul.
- Üsküdarî Abdullah b. Ibrahim el-Üsküdarî, *Vaki'at-i Sefer-i Sultan-i Süleyman-i Sâni*, I-III, Topkapı Revan Köşkü, 1223-1224, Istanbul.

OBJAVLJENI IZVORI

- Bizozeri Bizozeri, Simpliciano, *La Sacra Lega contro la potenza ottomana*, t. II, Milano 1700.
- Божић, „Француски дневник” Божић, Иван, „Француски дневник о походу Мустафе II 1696. године”, *Мешовиџа ираџа (Miscellanea)* I (1956) 177-204.
- Brlić, *Freiwillige* Torkvat Brlić, Andrija, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien 1854.
- Contarini Contarini, Camilo, *Istoria della guerra di Leopoldo Primo imperadore e de' principi collegati contro il Turco dall'anno 1683. fino alla pace*, t. II, Venezia 1710.
- Defterdar Defterdar Sarı Mehmed-paşa, *Zübde-i Vekaiyat (Olayların Özü)*, III, 1689-1694, sadeleştiren Abdülkadir Özcan, Istanbul 1979.
- Diersburg Diersburg, Philip Röder von, *Des Markgrafe Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, II, Karlsruhe 1842.
- Garzoni Garzoni, Pietro, *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega Contra Maometto IV, e tre suoi Successori, Gran Sultani de Turchi*, Venezia 1720.

- Новаковић, „Хаџи-Калфа”
Nusretnâme Новаковић, Стојан, „Хаџи-Калфа или Ђатиб Челебија турски географ XVII века”, *Сјоменик* XVIII (1892) 1-132.
- Râşid* Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I, Istanbul 1962.
- Râşid* Râşid Mehmed, *Târîh-i Râşid*, II, Istanbul 1282 (1865/1866).
- Родослови и лејџојиси* Стојановић, Љубомир, *Сјџари срјски родослови и лејџојиси*, Београд 1927.
- Р. Самарџић, *Беоџраг* Самарџић, Радован, *Беоџраг и Србија у сјисима француских савременика, XVI-XVII век*, Београд 1961.
- Seyahatnâme* *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-X, Istanbul 1896-1938.
- Silâhdar Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdar Târîhi*, II, Istanbul 1928.
- Târîh* *Anonim Osmanlı Târîhi (1099-1116/1688-1704)*, hazırlayan Abdülkadir Özcan, Ankara, 2000.
- T. E. Continuati* *Theatri Europaei Continuati*, XIII Theil, Franckfurt am Mayn, 1698.
- Трифунџић, *Очевиџи* Трифунџић, Ђорђе, *Очевиџи о великој сеџби Срба*, Крушеваџ 1982.
- Veteranis Feldzüge* *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen vom Jahre 1683 bis 1694*, Dresden 1788.
- Зайјиси и најјјиси* Стојановић, Љубомир, *Сјџари срјски зайјиси и најјјиси*, Сремски Карловџи 1923.

LITERATURA

- Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek* Ágoston, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, İstanbul 2006.
- Arneth Arneth, Alfred, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg (1657-1737)*, Wien 1853.
- Бојанић, „Карпош” Бојанић, Душанка, „Устанак Карпоша 1689. године”, *Весник Војној музеја* 17 (1971) 81-122.

- Бојанић, „Западна Србија” Бојанић, Душанка, „Западна Србија у аустро-турском рату 1683-1699. године”, *Историја Титовој Ужице*, Титово Ужице 1989, 212-226, 947-948.
- Димитријевић, *Каравани* Димитријевић, Сергије, *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд 1958.
- Ekin, „Ordu Şeyhliği” Ekin, Ümit, „Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici bir Kurum olarak Ordu Şeyhliği”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (2008-I) 167-178.
- Fessler, *Geschichte von Ungarn* Fessler, Ignaz Aurelius, *Geschichte von Ungarn*, IV Band, bearbeitet von Ernst Klein, Leipzig 1877.
- Gerba Gerba, Raimund, „Die Kaiserlichen in Albanien 1689”, *Mittheilungen des k. (u.) k. Kriegs-archivs*. NF II (1888) 115-178.
- Hammer Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band III, Pesth 1835.
- Ивић, *Историја Срба* Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања војско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929.
- Карукулу Осаклари* Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Karukulu Osakları*, I-II, Ankara 1988.
- Катић, „Пут” Катић, Татјана, „Сувоземни пут од Београда до Видина према дневнику похода Мустафа-паше Ђуприлића 1690. године”, *Историјски часопис XLVII* (2000) 103-115.
- Катић, „Срби у Нишу” Катић, Татјана, „Срби у Нишу после турског освајања 1690. године”, *Југословенски историјски часопис 1-2 XXXI* (1998) 49-64.
- Kılavuz* Acaroğlu, Türker M., *Bulgaristanda türkçe yer adları kılavuzu*, Ankara 1988.
- „Kriegs-Chronik” „Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns Militärischer führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie III Theil, Der südöstliche Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone in Dalmatien und Bosnien”, *Mittheilungen des k.k. Kriegsarchivs*, NF III (1889).
- Lûgat* Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Istanbul 1986.
- Murgescu, „Ottoman Military Demand” Murgescu, Bogdan, „The Ottoman Military Demand and Romanian Market, a Case Study: 1672”, *La Revue des Études de Sud-Est Européennes XXV*, 4 (1987) 305-313.

- Murphey, *Ottoman warfare* Murphey, Rhoads, *Ottoman warfare, 1500-1700*, London 1999.
- Osmanlı Tarihi* Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, 1-2, Ankara 1988.
- Pamuk, *Monetary History* Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 2000.
- Perjés, „Army Provisioning” Perjés, Geza, „Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae XVI* (1970) 1-51.
- Поповић, *Велика сеоба* Поповић, Душан, *Велика сеоба Срба 1690. Срби сељаци и њихови војсковође*, Београд 1954.
- Протић, „Одломци” Протић, Коста С., „Одломци из историје Београда (1688-1717)”, *Годишњица Николе Чујића VI* (1884) 141-188.
- Радонић, *Римска курија* Радонић, Јован, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.
- С. Катић, *Јеџен* Катић, Срђан, *Јеџен Осман-џаши*, Београд 2001.
- Самарџић, *Француска* Самарџић, Никола, *Француска и Турска 1687-1691*, Београд 1992.
- Sözlük* Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Istanbul 1983.
- Станојевић, *Србија* Станојевић, Глигор, *Србија у време бечкој раји*, Београд 1976.
- „Süleyman II” Kütükoğlu, Bekir, „Süleyman II”, *İslam Ansiklopedisi*, 11, Istanbul 1970, 155-170.
- Томић, *Десет година* Томић, Јован Н., *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683-1693)*, Београд 1902.
- Тричковић, *Београдски џаши* Тричковић, Радмила, *Београдски џаши 1687-1739 године*, I-II, Београд 1977 (докторска теза у рукопису).
- Тричковић, „Ниш” Тричковић, Радмила, „Ниш у великом рату 1683-1699”, *Историја Ниша*, I, Ниш 1983, 199-202.
- Веселиновић, *Војводина* Веселиновић, Рајко Л., *Војводина, Србија и Македонија под турском влашћу у другој половини XVII века*, Нови Сад 1960.

- Веселиновић,
„Крушевац” Веселиновић, Рајко Л., „Крушевац и Крушевљани у аустро-турским ратовима у XVII и XVIII веку”, *Крушевац кроз векове*, Крушевац 1972, 111-132.
- Веселиновић, „Ратови” Веселиновић, Рајко Л., „Ратови Турске и Аустрије 1683-1717. године”, *Историја Београда I*, Београд 1974, 465-517.
- Веселиновић, „Србија и српски народ” Веселиновић, Рајко Л., „Србија и српски народ у време бечког рата 1683-1699. године”, *Зборник Мајнице српске за историју* 17 (1978) 163-204.
- Веселиновић, „Срби у Великом рату” Веселиновић, Рајко Л., „Срби у Великом рату 1683-1699”, *Историја српског народа III/1*, Београд 1993, 491-572.
- Веселиновић, „Тома Распасановић” Веселиновић, Рајко Л., „Тома Распасановић (Raspasani) и његов рад за аустро-турског рата крајем XVII века. Расправа из културне и војно-политичке историје”, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке* 12 (1956) 39-62.
- Зиројевић, *Цариградски грум* Зиројевић, Олга, *Цариградски грум од Београда до Софије (1459-1683)*, Зборник Историјског музеја Србије 7, Београд 1970, 3-197.

INDEX

- A**
Abaza-paša 90
Abazin paviljon 90, 95
Abdulah b. Ibrahim el-Uskudari (*Abdullah b. Ibrahim el-Üsküdarî*) v. Uskudari (*Üsküdarî*), hroničar
Abdulkadir-paša, muhafiz Pirota 46, 77
Asaroğlu, Türker M. 159
Adakale 59, 87, 125-127, 134, 136
Алѣксѣевић, Радослав 14
Ágoston, Gábor 37, 44, 45, 65, 75, 158
Ahmed II, sultan (1691-1695) 9, 35, 131
Ahmed III, sultan (1703-1730) 9
Ahmed-aga iz Kratova 74
Ahmed-aga Mađar, Kabakulak 53
Ahmed-paša Čerkez, valija Silistrije 41, 56
Ahmed-paša, valija Anadolije 93, 94
Ajtner, fon, zapovednik Beograda 91
akča 34, 35, 37, 46, 66, 67, 80, 96, 120
Akčejar (Alekovo), selo u Bugarskoj 130
Akerman (Belgorod Dnjestrovski) 44
Albanci, albanska vojska 21-23, 27, 30, 42, 49, 53, 56, 57, 70, 72, 82, 86-88, 93, 97, 104-108, 112-115, 124, 125, 133-135, 137
Albanija (Albanien) 13, 27, 34, 67
Aleksandar VIII, papa (1689-1691) 100
Aleksandrija 36
Aleksinac 31, 45, 50, 55, 60, 78, 80, 81, 119, 135
Ali-aga Jedrenlija 118
Ali-aga, zapovednik janičara 54
Ali-paša Hadži (Merzifonlu, Čalik), veliki vezir (1692-1693) 23
Altoviti, grof, zapovednik Kruševca 81
Alžir 41
aman v. milost
Amasija 22
Anadolci, anadolska vojska 41, 57, 78, 101, 118, 135
Anadolija 22, 23, 34, 36, 40-43, 46, 65, 67, 70, 78, 93, 94, 124, 149
Anđeli, Moric Edler fon (*Angeli, Moriz Edler von*) 12, 13
Arad 19
Arapin 46, 48, 70, 86
Arhinto, grof, Arhintova kuća 93, 99
Arnauti, Arnautin (Albanci) 49, 93, 97, 107, 112
Arnautluk (Albanija) 34, 42, 67
Arnet, Alfred (*Arneth, Alfred*) 12-14, 51-54, 56, 58, 70, 71, 73-75, 92, 93, 97, 99, 100, 101, 158
Arsenije III Čornojević, pečki patrijarh (1674-1706) 7, 13, 20, 21, 23, 28, 92, 109, 135, 137
Aspremont, Ferdinand Robert fon, general 74, 92, 93, 98, 99, 100
Atanasije, daskal, Srbin 11, 12
Austrija v. Habzburška monarhija
Austrijanci, austrijska vojska 11, 18, 20, 21, 23-27, 31, 53, 55, 56, 61, 66, 70, 72, 73, 75, 77, 81-83, 86, 89, 93-96, 98, 99, 101, 105-109, 111, 114, 115, 118-120, 127, 129, 134, 136
Avala 94, 118, 134-136
Azija 31, 38
- B**
Babinger, Franz 8
Bačka 90, 117
Badenski, Ludvig Vilhelm, markgrof 12, 13, 20, 21, 26, 49, 53, 55, 56, 75, 82, 83, 86, 92, 99, 131
Badir-aga, vezir tatarskog hana 60
Bagdad 48
Baja 109
Bajazit II, sultan (1481-1512) 104

- Bajram-begova čaršija, u Beogradu 117
 Balačan, Konstantin, erdeljski plemić 56
 Balkan, Balkansko poluostrvo, balkansko ratište 19, 67, 86, 100, 111, 114, 133, 137
 Banat 90, 96, 132
 Banija 132
 Banjska, mesto 21
 Banštajn, kapetan 28
 Baranja 90
 Barka, Luka, dubrovački poslanik u Istanbulu 112
 Batočina 20, 45, 83, 84, 86, 119, 121, 136
 bazilika sv. Dimitrija, u Solunu 124
 Beč 12, 14, 18, 20, 26-28, 31, 38, 49, 92, 100, 106, 111, 119, 126
 Bečkerek 96, 101
 Bečki dvor 20, 75, 92
 Bečki rat (1683-1699), Veliki rat 7, 8, 22, 36, 67, 97, 100, 121, 132, 137
 beglerbeg 34, 41, 47-49, 53, 73, 84, 90, 93, 94, 97, 101, 126, 135
 Bela Palanka (Musa-pašina Palanka) 20, 46-50, 66, 104, 105, 134, 139
 Belo (Bijelo) Polje 24, 30, 104
 Beograd 7-12, 14, 19, 23-28, 36, 46, 48, 53, 61, 70-75, 77, 78, 81, 84, 87, 89, 90-94, 96-101, 104, 108-121, 123-129, 131, 133-137
 Bešenovo, manastir 28
 Bihać 60, 70
 Bilal-aga, evnuh 8
Biltekin, Halit 10
 Bistrica 44
 Bizozeri (*Bizozeri, Simpliciano*), istoričar 11, 30, 44, 49, 51-53, 59, 81, 99, 100
 Boecije, Kristof (*Boethius, Christoph*), hroničar 10-12
 Bogaz, menzil 128
 Bogdani, Petar, skopski nadbiskup 21
 Bojanić-Lukač, Dušanka (*Бојанић-Лукач, Душанка*) 8, 13, 19, 21, 23, 65, 112, 114, 132
 Bolu sandžak 42, 70
 Bosansko Podrinje 28
 Bosfor 8, 41
 Bosna 10, 21, 34, 48, 101
 Boževac 128
Божућ, Иван 54, 100, 119
 Brankovan, Konstantin, vlaški knez 24, 56
 Branković Đurađ, despot (1427-1456) 86
 Branković, Đorđe, grof 20
 Breznik 31, 113
 Brlić, Andrija Torkvat, publicista 11, 12, 14, 25, 27, 30, 31, 49, 50, 54, 81, 88, 92, 93
 Brod 101
 Brodica 128
 Brza Palanka (Palanka) 129
 Budim 18, 48, 90, 99, 109, 125
 Bugari 20, 37, 107
 Bugarska 26, 34, 38, 60, 65, 77, 112, 120, 124, 133
 Bukurešt 56
 Burgas 130
 Bursa 62
- C** Carev brežuljak, lokalitet kod Beograda 90
 Caribrod (Dimitrovgrad) 43
 Carigrad (Istanbul) 31
 Carigradski drum 49, 60, 83, 104, 108, 119, 125-127
 Cernešti 55, 56
 Cetinje 20
Continuati T. E. (Theatri Europaei Continuati XIII) 11, 44, 49-56, 70-72, 74, 75, 81, 109
 Crna Gora 20, 21
 Crno more 126, 130
 Crvena padina v. Kizilderbend
 Crvena Reka, selo u blizini Bele Palanke 48
 Crveni breg v. Kizilderbend
 Crveni derbend v. Kizilderbend
Цвейкова, Бисџра 107
- Č** Čačak 19, 112, 121
 Čajirkoj, selo u Bugarskoj 130

Čaki, Vladislav, general 90
Čankiri v. Kangiri
Čataldža 131
Čirmen, sandžak 38, 40, 126, 130
Чолов, Пеџџер 112
Čorlu 131
Çorum 40

Ć
Ćiprovcı 112
Ćuprija v. Ravno
Ćuprilići, veziri v. Keprili
Ćustendil, ćustendilski 26, 30, 42, 55, 72,
106, 107, 113, 120, 130

D
Dalmacija 18
Dardaneli 22
D'Avijano (*Marcus d'Aviano*), kapucinski
monah 99
Davud-pašino polje, kod Istanbula 124, 130, 131
Dečani, manastir 12, 109
defterdar 9, 35, 75, 119
Defterdar Hadži Mehmed-paša (Sari,
Damad), hroničar 9, 10, 13, 23, 35, 36,
41, 45, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 70-73, 93,
98-101, 112, 120, 123, 127, 131
Delvine, sandžak, kadiluk 42, 124
Dijarbekir, ejalet 41, 57, 70, 87, 101, 123
Димийџуџевуџ, Сепџуџе 47, 49
Димийџуџевуџ, Сџеван М. 13
Dirsburg, Reder fon (*Diersburg, Philip Röder
von*) 12-14, 31, 51, 53-56, 58, 59, 75, 92,
94, 97, 99, 100
Ditrih, kapetan 71
Divan v. Porta
Dnjepar (Ozi) 83
Donji grad (beogradski) 93, 95, 98-100, 118, 119
Donji Milanovac v. Poreč
Dragoman 20, 30, 31, 43, 49, 79, 90
Dragomanski klanac 79
Drama, kadiluk 54
Drava 44, 90, 101
Drina 19

Dubrovačka republika 100
Dukađin, Dukađinski sandžak 21, 49, 53,
101, 106, 135
Dulkadir v. Maraš
Dunav 7, 8, 10, 26-28, 37, 55, 61, 75, 77, 78,
81, 82, 86-90, 93, 95, 97-100, 115, 118,
119, 121, 125, 127-132, 134, 135
Dupnica 30
Dursun Mehmed-paša, vidinski serasker 59,
70, 94, 125, 127
Dušnik, rudnik kod Niša 120

DŽ
džihad v. Sveti rat
Džingiz-han (1162?-1227), mongolski
vladar 55, 83, 108

Đ
Đakovica 24, 104, 109
Đaković, Isaija, episkop jenopoljski 28
Đerdap, Đerdapska klisura 60, 125, 129

E
Egipat 35, 48, 93
Egipćani, egipatska vojska 36, 41, 60, 84, 87,
101, 123, 133, 135
Ejnehan-begova džamija (na Vračaru) 97
Ekin, Ūmit 36, 58
Elbasan 42, 124
Erdelj 7-10, 18, 24, 27, 31, 36, 41, 43, 49, 55,
56, 59, 60, 70, 82, 94, 96, 101, 108, 117,
126, 132-134
Eski Poloz, selo u Trakiji 131
Etrepolje, kadiluk 37
Evlija čelebija, putopisac 44, 48, 83, 86, 89,
127, 129
Evropa 18, 21, 38, 64, 65, 112
Eyal, Ginio 124

F
Fajgijus, Johan (*Feigius, Johann Constantin*)
10, 12
Fessler, Ignaz Aurelius 55, 56, 59, 75, 92, 99,
100, 101, 109
Fetislam v. Kladovo
Fetislamski kadiluk 129

Filevo v. Kajali
Filipsburg 19
Findik Mustafa-paša, zapovednik osmanskih trupa u Erdelju 56, 94
Florentin, palanka na Dunavu 59
Foča 48
Fonton, francuski tumač 41
Forer, Ludvig (*Forrer, Ludwig*) 7
Francuska 15, 36, 60
Francuzi 73, 100
Frankfurt na Majni 11

G Galipolje 36, 41
Garzoni (*Garzoni, Pietro*), istoričar 11, 51, 53, 100
Gaši, pleme 42
Gazi Osman, osnivač osmanske države (1299-1326) 47
gazija 52, 60, 88
Gelindžikmezari, menzil u Bugarskoj 130
Gerba, Rajmund (*Gerba, Raimund*) 13, 14, 21, 23, 25-27, 30, 31, 44, 45, 49, 50, 51, 53-55, 58, 72-75, 81, 97, 107
Giraj, Devlet, kalgaj-sultan 55, 59, 60, 117
Giraj, Sadet III, tatarski han 117
Giraj, Selim I, tatarski han 23, 55, 60, 112, 117, 118, 133
Göllüköy, (Orlinci) selo u Bugarskoj 131
Golubac 59, 94, 98
Gorica, kadiluk 67
Gornji grad (beogradski) 93, 97, 98. 100, 134
Grabovac 20
Grba, Radovan v. Gerba, Rajmund
Grocka (Hisardžik, Hisarlik) 87, 89, 98, 115, 121, 126, 136
groš 35, 48, 67, 75, 96, 109, 118, 125

H Habzburgovci (Austrijanci) 18, 19, 23, 24, 27, 75, 100, 111, 112, 114, 119, 123, 132, 134
Habzburška monarhija (Monarhija) 7, 10, 18, 19, 25, 27, 49, 51, 55, 72, 77, 81, 87, 100, 106-109, 111, 114, 121, 132, 133, 135, 136

Hadži Kalfa, geograf 48
hajduk, hajdučija 7-10, 26, 44, 46, 48, 49, 51, 56, 58, 66, 67, 71, 73, 77, 82, 87, 89, 93, 94, 104-108, 111, 113, 125, 126, 131, 135-137
Hajzler, Donat, general 19, 24, 27, 56, 58, 59
Halil-beg Redžepoglu, zapovednik turkmenske plemenske vojske 51
Halil-paša Gašlija, ugarski, skopski serasker 23, 24, 37, 42, 49, 64, 86, 93, 100, 124
Halkalibunar 42
Hamer, Jozef fon (*Hammer, Joseph von*) 10, 12, 14, 35, 88, 90
Hamza-oglu, lekar 63
Hanija 22
Harmanli 40, 65
Hasan-paša, temišvarski beglerbeg (XVI vek) 84
Hasan-pašina Palanka v. Smederevska Palanka
Haskovo 40
Hasluck, Frederic William 124
Hazarsko more v. Kaspijsko more
Hejhat, pustinja 83
Herbervil, major 55
Hercegovina 20, 34
Hezargrad (Razgrad) 37, 41
Hios, ostrvo 22
Hisardžik, Hisarlik v. Grocka
Holštajn, Kristijan Georg, hercog 21, 23
Hompeš, poručnik 59, 75
Hopovo, manastir 28, 90
Hram, tvrđava 98
hrišćani 12, 18, 20, 21, 23, 26, 27, 30, 31, 36, 44-47, 49, 51-57, 60, 71-73, 75, 81, 88, 92-95, 97-100, 106, 108, 109, 111, 112, 114, 116, 125, 127, 133, 134, 137
Hrvati 114
Hrvatska 18, 132
Husejin-paša Kandildži, muhafiz Sofije, Niša i Beograda 42, 77, 123
Husejin-paša Topal, valija Bosne 60, 101

I Ibrahim-paša, muhafiz Ćustendila 30
Ihtiman 40, 41

Ilidža v. Niška Banja
Ilirska kraljevina 20
Ilok 101, 114, 115, 121
Inalcik, Halil 34, 117
Inoćentije XI, papa (1676-1689) 18
Iorga, Nicolas 12
Ismailgečidi (Izmail), luka na Dunavu u
Ukrajini 37
Ismail-paša, rumelijski defterdar 75, 119
Istanbul 7-10, 15, 20, 26, 31, 35, 36, 38, 41,
60, 62, 65, 67, 100, 119, 123, 124, 130, 131
Işbilir, Ömer 38
Ivić, Aleksa (*Ивић, Алекса*) 12, 14, 19, 21,
23, 24, 27, 30, 44, 53, 55, 59, 73, 75, 88,
90, 97, 101, 107-109, 114, 126
Izmir 65
Iznikmid (Izmit) 30, 36
Izvor v. Bela Palanka

J Jadransko more 21
Jagodina 20, 26, 31, 45, 53, 55, 56, 58, 74,
82, 83, 105, 111, 114, 119, 121, 134-136
Jahjapašić Derviš-beg, sin Bali-bega,
jagodinski zadužbinar (XVI vek) 83
Jan III Sobjeski, poljski kralj (1674-1696) 18
Jana, kasaba u Trakiji 131
janičari, janičarski odžak 22, 26, 34, 36, 38,
40-42, 44-46, 50, 52-54, 56, 57, 61, 63,
64, 66, 67, 70-72, 75, 78-80, 82, 86-89,
93, 101, 120, 123, 125-127, 130, 134, 137
Janik, tvrđava 26
Jankova klisura 31
Jasenica 114
Jedrene 31, 36-38, 62, 118, 124, 126, 133
Jegen Osman-paša, vezir, odmetnik 46, 73,
112
Jenikoj v. Vetren
Jerger, pukovnik, zapovednik Niša 31, 50
Jermeni 25, 112
Ješilogli (Ješilova), selo u Bugarskoj 130
Jevreji 60, 112, 114
Jezava 86
Јоцић, Живојина В. 48

Joguntaš, grad u severozapadnoj Turskoj
131
Jošanica 114
Jusuf-aga, miralem 47

K Kačanička bitka 23, 112
Kačanička klisura 23
Kajali, selo u Bugarskoj 40
Kalinik I Skopljanac, pečki patrijarh
(1691-1710) 137
Kalkandelen (Tetovo), Kalkandelenske
nahije 104
Kamenjec 18
Kandija 22
Kangiri, sandžak u severnoj Anadoliji 46
Kantakuzen, Šerban, vlaški knez 56
Kanjiža 46
Kaprara, Eneja Silvije, general 19
Kapuluderbend v. Trajanova vrata
Kara Jazidžija, čovek rumelijskog beglerbega
126
Karaman 59
Karamanci (Karamanlar), selo u Bugarskoj 40
Kara-Mustafa Merzifonli, veliki vezir (1676-
1683) 18, 38
Kara-Mustafina kula, u Beogradu 93, 98
Karapinar v. Sredec
Karnobat 130, 131
Karpoš, martolosbaša, hajduk 23, 112
Kasimija, džamija u Solunu 124
Kaspijsko (Hazarsko) more 83
Katana Mustafa-beg, sandžakbeg Iznikmida
30, 36, 40, 42, 44, 46, 47, 53, 55, 61, 105,
117
Katić, Srđan (*Катић, Срђан*) 9, 13, 19, 22,
34, 46, 73, 97, 111, 112, 120, 128
Катић, Тајижана 9, 12, 27, 59, 63, 73, 81,
82, 121, 127-129
Kavala 9
Kazan derbend, u Bugarskoj 130
Kazandžijska mahala (Topjeri) 94
Kazasker derbend, u Bugarskoj 41
Kefalonija 18

- Kemalčajir, menzil 38
 Kemankeš Ahmed-paša, valija Dijarbekira
 41, 57, 70, 87, 90, 101, 123
 Kepri v. Vezir Keprisi
 Keprili (*Köprülü*) Ahmed-paša Fazil, veliki
 vezir (1661-1676) 22, 23, 117
 Keprili (*Köprülü*) Mehmed-paša, veliki vezir
 (1656-1661) 22, 82
 Keprili (*Köprülü*) Mustafa-paša Fazil, veliki
 vezir (1689-1691) 7, 12, 13, 22, 23, 26,
 35, 38, 40, 43, 52, 60, 61, 74, 77, 78, 80,
 82, 97, 113, 117, 123, 131, 133, 134, 136,
 137
 Kikle, putopisac 49, 82
 Kilija 121
 Kilise džamija, u Beogradu 98
 Kinalioglu čitluk, menzil kod Ražnja 80
 Kipčak, pustinja 83
 Kirklareli 130, 131
 Kizderbend v. Momina klisura
 Kizilderbend (Kizilbajir), planina
 severozapadno od Bele Palanke 49, 66,
 67, 79, 104, 105
 Kizlaragin hamam u Smederevu 89
 Kladovo 20, 41, 59
 Klimenti, pleme 27
 Koc, kapetan 92
 Kolari 84, 119, 136
 Kolašinović, Toma, kapetan 30
 Kolonić, Leopold, kardinal 109
 Komoran 26, 109, 119
 konačište v. menzil
 konakčibaša, konakčije 38, 40, 52, 126, 130
 Konstantinopolj v. Istanbul
 Kontarini, Kamilo (*Contarini, Camilo*),
 istoričar 11, 13, 14, 81, 101
 Korča 67
 Kornaro, Andrej, inženjer 100
 Koron 18
 Kosovo 7, 12, 13, 20, 21, 24, 26, 42, 49, 53,
 104, 108, 111-114
 Kostenec (Kostendže) 41
Kocūuh, Muūia 13
 Kotel v. Kazan derbend
 Kotor 20
 Kozaci 99
 Koznik 20
 Kragujevac 19, 114
 Krbava 132
 Krf 18
 Krim 117
 Krimski hanat 55, 117, 135
 Krit 18, 22
 Kroj, Karlo Evgenije fon, hercog 92, 96, 99,
 100
 Krušedol, manastir 28, 90
 Kruševac, grad, sandžak, kadiluk 20, 31, 49,
 55, 81, 101, 114, 121, 127
 Kučajna 128
 Kučenbah, kapetan 30
 Kučuk Džafer-paša Arnautin, sandžakbeg
 Valone 93, 97
 Kučuk Sulejman-paša (Silahšor), sivaski valija
 43, 52, 93, 101
 Kulič 82, 87, 90, 125, 127, 134, 136
 Kumanovo 21, 23
 Kunovica, planina, derbend 49
 Kupinovo 90
 Kurdi 36, 41, 43, 79, 94
 Kurd-paša, ćustendilski sandžakbeg 42, 55,
 130
 Kuršumlja 20
 Kutukoglu, Bekir (*Kütükoğlu, Bekir*) 13
- L** Lavrovski, Petar A. 11
 Lazar Hrebeljanović, knez 44
 Lemnos 63
 Leopold I, rimsko-nemački car (1658-1705)
 13, 18, 19, 21, 24, 28-31, 46, 51, 53, 56,
 73-75, 92, 93, 98-100, 104, 105, 119, 125,
 127, 131, 134
 Lepenica 83
 Leskovac 25, 31, 49, 122
 Lesnovo v. Ormanli
 Leukas (Lefkada) 18
Levent, Agâh Sırrı 8
 Lika 132

Liškovac, vis 129
Lofče, kadiluk 37
Loran d'Arvje, putopisac, diplomata 63
Luj XIV, francuski kralj (1643/1661-1715)
18, 19, 133

L Ljubibratić, Petar-Petronije, vikarni episkop
92
Ljuma, oblast 20

M Mačva 19, 93
Mađari 23, 26, 28, 44, 45, 51-53, 56, 58, 94,
106, 107, 111, 114, 115, 118
Maglič 20
Mahmud Pašaoglu (Mahmud-aga) čitluk,
menzil u Bugarskoj 130
Mahmud-aga, bivši sandžakbeg Nikopolja
130
Mahmud-paša Mahmudbegović, sandžakbeg
Prizrena i Dukađina 21, 23, 30, 49, 104,
106, 111, 114, 125, 126
Majdanpek, 120, 128
Makedonija 7, 12, 13, 24, 42, 104, 108, 112,
113
Maksimilijan Emanuel Bavarski,
princ-izbornik 90, 91, 111, 112
mangir (bakrenjak, bakreni novčić) 34, 35, 80
Mantran, Robert 12
Maraš, ejalet 41, 73
Marica, reka 38, 40
Marsilji, Luidi, grof 27, 31
Mecomorte Husejin-paša, zapovednik
dunavske flote 41, 59, 82, 94, 126
Mehmed IV, sultan (1648-1687) 18, 19, 22,
82
Mehmed Osvajač, sultan (1451-1481) 58
Mehmed-aga, kulčehaja 26, 72, 75
Mehmed-aga Findiklili Silahdar (*Mehmed*
Ağa Findiklîli Silâhdar) v. Silahdar
(*Silâhdar*), hroničar
Mehmed-paša Ćosavi, sandžakbeg Bolua 42
Meka 118

menzil, (konačište, postaja) 9, 37, 38, 40-43,
48, 60, 66, 77, 79, 80, 82, 84, 89, 119,
125, 126, 128, 130, 131
Metohija 26
mevkufat 8, 63, 66, 79, 80
Mevkufatî Abdullah ibn Ibrahim (al-
Üskudarî, al-Mevkufatî) v. Uskudari
(*Üsküdarî*), hroničar
Mevlud-paša, zapovednik Pirota 46
Mezija, Donja i Gornja 20
milost, 45, 52, 59, 71, 73, 74, 87, 88, 112,
114, 115, 134
Mimar Sinan, arhitekta 40
Mirijevo 115
Miroč, selo 129
Mitrovdan 124
Mitrovica (Kosovska) 21
Mitrovica (Sremska) 101
Mlečani 18
Mletačka republika 18, 20, 132
Modava 98
Modon 18
Moha, selo u istočnoj Trakiji 131
Momina klisura 40
Morava 19, 20, 26, 31, 53, 55, 81-83, 104,
105, 125, 127, 128, 135, 136
Moreja (Peloponez) 18, 124
Muci (*Mutti*, *Michele Luigi*), istoričar 11
muhafaza, muhafiz 10, 22, 30, 31, 42, 46, 77,
79, 89, 113, 123, 127, 130
Muhamed, prorok 36, 62, 88
Murat II, sultan (1421-1444; 1446-1451) 104
Murat IV, sultan (1623-1640) 48
Murgescu, Bogdan 64, 65
Murphey, Rhoads 37
Musa-paša Arapin (Salahur), zapovednik
Bele Palanke 48
Musa-paša Kodža, budimski valija 48
Musa-pašina Palanka v. Bela Palanka
muslimani 21-23, 30, 36, 37, 40, 46, 62, 71,
72, 74, 99, 106-108, 112-114, 116, 121,
127, 134, 137
Mustafa II, sultan (1695-1703) 41, 49, 100,
119, 131

Mustafa-paša Arnautin (Sagkol), beglerbeg Rumelije 49, 93, 97
Mustafa-paša Findik v. Findik Mustafa-paša
Mustafa-paša Keprili v. Keprili Mustafa-paša, veliki vezir
Mustafa-paša, Mustafa-pašin most v. Svilengrad
Mustafa-paša menzil v. Svilengrad

N Negropont 48
Nemačka zemlja (Habzburška monarhija) 104
Nemci 23, 26, 28, 31, 44, 51, 52, 56, 58, 72, 88, 92, 99, 114, 126
Nestorović Deak, Pavle, pukovnik 21, 126
Nevruz (Persijska Nova godina) 38
Nikopolj 22, 31, 37, 41, 55, 130
Nikšić 20
Niš 8-15, 20, 21, 23, 25-27, 30, 31, 42, 45-60, 64-67, 69-73, 75, 77-82, 88-90, 92, 96-98, 104-109, 111-114, 119-123, 129, 133-137
Nišava 26, 31, 48, 50-52, 63, 81
Niška Banja (Ilidža) 49, 50, 52, 104-106
Новаковић, Сџојан 48
Nova Kasaba, u Bosni 48
Novi Pazar 19, 23, 24, 30, 104, 121
Novo Brdo 21, 30
Nuh čelebija, glavni dvorski lekar 60
nuzul-emin 64, 66, 67

O Oba, Ali Engin 8
Odesa 44
Ohrid 42, 124
Omar, halifa 40, 62
Omer, muhafiz Breznika i Dragomana 31
Omurtag 130
ordudžije (zanatlije) 62, 69, 76, 80, 88, 89, 100, 118, 125
Oreš 130
Orhan (Orlinci) 131
Orjahovo v. Rahova
Ormanli, (Lesново), selo u Bugarskoj 41

Oršava 20, 60, 87, 98, 125
Osam, reka u Bugarskoj 130
Osijek, osiječka tvrđava 44, 90, 92, 99-101, 109, 114
Осинин, Д. 108
Osmanlije (osmanska vojska) 7, 8, 10, 14, 18, 19, 22, 23, 25, 30, 31, 34, 38, 40-45, 47-56, 58-60, 63, 65, 70-73, 75, 77, 78, 80-84, 86, 89, 90, 92, 93, 98, 99, 101, 104, 107-109, 112-114, 117, 118, 121, 123-125, 127-129, 131, 133-136
Osmansko carstvo (Tursko), osmanska država 7, 9, 10, 12, 15, 18-22, 25, 28, 34, 46, 63, 75, 78, 80, 111, 112, 114-116, 118, 119, 121, 128, 131, 132, 135, 137
Ostrogon, 83, 109
Ozdžan, A (*Özcan, Abdülkadir*) 9
Öztuna, Yılmaz 12

P *Palmotić, Jaketa Đ.* 49
Pamuk, Şevket 35, 67
Pančevo 75, 96, 98, 101, 115
Papasl, menzil u Bugarskoj 40
para 35, 66, 79, 80, 89, 125
Paraćin 45, 55, 77, 80, 119
Patrijaršija 24
Pazardžik (Tatarpazar) 26, 30, 40, 107, 124
Peć 20, 21, 23, 24, 28, 104, 109
Пејућ, Преграј 44
Pek 128
Peloponez v. Moreja
Perješ (*Perjés, Geza*) 64, 65, 67
Pernik 30
Peroni, inženjer 31
Persija 18
Pešta 92
Pešter, selo 109
Пеџров, Пеџър 108
Petrovaradin v. Varadin
Pfalc 19
Pfefershofen, zapovednik Beograda 91, 92
Pikolomini, Enej Silvije, general 21, 111

Pirot 9, 14, 15, 20, 25, 27, 30, 31, 42-47, 49,
50, 66, 67, 77, 88, 104, 106, 113, 120,
133, 134, 136
Plav 24, 104
Ploče, planinski prevoj 49
Plovdiv 26, 37, 40, 65, 66, 107, 108, 124
Podolija 18
Podrinje 28, 93
Podunavlje 18, 132
Polat Mehmed-paša Arapin 46
Pološko, Donje i Gornje 104
Poljska, Poljaci 18, 22, 132
Pomoravlje 19, 93, 104, 112
Pop, selo u Bugarskoj 130
Popovica v. Papasli
Појовић, Душан 13, 24, 90, 93, 109, 110
Poreč 128, 129
Porečka reka 129
Porta (Visoka Porta) 22, 24, 34-36, 40, 41,
47, 56, 60, 62, 64, 67, 74, 79, 80, 100,
107, 118, 121, 137
Potisje 90
Požarevac 19, 27, 82, 128, 129, 134, 136
Požarevljani 114
Požega 19
Preveza 18
Prijeplje 112, 121
Priština 21, 23, 24, 114, 136
Prizren 20, 21, 23, 24, 104
Prizrenski sandžak 21, 49, 53, 101, 106, 135
Prokuplje 20, 21, 49, 81, 121, 122, 127
Prorokova zastava (Časna, Sveta zastava) 40,
43, 52, 131
Protić, Kosta (*Протић, Коста С.*) 14, 53,
56, 73-75, 91-93, 98, 100, 101
Provadija 31

R

Rača 101
Radan (Radanovo) 130
Radomir, kadiluk 37, 64, 113
Радовић, Јован 21, 100, 109
Radovište 37, 64
Rahova 130

Rajna 19, 133
Rancau, kapetan 93
Raspasanović (Raspasani), Toma, vikar
skopskog nadbiskupa 27, 58
Rašani 51
Rašid, Mehmed (*Râşid, Mehmed*), osmanski
dvorski istoričar 9, 10, 12, 14, 45, 52, 54,
56, 59, 60, 70-73, 93, 99-101, 120, 123,
125, 127, 131
Ratno ostrvo kod Beograda 98
Ravanica, manastir 112
Ravno 26, 82, 125, 127, 136
Razgrad v. Hezargrad
Ražanj 45, 55, 80
Redžep-paša Arapin, ugarski serasker 86
Rehavica, selo u Bugarskoj 130
Remeta, manastir 28
Resava 19, 114, 136
Rodopi 108
Rumelija 23, 36, 42, 49, 97, 114, 123
Rusija 18, 19, 132
Rušanj 115
Ruščuk (Ruse) 31, 37, 41
Руварац, Иларион 13
ruz-i Kasim (Kasimovdan) 124

S

Sahillioğlu, Halil 35
Sakız v. Hios
Salih-paša, sandžakbeg Silifkea 40, 79
Samardžić, Nikola (*Самарџић, Никола*) 15,
36, 41, 44, 46, 48, 49, 53, 59, 60, 73, 88,
126, 131
Самарџић, Радован 48, 49, 63, 84
Samokov, rudnik 30, 120, 137
Saruhanbegli (Saranovo, Septemvri), selo u
Bugarskoj 41
Sava 28, 71, 90-97, 100, 101, 114, 115, 118,
119, 123, 131, 132, 134
Segedin grad, sandžak 109, 117
Selim I, sultan (1512-1520) 104
Senta 132
Sentandreja 109

serasker 23, 24, 37, 42, 49, 53, 59, 64, 86, 93,
 100, 112, 123, 124, 135
 serdengečdije 54, 55, 93-96, 101, 123
Shaw, Stanford 12
 Silahdar (*Silâhdar*), hroničar 9, 13, 14, 26, 30,
 36, 41, 44-49, 51-54, 56, 59-61, 70-74, 77,
 82, 84, 87-89, 93, 94, 96-101, 107, 108,
 117, 119, 121, 123, 126, 127, 131
 silahdari 36, 38, 40, 43, 46, 47, 52, 56, 61,
 64, 72-74, 76, 80, 84, 93-95
 Silifke, sandžak 40, 79
 Silistrija 22, 41, 56, 101, 121
 Simon Peter, staklar 26
 Simoni, kapetan 71
 Sirija 35, 67
 Sirijci, sirijska vojska 40, 43, 135
 Sivas sivaska vojska 43-45, 52-55, 73, 93, 101
 Sjenica 19
 Skadar 20
 Skalvinjoni, carski blagajnik 30
 Skoplje 20, 21, 23, 37, 114, 136
 Slanci 115
 Slankamen 92, 96, 98, 101, 114, 115, 131
 Slavonija 19, 114
 Sliven 130
 Slivnica v. Halkalibunar
 Smederevo, smederevska tvrđava, garnizon,
 posada 8, 9, 14, 15, 19, 59, 75, 77, 81, 82,
 84-90, 92, 98, 114, 116, 119-121, 127,
 134-136
 Smederevci, smederevske jerlije 89, 120
 Smederevska ada 126, 127
 Smederevska Palanka (Hasan-pašina
 Palanka) 45, 84, 119, 126, 136
 Smederevski sandžak 115, 118
 Sofija 20, 28, 30, 31, 37, 40-42, 65-67, 77,
 84, 108, 124, 125
 Sofijski sandžak, kadiluk 42, 118
 Soko, tvrđava 19
 Solun 123, 124
 Sopoćani, manastir 28
 spahije 34, 36, 38, 40, 43, 46, 47, 52, 56, 61, 64,
 72-74, 76, 79, 80, 83, 84, 93, 118, 121, 123
Sūasiḥ, Паун М. 14
Sūiscarevska, Йоана 112
 Srbi (srpski narod, ustanici) 7, 11, 19-21,
 24-26, 28, 30, 78, 87, 90, 92, 94, 104,
 105, 109, 111, 112, 114, 115, 118, 125,
 126, 128, 131, 135, 137
 Srbija 7-15, 19, 20, 25-28, 31, 49, 77, 81, 91,
 93, 96, 104, 108, 109, 112, 116, 117, 119-
 122, 124, 133-136
Srečković, Panta 11
Srečković, Slobodan 128
 Sredec 130, 131
 Srem 19, 20, 28, 83, 90, 96, 101, 113-115,
 117, 132, 135, 136
 Sremski Karlovci 132
 Sremski sandžak 118
 Stanojević, Gligor (*Štanojeviḥ, Глигор*) 14,
 26, 44, 51, 53, 73, 84, 91, 93, 97, 99, 100,
 112, 126
 Stara planina 108
 Stara Srbija 7, 26, 28, 93, 109, 135
 Stari Vlah 19, 51, 93, 121
 Stefan Lazarević, despot 44, 97, 136
 Stefan Ravaničanin, letopisac 11, 12
Štojanoviḥ, Љубомир 11
 Strahil (Strail, Serail, Seravil, Israil),
 martolosbaša, hajduk 26, 30, 106-108
 Strahinja, kapetan v. Strahil
 Strandža 108
 Strelac 25
 Strumica 37, 64
 Studenica 23, 28, 51
 Subotica 109
 Sulejman II, sultan (1687-1691) 7, 19, 22,
 31, 38, 39, 47, 60, 117, 131
 Sulejmanija, biblioteka 8
 Sulejman-paša Silahšor (Kučuk), valija
 Sivasa 43, 52, 93, 101
 Sulejman-paša, sandžakbeg Kangirija 46
 Suva planina 47, 49, 104, 105, 136
 Sveta liga (savez) 10, 18, 19, 132
 Sveta rimska imperija 20
 Sveti rat (džihad) 36, 58, 63, 90
 Svilengrad (Mustafa-paša menzil) 40
 Svištov 130
 Svrljig 114, 129

Šabac 19, 101
Šabanović, Hazim 127
Šarkojlu (Piroćanac) Ibrahim-aga 44, 45
Šatonef, Kastanjer de, ambasador Francuske u Istanbulu 15, 36, 41, 60, 73, 88, 131
Šehirkej (Šehirkoj, Šarkoj) v. Pirot
Šenkendorf, Volf, kapetan 30, 44, 45, 88
Šišatovac, manastir 28, 90
Špaj 49
Štaremberg, Gvido fon, general 9, 12, 14, 25, 50, 51, 53-56, 58, 70, 71, 74-76, 91, 92, 101, 106, 107, 134
Štaremberg, Ridiger fon, general 106
Štip 21
Šumadija 28
Šumen 37, 41

Tatari 23, 24, 55, 56, 59-61, 72, 74, 75, 82, 89, 90, 92, 96, 98, 101, 104, 108, 109, 113-117, 124, 133, 135
Tatarpazar v. Pazardžik
Tekeli Imre (Emerik), ugarski plemić 18, 36, 55, 56, 84, 101, 112, 117, 126, 133
Teleki, Mihalj, grof 56
Temišvar, temišvarski 84, 97, 117
Tetovo, tetovska nahija 21, 23, 104
Timok 129
Timur Lenk (Tamerlan), mongolski vladar (1370-1405) 83
Tisa 19
Titel 101
Titelska ada 96
tobdžije, tobdžijski odžak 36, 41, 46, 47, 49, 50, 63, 64, 76, 84, 89, 92, 123, 125
Tomić, Jovan N. (*Томић, Јован Н.*) 13, 14, 24, 81
Топкапи saraj 7, 10, 131
Топлица 21
Trajanova vrata (Kapuluderbend) 40, 41
Trakija 54
tranša, rečno plovilo 127, 129
trgovci 25, 26, 35, 49, 62, 65-67, 71, 72, 74, 79, 80, 88, 124, 125, 134

Tričković, Radmila (*Тричковић, Радмила*) 14, 15, 24, 45, 51, 73, 113-115, 121, 125
Трифуновић, Ђорђе 11, 65, 104, 112
Trn 21, 30
Turci (Osmanlije) 10, 18, 20, 27, 28, 31, 45-47, 49, 51, 54-56, 71, 73-75, 80-83, 87, 90, 92-100, 104-108, 112, 118, 119, 123, 134, 136
Turkmeni, turkmenska vojska 36, 40, 41, 43, 51-55, 65, 70, 101
Turska 8, 131

Ugarska 7, 12, 18, 28, 46, 55, 93, 109, 132, 135, 137
Ukrajina 18, 19, 37, 44
Uludere v. Karamanci
Uskudar, selo pored Istanbula 8
Uskudari (*Üsküdarı*), hroničar 7-9, 13, 14, 23, 25, 26, 30, 31, 37, 38, 40-51, 53-64, 66, 67, 69-75, 77-84, 86-90, 93-101, 104, 106-109, 111, 114, 116-120, 123, 124, 126-131
ustanak, ustanici 11, 13, 19-21, 23, 27, 28, 30, 31, 50, 55, 104, 105, 109, 111, 112, 114, 115, 121, 128
Uzejir, sandžak 70
Uzunčaršili, Ismail Haki (*Uzunçarşılı, İsmail Hakkı*) 13
Uzunhadžilar (Uzunhadži), selo u severozapadnoj Turskoj 131
Užice 19, 20, 112, 114, 121

Vajngertler, potpukovnik 88
Vakarel 41
Valona 42, 93, 97, 124
Valjevo 19, 112
Varadin 19, 90, 92, 101, 114, 115
Veles 21
Velika Ćuprija (Ravno) 136
Velika Morava 19, 20
Velika seoba 7, 13
Veliki rat v. Bečki rat

Veliko Selo 115
Veliko Trnovo 130
Velsberg, pukovnik 93
Veselinović, Rajko L. (*Веселиновић, Рајко Л.*) 12-14, 19-21, 24-28, 30, 31, 73, 90-94, 96-101, 109-111
Veterani, Fridrih, grof, general 10-13, 25, 27, 30, 31, 45, 49, 50, 52, 54, 55, 58, 104, 107
Vetren 107
Vezir Keprisi, grad u Anadoliji 22
Vidin 20, 31, 37, 41, 49, 51, 55, 59, 60, 70, 75, 77, 81, 82, 98, 112, 121, 125, 129, 130, 134
Vidinski kadiluk, sandžak 118, 129
Vikoč, selo u Bosni 48
Vinik, brdo kod Niša 52, 53
Višnjica 98, 115
Vize, kadiluk 131
Vlaška, Vlasi 10, 20, 24, 77
vojna pijaca 62, 64-68, 78-80, 89, 96, 98, 99, 125, 134
Vračar, vračarsko polje 90, 95, 97, 115, 123, 124, 126
Vranje 21, 137
Vučitrn 21, 24, 104
Vučitarnski sandžak 101
Vukovar 101, 114

Z Zapadna Morava 20
Zelena Morava v. Ješilogli
Zemun 91, 92, 95, 114, 121
Зиројевић, Оліа 48, 62, 80, 83
Znepolje 30
Znorić, Antonije, potpukovnik 21, 23, 27, 28, 49, 81
Zvornik 19

Ž Železnik 115

IZDAVAČI
„Srpski genealoški centar”,
Radnička 50, Beograd
i
Centar za osmanističke studije,
Kapetan Mišina 22, Beograd

ZA IZDAVAČE
Filip Niškanović i Srđan Katić

UREDNIK
Srđan Katić

LEKTOR I KOREKTOR
Slobodanka Marković

DIZAJN I GRAFIČKA PRIPREMA
DTP Enter, Beograd

ŠTAMPA
SGC, Beograd

TIRAŽ
1000 primeraka

Beograd 2012.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)“1690”

КАТИЋ, Татјана, 1967-
Турско освајање Србије 1690. године / Tatjana Katić.
– Београд : Српски генеалошки центар : Центар за османистичке студије, 2012 (Београд : SGC). – 176 стр. ; 25 cm. – (Библиотека STUDIA OSMANICA / [Центар за османистичке студије] ; knj. 1) – (Етнолошка библиотека. Посебна издања / [Српски генеалошки центар] ; knj. 6)

Тираж 1.000. – Речник термина: стр. 145-156. – Напомене и библиографске reference уз текст. – Библиографија: стр. 157-161. – Индекс.

ISBN 978-86-83679-73-7

а) Србија – Историја – 1690
COBISS.SR-ID 188533004